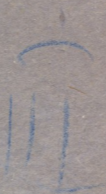

504

1938

6. III

სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართვე. ფილიალი
ГРУЗИНСКИЙ ФИЛИАЛ АКАДЕМИИ НАУК СССР

ქნის, ისტორიისა და მაცურ. კულტურის ინსტიტუტი ავად. ნ. შატოს სსს.

Ин-т истории и матер.-культуры им. акад. Н. Я. Марра

მ ა ს ა ლ ე ბ ი

საქართველოში და კავკასიის ისტორიისათვის

МАТЕРИАЛЫ

ПО ИСТОРИИ ГРУЗИИ И КAVKAZA

1 9 3 8

ნაკვეთი III ВЫПУСК

ტფილისი

1 9 3 9

მ ა ს ა ლ ე ბ ი

საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის

М А Т Е Р И А Л Ы

ПО ИСТОРИИ ГРУЗИИ И КАВКАЗА

1 9 3 8

ნაკვეთი III ВЫПУСК

5879

~~K18 595
3~~

ქართული საბჭოთაო რიონიკის

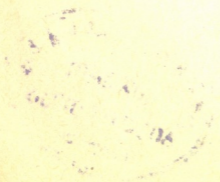
შინაშეცვლა.

დაიდუქდა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის
საქართველოს ფილიალის განკარგულებით
თავმჯდომარე აკად. ნ. მუსხელიშვილი

Напечатано по распоряжению
Грузинского Филиала АН СССР
Председатель акад. Н. И. МУСХЕЛИШВИЛИ

9(47922):338 + 34(47922)

რედაქტორი პროფ. ნ. ჯანაშია
Редактор проф. С. Н. ДЖАНАШИА

მანუფაქტურული წარმოების ისტორიისათვის ამიერ-კავკასიაში¹

* * *

კაპიტალისტური წარმოება ფაქტიურად იქ იწყება სადაც ერთი-დაიგივე ინდივიდუალური კაპიტალი ერთსადაიმავე დროს მნიშვნელოვანი რაოდენობით დაქირავებულ მუშებს აბამს წარმოებაში, სადაც ამგვარად ფართოვდება ფარგლები შრომის პროცესისა, რომელიც მნიშვნელოვანი რაოდენობის პროდუქტს იძლევა.

ერთ ქერ ქვეშ ერთსადაიმავე დროს, ერთიდაიგივე საქონლის საწარმოებლად, კაპიტალისტის მბრძანებლობით მნიშვნელოვანი რაოდენობის მუშათა მოქმედება ისტორიულად და ლოგიკურად წარმოადგენს კაპიტალისტური წარმოების ამოსავალ წერტილს, რომელიც როგორც გადამუშავებითი მეურნეობის ფორმა ყალიბდება მანუფაქტურული წარმოების სახით. მანუფაქტურა ამქრული მრეწველობის სახელოსნოდან თავდაპირველად მხოლოდ ერთ წარმოებაში თავმოყრილ მუშათა რიცხვით, ე. ი. რაოდენობრივად განსხვავდება.

მანუფაქტურული წარმოება შესაძლებელს ქმნის შრომის კოოპერაციული ფორმის, — რომელიც სპორადიულად გამოყენებული იყო ძველ დროსა და საშუალო საუკუნეებშიაც, — ფართო მასშტაბით განვითარებას. კოოპერაცია ანვითარებს შრომის საზოგადოებრივ საწარმოო ძალას, რომელიც მანუფაქტურულ წარმოებაში გვევლინება როგორც კაპიტალის საწარმოო ძალა; აქ კოოპერაცია წარმოადგენს კაპიტალისტური წარმოების პროცესის განსაკუთრებულ ფორმას. შრომის პროცესის ეს საზოგადოებრივი ფორმა წარმოადგენს მეთოდს, რომელსაც კაპიტალისტი იყენებს იმ მიზნით, რათა შრომის ნაყოფიერების გაძლიერებით თავისთვის უფრო სარფიანი გახადოს სამუშაო ძალის ექსპლოატაცია.

მანუფაქტურული ხანა საერთოდ კაპიტალისტური წარმოების წესის პირველი პერიოდია. მანუფაქტურა წარმოიქმნება: 1. „სხვადასხვაგვარ

¹ მოხსენდა ს ტ ა ლ ი ნ ი ს სახელობის ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პოლიტიკური ეკონომიის კათედრას—23/XII 1938 წ.

დამოუკიდებელ ხელობათა კომბინაციიდან, რომლებიც დამოუკიდებლობას კარგავენ და ცალმხრივი ხდებიან იმ ზომამდე, რომ ერთი დამოუკიდებლობის წარმოების პროცესში მხოლოდლა ერთიმეორის შემავსებელ ნაწილობრივ ოპერაციას წარმოადგენენ“; ანდა კიდევ 2. „იგი წარმოსდგება ერთგვაროვანი ხელოსნების კოოპერაციიდან, ანაწილებს ერთსადაიმეც ინდივიდუალურ ხელობას მის სხვადასხვა განსაკუთრებულ ოპერაციებად, აცალკევებს და დამოუკიდებლად ხდის მათ იმ ზომამდე, რომ თითოეული მათგანი ამა თუ იმ განსაკუთრებული მუშის ერთადერთ ფუნქციად ხდება“¹. კაპიტალისტური მანუფაქტურა ერთ ქვე ოპერაციებს რა მრავალ დაქირავებულ მუშას, ბუნებრივად იწვევს შრომის დანაწილებას, შეჯიბრს მუშებს შორის, ზრდის შრომის ნაყოფიერებას და არა მხოლოდ შრომის დანაწილების და სხ. მეოხებით, არამედ შრომის იარაღების დიფერენციაციისა და განვითარების მეოხებითაც.

კაპიტალისტური მანუფაქტურის ნიადაგზე ყალიბდება დაქირავებული შრომის სისტემა, მანუფაქტურაში მუშა იქცევა ნაწილობრივ მუშად. აქ შრომის პროცესის სხვადასხვა ოპერაცია გამოეყოფა ერთმანეთს და თითოეულ ნაწილობრივ ოპერაციას ასრულებს ნაწილობრივი მუშა, რომელიც მალე ჰკარგავს წარმოდგენას წარმოების მთელ პროცესზე, თუმცა ხდება ვირტუოზი ნაწილობრივი ოპერაციისა და, მაშასადამე, ამ უკანასკნელთან ერთად ჩამოყალიბებული ნაწილობრივი ინსტრუმენტის გამოყენების საქმეში. სამუშაო იარაღთა გამარტივებით, გაუმჯობესებით და დიფერენციაციით მანუფაქტურა ქმნის ნივთიერ პირობას ქარხნის, ე. ი. მანქანური წარმოების განვითარებისათვის. ამ მხრივ, მანუფაქტურა „საშუალოდო (промежуточный) რგოლია, ერთის მხრით, ხელოსნობასა და წვრილ სასაქონლო კაპიტალის პრიმიტიული ფორმების მატარებელ წარმოებასა და, მეორე მხრით, მსხვილ სამანქანო ინდუსტრიას (ფაბრიკას) შორის“². მანუფაქტურას წვრილ სარეწავებთან აახლოვებს ის გარემოება, რომ იგი ძირითადად დამყარებულია ხელით წარმოებაზე და სახელდახელო წვრილ იარაღებზე; ხოლო ფაბრიკასთან და ქარხანასთან მანუფაქტურას აახლოვებს წარმოქმნა ასე თუ ისე ვრცელი ბაზრებისა, დაქირავებულ შრომაზე დამყარებული სარეწავის ფართე ხასიათი და მასში დაბანდებული მსხვილი კაპიტალი.

¹ კ. მარქსი, „კაპიტალი“ ტ. I, ტფილისი, 1930, გვ. 291.
² ე. ლენინი, „თხზულებანი“ ტ. III, ტფ. 1930, გვ. 369.

საქართველოსა და ა/კავკასიაში მანუფაქტურული წარმოების თავდაპირველი სახეები შეიძლება მოიძებნოს მე-18 საუკუნეშია. მე-18 საუკ. დასაწყისშივე ტფილისში დაარსებულ იქნა სტამბა, სადაც ჩვენ საქმე გვაქვს შრომის მანუფაქტურულ დანაწილებასთან, შემდეგ თოფხანა, ზარაფხანა და სხვ. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ იმდროინდელ საქართველოში ეს მანუფაქტურები მხოლოდ სახელმწიფო სარეწავების სახით შეიძლება წარმოშობილიყო, რამდენადაც კაპიტალისტური თაოსნობის საერთოდ და განსაკუთრებით კერძო კაპიტალისტური სარეწავის წარმოქმნა იმ დროს ჩვენში არსებულ პირობათა საფუძველზე შეუძლებელი იყო.

რაც შეეხება თოფხანას, ზარაფხანას, სტამბას და სხ. სარეწავებს, რომლებიც სახელმწიფო წამოწყებათა სახით წარმოიქმნენ და ე. წ. „სახელმწიფო მანუფაქტურებად“ შეიძლება ჩაითვალოს, — წარმოადგენენ სხვას არაფერს, როგორც მარჯვე მეფის მიერ თავისი სამხედრო ძლიერების გაუმჯობესების, სამეფო პრეროგატივების განხორციელების და კულტურულ-საგანმანათლებლო მოღვაწეობის სფეროში მეტი თუ ნაკლები წარმატებით გადადგმულ ნაბიჯებს. ამასთანავე ეს წამოწყებები, როგორც მეურნეული სარეწავები თავისუფლად შეიძლება ჩაითვალოს მე-19 საუკუნიდან ჩვენში წარმოქმნილი კაპიტალისტური მანუფაქტურების წინამსრობლებად.

მე-19 საუკუნიდანვე დაწყებული რუსეთის ცარიზმის ორბიტში მოქცეული საქართველო და ა/კავკასია გადაიქცა რუსეთისა და ევროპის „კაპიტალისტური თაოსნობის ადამიანთა“ ავანტურისტული და კოლონიურ-მძარცველური მოღვაწეობის ასპარეზად. მანუფაქტურები და ქარხნები, რომელთაც სახელმწიფოს დიდ მოხელეებთან კონტაქტში შესული ეს ადამიანები აარსებდნენ, და რომლებიც ადრე თუ გვიან საპნის ბუშტივით ქრებოდნენ, საბოლოო ანგარიშით უნდა წარმოვიდგინოთ, ცხადია, არა როგორც ჩვენი ქვეყნის სამრეწველო განვითარებისათვის გადადგმული ნაბიჯი, არამედ, როგორც ერთ-ერთი ფორმა კოლონიური მტაცებლობისა და ყაჩაღობისა, რაშიაც ჩვენ ქვემოთ დავრწმუნდებით.

მანუფაქტურული წარმოება პირველ რიგში ფეხს იკიდებს გადამუშავებითი მრეწველობის ისეთ დარგებში, რომლებიც ჩვენში წინათ წვრილი მრეწველობის (მაგ. ხელოსნობის) სახითაც არ იყო განვითარებული. ასეთი დარგებია კერძოდ მეკასრეობა, მინის წარმოება და სხვ.; — ანდა ისეთ დარგებში, რომლებიც ჩვენში იყო განვითარებული, — როგორიცაა, მაგალითად, საფეიქრო წვრილი მრეწველობა, —

მაგრამ არ შედიოდა ამქრული ხელოსნობის სამოქმედო ასპარეზში და თანაც იმთავითვე შეიქმნა ცარიზმის კოლონიური სამრეწველო პოლიტიკის ობიექტად; ასეთი იყო, მაგალითად, აბრეშუმი და მატყლი, რომელთა ადგილზევე თავდაპირველი გადამუშავება (ნართად ქცევა) და ამ სახით მეტროპოლიის ფაბრიკებისათვის მიწოდება ცარიზმის ადგილობრივი ხელისუფლების მნიშვნელოვან საზრუნავს წარმოადგენდა.

ა/კავკასიაში მანუფაქტურული წარმოება წარმოადგენდა მეტროპოლიის ფაბრიკის დამატებას (მაგ. საფეიქრო მრეწველობაში), თუ მიზნად ისახავდა გაადვილებას კოლონიური ნაწარმებით (მაგ. ღვინით) მეტროპოლიის ბაზრის მომარაგებისა, — ე. ი. დას. ევროპის ვაჭრობის დამოკიდებულებისგან რუსეთის განთავისუფლებას, — ორივე შემთხვევაში წარმოიქმნა უმთავრესად გარედან (რუსეთიდან ან რუსეთის მეშვეობით ევროპიდან) შემოსული წამოწყების სახით.

ქვემოთ წარმოდგენილ კონკრეტულ მასალებში დაკვირვებული მკითხველი დაინახავს მტკიცებას ჩვენ მიერ აქ წამოყენებული დებულებებისას.

ამასთანავე, როგორც საყოველთაოდ ცნობილია, საქართველოს-და ა/კავკასიისმცოდნეობის ლიტერატურაში დღემდე დასმულიც კი არსად არ ყოფილა ჩვენში მანუფაქტურული წარმოების ისტორიის შესწავლის საკითხი, რომ არა ვსთქვათ რა ამ მიმართულებით გადაღებული რაიმე რეალური ნაბიჯის შესახებ.

ამ მხრივ მდგომარეობის შედარებაც კი არ შეიძლება მრეწველობის ისეთ ფორმებთან, როგორიცაა, მაგალითად, ხელოსნობა და შინამრეწველობა. გადამუშავებითი მრეწველობის ამ ფორმების საქართველოსა და ა/კავკასიაში განვითარების შესახებ ჩვენ მოგვეპოება შესამჩნევი ლიტერატურა.

მაშინ, როდესაც დღემდე ა/კავკასიისმცოდნეობის ლიტერატურაში არ დაბეჭდილა არც ერთი სტატიაც კი, სადაც იყოს გაშუქებული ჩვენში კაპიტალისტური მეურნეობის წარმოშობისა და განვითარების ისეთი უმნიშვნელოვანესი სტადია, როგორიც არის მანუფაქტურული წარმოება, რომელიც აუცილებელი საფეხურია საერთოდ მსხვილი კაპიტალისტური წარმოების წესის წარმოშობისა და რომელიც, როგორც ქვემოთ დავრწმუნდებით, კერძოდ ჩვენშიაც არსებობდა და ფრიად საყურადღებო თავისებურებებითაც ხასიათდებოდა.

მანუფაქტურული წარმოების წესის განვითარების საკითხში ასეთი მდგომარეობა, ცხადია, სხვათაშორის, უმთავრესად იმით აიხსნება, რომ ცარიზმის კანონმდებლობითი აქტებისა და დაწესებულებათა არქივებში, ოფიციალურ მიმოწერაში, მანუფაქტურა ყველგან ან თითქმის ყველგან გაიგივებულია ფაბრიკასა და ქარხანასთან. თვით-

მპყრობელობის ბიუროკრატია, როგორც შიდა რუსეთში, ისე ჩვენშიაც მანუფაქტურას და ფაბრიკას განიხილავდა როგორც გადამუშავებითი მრეწველობის ერთგვაროვან ფორმებს; მაგრამ ა/კავკასიისმცოდნეობაში მონაწილე ბურჟუაზიული ეკონომიური მეცნიერებაც ვერ ანსხვავებდა ერთმანეთისაგან მრეწველობის იმ სრულიად სხვადასხვა ფორმებს, როგორიცაა ფაბრიკა (ქარხანა) და მანუფაქტურა.

ჩვენის აზრით, სწორეთ ამაში უნდა ვეძიოთ ა/კავკასიაში მანუფაქტურული წარმოების განვითარების ის უგულვებელყოფა, რასთანაც დღემდე გვაქვს საქმე; მით უმეტეს, რომ მარქსისტული ეკონომიური მეცნიერების მხრივ როგორც ა/კავკასიის ისე საქართველოს მეურნეული განვითარების ისტორია ჯერ კიდევ გაუტეხელ ყამირს წარმოადგენს.

ყოველივე ამის გამო ჩვენში მანუფაქტურული წარმოების განვითარების შესწავლის დროს ვერ შემოვიფარგლებით ამ პროცესის ზოგადი განხილვით, — თხრობის როგორც გინდ სიმოკლით არ ვიყოთ განსახდგრული. სწორედ ამიტომ ჩვენ ასე თუ ისე სისრულით შემოვხაზავთ საქართველოში მანუფაქტურული წარმოების ისტორიას, მაგრამ მხოლოდ ზოგიერთ ტიპიურ წამოწყებათა წარმოშობისა და განვითარება-ლიკვიდაციის განხილვის სახით.

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ ცარიზმის ეკონომიური პოლიტიკის მეოხებით კოლონიურ ა/კავკასიაში მანუფაქტურული წარმოების წარმოქმნისათვის არსებული ორი გზა. პირველ შემთხვევაში ადგილობრივი მანუფაქტურა, მაგ., საფეიქრო მრეწველობის დარგებში, წარმოადგენდა მეტროპოლიის შესაბამი ფაბრიკების დამატებას, ხოლო მეორე შემთხვევაში მიზნად ისახავდა კოლონიური სასოფლო-სამეურნეო ნაწარმობით მეტროპოლიის ბაზრის მომარაგებას.

ქვემოთ, კონკრეტულ მასალათა საფუძველზე, ჩვენ გავეცნობით როგორც პირველი, ისე მეორე სახის მანუფაქტურების განვითარებას. პირველი სახის მანუფაქტურათა შორის განსაკუთრებით საინტერესოა საფეიქრო დარგის მანუფაქტურა, კერძოდ აბრეშუმის ძაფის ამოსახვევი და სართავი და აგრეთვე მატყლის საპენტი და სართავი სარეწავები, რომელთაც შიდა რუსეთის საფეიქრო ფაბრიკებისათვის უნდა მიეწოდებინათ აბრეშუმისა და მატყლის ნართი.

I. აბრეშუმის ძაფის ამოსახვევი და სართავი მანუფაქტურა

მე-19 საუკ. დასაწყისისათვის მებრეშუმეობის ძველი კულტურა საქართველოსა და მთელ ა/კავკასიაში საერთოდ დაცემული იყო. გასული საუკუნის დამდეგიდანვე ცარიზმი ზრუნავს ჩვენში მებრეშუმეობის განვითარებისათვის; იგი დიდადაა დაინტერესებული,

რათა ა/კავკასიის აბრეშუმის მიწოდებით შესძლოს თავისი ფაბრიკების ნედლეულით მომარაგება. ჯერ კიდევ 1802 წ. პეტერბურგიდან საქართველოში მოვლინებულ იქნა მეაბრეშუმეობის მთავარი ინსპექტორი ბარონ ბიბერშტინი, „რათა გაეგო თუ როგორ მდგომარეობაში იმყოფება იქ მეაბრეშუმეობა და პირადად მოეხილა ადგილები, რომლებშიაც მეურნეობის ამ დარგის წარმოქმნა და გავრცელება იქნება შესაძლებელი“.

ამავე ხანებიდანვე იწყება საქართველოდან საფეიქრო მრეწველობის ნედლი მასალის (აბრეშუმის, ბამბის, მატყლის) რეგულარული გატანა მოსკოვისა და პეტერბურგის ფაბრიკებისათვის. ამასთანავე მეტროპოლია ყოველმხრივ ხელს უშლის რათა აქვე, საქართველოშივე, არ წარმოიშვას ამ ნედლეულის ფაბრიკული გადამუშავება, ე. ი. არ განვითარდეს საფეიქრო მრეწველობა. ჯერ კიდევ პ. ციციანოვმა დააყენა საკითხი (1806 წ.) ტფილისში ადგილობრივი მატყლის ბაზაზე დაეარსებინათ მაუდის ფაბრიკა, რომელსაც უმთავრესად უნდა მოეცა კავკასიის ცალკე კორპუსის ჯარის ნაწილების შესამოსელი შალეულის უხეში ნაწარმოები. იმავე პ. ციციანოვმა 1804 წ. პეტერბურგში დასვა საკითხი ტფილისში ბამბეულის საფეიქრო მანუფაქტურის გახსნის შესახებაც. შემდეგ 1810 წ. გენ. ტორმასოვმა იშუამდგომლა ცენტრის წინაშე, რათა ტფილისში დაეარსებინათ სახაზინო მაუდის ფაბრიკა და ტყავის ქარხანა. მაგრამ, როგორც პ. ციციანოვის დროს, ისე ახლაც, პეტერბურგი წინააღმდეგია ტფილისში ასეთი ფაბრიკა-ქარხნების დაარსებისა.

კერძოდ ტორმასოვის შუამდგომლობაზე შინაგან საქმეთა მინისტრი თავ. კურაკინი იწერება, რომ „ასეთი სარეწავები თვით შიდა რუსეთშიაც აუარებელ დაბრკოლებებს აწყდება და მით უფრო შეუძლებლად მიმაჩნია მათი მოწყობა საქართველოში“. რადგან ამ ქარხნების დაარსებით იქ გაიზრდება ნედლი მასალის ფასი, ძნელი იქნება აქედან იქ ინსტრუმენტებისა და საღებავების მიტანა და ოსტატების მიყვანა, რის გამოც იქ წარმოებულნი მაუდი უფრო ძვირი დაჯდება, ვინემ აქედან მიტანილიო.

თვითმპყრობელობას კოლონიის ნედლი მასალა უნდოდა მეტროპოლიის მრეწველობისათვის; გარდა ამისა კოლონიის მრეწველობა კონკურენციას გაუწევდა მეტროპოლიისას, წაართმევდა მას ბაზარს. ამ მხრივ უფრო მკვერმეტყველურია ის ბარათი, რომელიც პ. ციციანოვს მოსწერეს პეტერბურგიდან: „საქართველოში ბამბაქსოვილის მანუფაქტურის დაარსება კომერციისა და მრეწველობის აქაურ მოღვაწეებს არაკეთილგანზრახულ ცდად მიაჩნიათ“. ამგვარად თვითმპყრობელობა ზღუდავდა საქართველოს, როგორც კოლონიის,

ეკონომიური განვითარების შესაძლებლობას, რათა გაეძლიერებინა და გაეღრმავებინა საქართველოს ეკონომიური და მათსადაც, პოლიტიკური დამოკიდებულება მეტროპოლიისადმი.

ცარიზმის ამგვარი საკოლონიო ეკონომიური პოლიტიკის პირობებში, საქართველოსა და ა/კავკასიაში, ადგილობრივ სახაზინო თუ კერძო კომერციულ თაოსნობას შესაძლებლობა რჩებოდა აქაური ნედლეულის მხოლოდ თავდაპირველი, ე. ი. ნაწილობრივი გადამუშავებისა. თვითმპყრობელობა ამის შესაძლებლობასაც მხოლოდ იმიტომ იძლეოდა, რათა აეცდინა—ჩამორჩენილ სამიმოსვლო გზათა და მიმოზიდვის საშუალებათა პირობებში — მეტად დიდი სატრანსპორტო ხარჯები.

ამიტომ პ. ციციანოვი,—მას შემდეგ რაც საფეიქრო ფაბრიკის დაარსებისათვის უარი მიიღო—უკვე ცდილობს ნედლი ბამბის ნაცვლად მოსკოვის ფაბრიკებს მიაწოდოს ბამბის ნართი, რისთვისაც უნდოდა ტფილისში ბამბის ძაფსართავი (ძაფსარეზი) სახელოსნოს დაარსება. ხოლო აქედან „ბამბის ნართის მიწოდება შეიძლება ხელსაყრელ პირობებში იმერეთით ფოთამდე სახმელეთო გზით, მერე შავი ზღვით ტაგანროგამდე, ხოლო აქედან კიდევ მოსკოვამდე“ ცნობილი გზით. მაგრამ პ. ციციანოვის და მის შემდგომ მოადგილეთა ამგვარ ცდებმაც უშედეგოდ ჩაიარა და არა მხოლოდ მეტროპოლიის კოლონიური სამრეწველო პოლიტიკის მეოხებით, არამედ იმის გამოც, რომ საქართველოსა და ა/კავკასიაში ჯერ კიდევ არ მოიპოვებოდა ამგვარი თაოსნობისათვის თავისუფალი კაპიტალი და არც შიდა რუსეთიდან შეეძლო მას შემოსულიყო.

1821 წ. 8 ოქტომბრის უქაზმა საქართველოსა და ა/კავკასიაში შეღავათიანი ტრანზიტისა და ვაჭრობის დაწესებით გზა გაუხსნა აქეთკენ ევროპულ კაპიტალს და მესარეწევობას. ცნობილ გამბას მიერ საქართველოში მოყვანილმა ფრანგ ნეგოციანტ კასტელამ 1823 წ. მარტში იმპერიის ფინანსთა მინისტრს განუცხადა თავისი აზრი, რომ სურს „სამუდამოდ დასახლდეს ტფილისში“ და ითხოვა მიეცათ მისთვის ადგილობრივი ნედლეულის ბაზაზე ტფილისში მაუდის საფეიქრო ფაბრიკის და აბრეშუმის ძაფსართავი ფაბრიკის დაარსების და საქართველოში ტიბეტური თხების მოშენების პრივილეგია.

ფინანსთა მინისტრმა კასტელას უარი უთხრა ტფილისში მაუდის საფეიქრო ფაბრიკის დაარსების განსაკუთრებულ პრივილეგიისათვის, რადგან, საქართველოში მაუდის ფაბრიკულ წარმოებას „შეუძლია შეავიწროოს მაუდის მრეწველობა სახელმწიფოში“, ე. ი. შიდა რუსეთში. ტიბეტური თხების მოშენების შესახებ კასტელამ ვერ მიიღო გარკვეული პასუხი, ხოლო აბრეშუმის ძაფსართავი სარეწავის დაარსება, თუ კასტელა ამას მოაწყობდა ისეთი გაუმჯობესებული სახით,

როგორც იყო მაშინ იტალიასა და საფრანგეთში, მიზანშეწონილად იქნა ცნობილი, რამდენადაც „ჩვენს რუსეთის ფაბრიკებს შეეძლებათ ამ (ტფილისური) ნართით შესცვალონ აბრეშუმი, რომელიც მათ (მოსკოვის ფაბრიკებს—პ. გ.) ამჟამად მოაქვთ საზღვარგარეთიდან“.

თუ რომ მაუდის მოსკოველი მეფაბრიკეები კატეგორიულად ილაშქრებენ ტფილისში მაუდის ფაბრიკის დაარსების კასტელას ცდების წინააღმდეგ, სამაგიეროდ ისინი აღფრთოვანებით ხვდებიან კასტელას წინადადებას, რომ უკანასკნელს განზრახული აქვს ყულევში, ტფილისში და ბაქოში გახსნას საკომისიო სავაჭრო კონტორები და მიიღოს თავის თავზე რეალიზაცია რუსეთის ფაბრიკების მაუდისა ტფილისში, სადაც უნდა მოეზიდა ვაჭრები ირანიდან და ლევანტიდან, რათა ამათი მეშვეობით რუსული მაუდი მიეწოდებინა აღმოსავლეთის იმ ბაზრებისათვის, სადაც გაბატონებული იყო ინგლისური და ფრანგული მაუდი.

1823 წელსვე განმეორებული ცდების შემდეგ იმპერიის ფინანსთა მინისტრ კანკრინმა შესაძლებლად მიიჩნია კასტელას მიერ ტფილისში განზრახული აბრეშუმის ძაფსართავი „ფაბრიკისათვის“ 10 წლიანი პრივილეგიის მიცემა. მით უმეტეს, რომ ახლა კასტელა პირობას იძლევა, რომ იგი ხელს მოჰკიდებს არა მხოლოდ ა/კავკასიური, არამედ ირანული აბრეშუმის ამოხვევასა და რთვას და ამ ნახევარფაბრიკატით მოამარაგებს არამც თუ რუსეთის აბრეშუმის საფეიქრო ფაბრიკებს, არამედ დაიწყებს ვაჭრობას ევროპის მთავარ ბაზრებზედაც, რამდენადაც „ჩემ მიერ დამუშავებული აბრეშუმის ნართი თვისობრივად ოდნავადაც არ ჩამორჩებოდეს იქნება იტალიურსო“. ამასთანავე კასტელა დასძენს, რომ მან თვით მოიარა ა/კავკასია და დარწმუნდა „რომ სასურველი სახის აბრეშუმის ძაფსართავი სარეწავი შეიძლება მოეწყოს და აყვანილ იქნას სრულქმნილობისა და სარფიანობის უმაღლეს ხარისხამდე მხოლოდ საქართველოში“.

კასტელამ მის მიერ განზრახული აბრეშუმის ძაფის ამოსახვევი და სართავი „ფაბრიკის“ შესახებ წარადგინა ახსნა-განმარტებითი ბარათი, რომელშიაც სხვათა შორის ვკითხულობთ: ეს „ფაბრიკა მოწყობილი იქნება ამჟამად იტალიასა და საფრანგეთში მომქმედი შესაბამი სარეწავის მსგავსად, ხოლო რადგან ესენი საყოველთაოდ ცნობილია, ამიტომ ნახაზებსა და აღწერას არ საჭიროებენ“;—აქ იწარმოება აბრეშუმის ამოხვევა და მისი დამუშავება ლარულ (საქსველი, ძირის) და ორხაულ (მისაქსველ) ძაფად და აგრეთვე საკერავ ძაფადაც, რაც აქამდე უცხოეთიდან შემოაქვთ;—ამ მრეწველობის ნაწარმოები უნდა იქნას მიჩნეული მშობლიურ ნაწარმოებად და როგორც ასეთს უნდა მიეცეს სარეალიზაციოდ თავისუფალი გზახსნილი ყველა სახელმწიფოებში მსგავსად რუსეთის სხვა ნაწარმოებთა;—ამ საქონლის საზღვარგარეთ

გატანას და ევროპის უმთავრეს კომერციულ ცენტრებში რეალიზაციის შეუძლია დიდი სარგებლობის მოტანა რუსეთისათვის.

ამასთანავე კასტელა დასძენს, რომ ამ სარეწავის მოწყობა, საჭირო მანქანების, ოსტატების, ხელოსნების და მუშების უცხოეთიდან გამოწერა, შემდეგ ნედლი მასალის შესყიდვა და სხვ. საჭიროებს „ესოდენ დიდ კაპიტალს, რომ შეუძლებელია კაცმა გადასწყვიტოს მრეწველობის ამ უმნიშვნელოვანეს დარგში ასეთი სარეწავის დაარსება, თუ იმედი არ ექნება მთავრობისგან პრივილეგიისა და განსაკუთრებული მფარველობისა“, როგორც ეს ხდება ასეთ შემთხვევაში სხვა ქვეყნებში. მაგ., საფრანგეთში, სადაც იტალიელმა, რომელმაც კოლბერიის დროს შემოიღო აბრეშუმის მესარეწეობა, გარდა დიდი პრივილეგიებისა და სუბსიდიებისა, მიიღო აზნაურის წოდებაცო!

კასტელა ამტკიცებს რომ მისი სარეწავი დიდ სარგებლობას მოუტანს რუსეთის საფინანსო უწყებას, რამდენადაც საჭირო არ იქნება იტალიიდან შემოტანა არა თუ ნედლი აბრეშუმისა, არამედ აბრეშუმის საკერავი ძაფისაც-კი. კიდევ მეტი, რუსეთი თვითონ დაიწყებს ამ საქონლის გატანას; — მაგრამ მისი სარეწავი მეტად სასარგებლო იქნება რუსეთში აბრეშუმის საფეიქრო მრეწველობის განვითარებისთვის, რამდენადაც მოსკოვის ფაბრიკებს, შეიძენენ რა იაფფასებში ნედლეულს, შეიძლებათ დაუკლონ ფასები თავიანთ ნაკეთობებზე, გამოვიდნენ უცხოეთის ფაბრიკებთან კონკურენციაში და ყოველივე ამით მიაღწიონ წარმატებებს; ამას გარდა იგი ხელს შეუწყობდა რუსეთის ვაჭრობის გაფართოებას ევროპასთან და აღმოსავლეთთან; ხოლო მეაბრეშუმეობის ფართე მასშტაბით გავრცელება, თუთის ხის და სამღებრო მცენარეთა მოშენების გაფართოება ხელს შეუწყობს საქართველოში სოფლის მეურნეობის განვითარებას და სავაჭრო ბრუნვების აღორძინებას. თვით აბრეშუმის ძაფსართავ სარეწავში დაბანდებული იქნება ადგილობრივი მუშების, უფრო მეტად ქალებისა და ბავშვების, დიდი რაოდენობა, რომლებიც აქ იქნებიან მუდმივ დაახლოვებული ევროპელ ოსტატებთან და სპეციალისტებთან; ეს უკანასკნელნი მიაჩვენენ მათ ევროპულ ზნეჩვეულებებს და მიდრეკილებათ და ნელნელა გადაავიწყებენ თავიანთ აზიურ სიმკაცრეს, რაც საბოლოო ანგარიშით ამ ხალხს გადააქცევს განათლებულ მესარეწე, მშვიდობიან და სასარგებლო და თანაც ერთგულ ქვეშევრდომებად იმპერატორისაო.

პეტერბურგი ყოველივე ამის შემდეგაც თავს იკავებდა კასტელასათვის ხსენებული პრივილეგიის მიცემის კანონის სახით საბოლოო გაფორმებისაგან. ეჭვობდნენ, ხომ არ შეეძლო რუსეთის მრეწველობისათვის რაიმე, ჯერ კიდევ გაუთვალისწინებელი, სახის ზიანი

მოეტანა კასტელას მიერ განზრახულ საქმიანობას¹. ამ ხანებში იმპერატორმა დამატკიცა მინისტრთა კომიტეტის დადგენილება: დინათ ცდა, თუ რა სახით უფრო სარფიანი იქნებოდა ხაზინისათვის რეალიზაცია იმ აბრეშუმისა, რომელიც საქართველოს მთავრობას შემოსდიოდა ზოგიერთი პროვინციიდან (მაგ., ჭარი, ბელაქანი, შუშა, შამახია, ყარაბახი და სხვ.) გადახდილი ხარკის სახით. ამ მიზნით ტფილისში დაგროვილი აბრეშუმის პარკის ნახევარი უნდა წაეღოთ გასაყიდად მოსკოვს და ნოვგოროდს, ხოლო მეორე ნახევარი ადგილობრივადვე გაეყიდათ სააუქციონო ვაჭრობაში შეძლეულ ფასად. როგორი იყო ფასები აბრეშუმის პარკზე ტფილისსა და მოსკოვში? 1 ფუთი აბრეშუმის ფასი (ვერცხ. მანეთობით):

	1816წ.	1817წ.	1818წ.	1819წ.	1820წ.	1821წ.	1822წ.	1823წ.	1824წ.
შამახიის აბრეშუმი:									
ტფილისში	83,5	86	82	85	90	65	65	61	61
მოსკოვში	105	110,5	109,5	95	105	57,5	57,5	62,5	70
ტფილისიდან მოსკოვამდე მიტანის ხარჯი	3	3	3	3	3	3	3	3	3
მთიულეთის აბრეშუმი:									
(ჭარი, ბელაქანი და სხვ.)									
ტფილისში	50	50	50	50	45	45	45	40	40
მოსკოვში	60,5	60,5	60	42,5	42,5	42,5	42,5	42,5	40,5
მიტანის ხარჯი	3	3	3	3	3	3	3	3	3

¹ საინტერესოა, რომ ცოტა უფრო გვიან „საქართველოს მთავრობა“ უკვე სულ სხვა შეხედულებისა იყო აქ მრეწველობის განვითარების შესახებ, ვინემ მაგ., პ. ციციანოვი და შემდეგ ა. ერმოლოვი. ხოლო შეხედულებათა ეს ცვლილება იყო შედეგი შიდა რუსეთის ეკონომიურ, კერძოდ სამრეწველო, მდგომარეობაში მიმდინარე ცვლილებებისა სახელდობრ 1830 წ. ეროლოვის შემკვლელი გენ. პასკევიჩი კანკრინს სწერდა, რომ აქ „ფაბრიკებისა და ქარხნების დამაარსებელთათვის პრივილეგიების მინიჭება არც უნდა ხდებოდეს; რადგან მე მგონია კიდევ გადაუწყვეტილია საკითხი საქართველოში ფაბრიკების და ქარხნების (განაკუთრებით ზოგიერთთა) წაქეზების სარგებლიანობის შესახებ. ხომ არ უნდა ვუყურებდეთ საქართველოს როგორც კოლონიას, რომელიც უნდა აწოდებდეს უხეშ მასალას [ნედლეულს] (აბრეშუმს, ბამბას და

1824 წელს მოხდენილ პირველსავე ცდაზე გამოიჩინა რომ აბრე-
შუმის პარკის ადგილობრივ (ტფილისში) გაყიდვა თითქმის უფრო ხელ-
საყრელი იყო ხაზინისათვის. ტფილისიდან მოსკოვამდე ერთი ფუთი
აბრეშუმის მიტანა ჯდება 3 მანეთი. ხოლო მოსკოვში 1824 წ., შამა-
ხური აბრეშუმი ღირდა 285—300 მან. ასიგნაციით¹, ტფილისში კი
შაქური აბრეშუმი, რომელიც უფრო მდარე ხარისხისა იყო, იყიდე-
ბოდა 304 მან. ასიგნაც.

ამ ხანებში კასტელა უახლოვდება ფინანსთა მინისტრ კანკრინს,
რომელიც იმ დროს იმპერიის მთელი კომერციული ცხოვრების ნამდ-
ვილი დიქტატორი იყო. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს დაახლოვება
გამოიხატა მინისტრის მოქრამევაში და აგრეთვე მისთვის აბრეშუმის
სარეწავიდან მოგების გარკვეული ნაწილის შეპირებაში. 1824 წ. მიწუ-
რულს, კანკრინი გენ. ერმოლოვს სწერს, რომ კასტელამ უკვე
მოახდინა ყარაბახული აბრეშუმის საცდელი გადამუშავება, რაც „დიდის
წარმატებით დამთავრდა და რაც დიდი სარგებლობის მოტანას უქადის
იმ ქვეყანასაო“ და აქვე დასძენს, რომ კასტელამ ახლა კვლავ შემოიტანა
თხოვნა ცნობილი პრივილეგიის მიღებისათვისო.

კასტელა დაუდევარია. იგი ახალ-ახალ ხერხებს მიმართავს, რათა
ნათელჰყოს თვითმპყრობელობისათვის წამოწყების „ყოველმხრივ მიზან-
შეწონილება“. 1826 წ. ივნისს მან ერმოლოვს წარუდგინა მოხსენე-
ბითი ბარათი, „საქართველოში, მეაბრეშუმეობის და ზოგი სხვა წარ-
მოების გაუმჯობესებისა და გავრცელებისათვის, რუსი გლეხების გად-
მოსახლების შესახებ“. გარდა ამისა კასტელა თხოულობდა მიეცათ
მისთვის „ტფილისის მიდამოებში არსებული დიდძალი ტიალი და
დაუმუშავებელი მიწები“ თუთის ხის გაშენებისა და მეაბრეშუმეობის
განვითარების მიზნით.

ამის შემდეგ გენ. ერმოლოვი იძულებულია უმტკიცოს ფინ. მი-
ნისტრს, რომ თუმცა რუსი გლეხების საქართველოში გადმოსახლება

სხვ.) ჩვენს ფაბრიკებს და მიქონდეს რუსეთიდან მანუფაქტურული ნაკეთობანი?
წინააღმდეგ შემთხვევაში საქართველოში ამგვარი მანუფაქტურების დაარსებით
ბუნებრივად ხომ არ შესუსტდება მისი კავშირი რუსეთთან? რუსეთის მიერ ა/კავ-
კასიის პროვინციებში ჯარის შენახვაზე დახარჯულ კაპიტალსაც არ ექნება მაშინ
შესაძლებლობა დაბრუნდეს რუსეთში; მით უმეტეს რომ ახლაც ბრუნდება მხოლოდ
ასიგნატები, ხოლო ჩხრიალა ფული მთლად რჩება აქვე ანდა გადის საზღვარგარეთ“ -ო.

ამგვრად, როგორც ვხედავთ, მეტროპოლიის კოლონიური სამრეწველო
პოლიტიკა 30-იანი წლებიდან მოყოლებული უკვე ღებულობს ნამდვილად
კაპიტალისტური მეტროპოლიის დამახასიათებელ თვისებას. (ამის შესახებ უფრო
ვრცლად იხ. П. В. Гугушвили, „К аннексионистско-колониаторской
и аграрной политике царизма в Грузии“, 1938. Т.)

¹ 1 მან. ვერცხლისა = 4 მან. ასიგნაციით.

სასარგებლო საქმეა, მაგრამ ამის განხორციელება შეუძლებელია რადგან: 1. აღმ. საქართველოში სავსებით არ არის თავისუფალი სახაზინო მიწები და ადგილობრივ მკვიდრთა ძლიერი შევიწროების გარეშე აქ არ შეიძლება არავითარ ახალი ახალშენის მოწყობა; 2. მუსლიმანთა პროვინციებში და იმერეთშიაც მოიძებნება დაუკავებელი სახაზინო მიწები, მაგრამ ეს ისეთი ადგილებია, სადაც თვით აბორიგენები განიცდიან სასტიკ კლიმატურ ავადმყოფობათ და სადაც დასახლებული რუსები ამ არაჯანმრთელი ბუნების მსხვერპლი შეიქნებოდნენ.

პრივილეგიის დამტკიცების საქმეს აგვიანდება, მაგრამ მის მიერ დაქრთამულ სახელმწიფოს დიდ მოხელეთაგან დაიმედებული კასტელა მანც შეუდგა ტფილისში „ფაბრიკის“ მშენებლობას. მან იარაღინსტრუმენტები და ოსტატებიც გამოიწერა საფრანგეთიდან და მიიღო კიდევაც, ასე რომ 1826 წ. ბოლოსათვის მისი სარეწავი „თითქმის მზად“ იყო სამოქმედოდ. ამის შემდეგ, რაკი ადგილობრივი მთავრობა ფაქტის წინაშე დააყენა, პრივილეგიის მიღებამდე ტყუილა დრო რომ არ დაეკარგოს, კასტელა საქართველოს მთავარსარდალს სთხოვს:

1. „ამოქმედოს მანქანები და შეუდგეს მისი მეთოდით აბრეშუმის პარკიდან ძაფის ამოხვევას და რთვის“;

2. ადგილობრივ მცხოვრებთ აეკრძალოთ გამოყენება როგორც მანქანებისა ისე ძაფის ამოხვევისა და რთვისა, მის მიერ შემოღებული მეთოდით, გარეშე მისივე თანხმობისა და ნებართვისა;

3. მიეცეს მას შესასყიდლად ხაზინაში ხარკის სახით შემოსული აბრეშუმის პარკი საერთოდ აქ არსებულ პირობებსა და ფასებში,

4. შეძლებისამებრ გაუადვილდეს მას ადგილებზე მისთვის საჭირო რაოდენობით აბრეშუმის პარკის შექმნა.

ამასობაში, 1826 წ. სექტემბერს, დამტკიცებულ იქნა კასტელასათვის ცნობილი პრივილეგიის მინიჭების პროექტი. აღსანიშნავია რომ ფრანგი ნეგოციანტის ამ წარმატებას მტრულად შეხედნენ ინგლისელი ვაჭრები. იმავე თვეში ფინანსთა მინისტრი ტფილისიდან, ბარონ მეიენდორფის მეშვეობით, ლებულობს ინგლისელ ნეგოციანტ მობერლეს მოხსენებით ბარათს, სადაც უკანასკნელი აღნიშნავს, რომ კასტელასათვის მიცემული პრივილეგიის შედეგები „მეტად არახელსაყრელი იქნება აკავკასიის მცხოვრებთათვის“, მაგრამ როგორც ვიცით, ფინანსთა მინისტრთან კასტელას საქმე უკვე მოქაზრაკებული ჰქონდა.

სწორედ ამიტომ კასტელა არ კმაყოფილდება მხოლოდ მიღებული პრივილეგიით; იგი ახლა თხოულობს კიდევ სესხს ხაზინიდან, და აი კანკრინი გენ. ერმოლოვს სწერს, რომ კასტელას წამოწყება უმჯობესი

იქნება იმგვარად მოეწყოს, რომ „იგი ეკუთვნოდეს არა ერთ პიროვნებას, არამედ მთელ სახელმწიფოს და რომ მრავალი ჩვენი პატივცემული აზნაურებისგან უკვე მზადაა მონაწილეობა მიიღოს ამ საქმეში აქციების მეშვეობით; მაგრამ სურვილს აცხადებენ, რათა მათ ამის მაგალითი მისცეს მთავრობამო“. შემდეგ კანკრინი დასძენს რომ „კასტელას განზრახული აქვს ნათხოვარი სესხი მოახმაროს არა სხვა რაიმეს, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ საფაბრიკო შენობების და მანქანების აგებას და, აგრეთვე, აუცილებელი ინსტრუმენტების შექმნის საქმეს და ამასთანავე გვპირდება რომ ყველა ამ ნივთებს იყიდის რუსეთში“.

1827 წ. იანვარს უკვე გამოიკა იმპერატორის ბრძანება რომ:

1. კასტელასათვის სასესხებლად საქართველოს მთავარსარდლისათვის გადაერიცხათ 80.000 მან. ვერცხლ.; 2. ეს სესხი კასტელას მიეცეს ნაწილ-ნაწილ, მთავარსარდლის მიერ მოწონებული ხარჯთაღრიცხვის მიხედვით იარაღ-ინსტრუმენტების შექმნისა და შენობების აგების პროცესში. თავის მხრივ ყველა ეს შენაძენი შევა საწინდრად სესხისა, რომლისათვის კასტელა პასუხს აგებს მთელი თავისი ქონებითაც; 3. პირველი სამი წლის $\frac{1}{10}$ -სგან დებიტორი სავსებით თავისუფლდება, ხოლო შემდგომი 7 წლის განმავლობაში იხდის 6% -ს; 4. ვალი უნდა დაფარულიყო 10 წლის გასვლისას, ანდა უფრო ადრეც, თუ დებიტორი ამას მოისურვებდა; ამას გარდა, ამავე ბრძანებით, კასტელას უფლება მიენიჭა ესარგებლა უცხოელი სტუმრის პრივილეგიებით, ანდა, თუ იგი რუსეთის ქვეშევრდომობაში შევიდოდა, პირველი გილდიის ვაჭრის პრივილეგიებით — საგილდიო გადასახდელის გარეშე.

1827 წ. დამდეგს კასტელამ წარმოადგინა გეგმა „ფაბრიკის“ სახლის აშენებისა და ითხოვა ამისათვის 20—30 დესიატ. მიწა ტფილისში მდ. მტკვრის ნაპირას, გერმანელთა კოლონიის ჩრდილოეთით. აქ გარდა „ფაბრიკისა“ მას უნდა გაეშენებინა სანიმუშო ფერმა თუთის ხეებისა, ბამბისა, შაფრანისა, თამბაქოსი, ენდროსი და სხვ. სამღებრო და საექიმო მცენარეებისა; ამას გარდა მან ითხოვა მისთვის კიდევ ნაკვეთ-ნაკვეთ მიეცათ საქართველოს სხვადასხვა ადგილას 2000 დესიატ. მიწა, იმ ფასებში როგორც მიიღო გამზამ, ე. ი. დესიატინა 25 კაპიკად¹. კასტელა ირწმუნებოდა, რომ ამ მიწებზე იგი დასახლებდა იტალიელ, ფრანგ და სხვა ეროვნების სპეციალისტებს მეაბრე-შუმეობისას, რათა რაც შეიძლება ჩქარა გაეცვრცელებინა სოფლის მე-

¹ გამზას შესახებ იხილეთ პ. გუგუშვილი, „შელავთიანი ტრანზიტის და ვაჭრობა საქართველოსა და აკავკასიაში“. 1936. ტფ. გვ. 87—89.

2. მასალები საქ. და კავკ. ისტორიისათვის—პ. გუგუშვილი.

ნეობის ეს დარგი. სულ მალე კასტელამ იმპერატორისაგან მიიღო ამ თხოვნის სრული და ყოველმხრივი დაკმაყოფილების ბრძანებას.

ფინ. მინისტრ კანკრინთან კონტრაქტში შესული კასტელა მეტად მოხერხებული იყო იმისათვის რათა არ შეჩერებულიყო ამგვარ მოწყალეებზე და იმ 80.000 მან. სესხზე, რომელიც მას უნდა მიეღო ხაზინიდან. მან თავის წამოწყებაში ჩაითრია როგორც ადგილობრივი ისე მოსკოველი და პეტერბურგელი ვაჭრები და მალალი თანამდებობის სახელმწიფო მოხელეები, — რომელთაც დიდძალი ფულები დასტყუა!

უწინარეს ყოვლისა აღსანიშნავია 1827 წ. 15 ივლისს კასტელასა და უცხოელ ვაჭრებს — ვ ა გ ნ ა ნ ს , დ ი დ ლ ო ს და გ ო რ ნ ო ზ ა ნ ტ ს — შორის 9 წლის ვადით დადებული კონტრაქტი. ისინი შეთანხმდნენ რომ დაახლოებით 200.000 ფრანკისაგან შემდგარი კაპიტალით ხელი მოკიდონ კასტელას მიერ ტფილისში დაარსებული სარეწავის გაუმჯობესებას. ეს კაპიტალი კი მათ უნდა მიეღოთ გარეშე მენაბარეთაგან. აქვე (§ 2) ნაგულისხმევია კასტელას მიერ პეტერბურგში რომელიღაც საკრედიტო (თუ სავაჭრო) ფირმიდან აღნიშნული თანხის მისაღებად გადადგმული ნაბიჯი, რომლის მიმართაც კონტრაქტზე ხელის მომწერნი წინდაწინვე თანხმობას აცხადებდნენ. შემდეგ აღნიშნულია (§ 7), რომ თუ რაიმე განსაკუთრებული მნიშვნელობის მოვლენა „რომელიმე ჩვენთაგანს აიძულებს გამოეყოს ამხანაგობას ვადის გასვლამდე“, ასეთ შემთხვევაში ის ვალდებულია 1 წლით მაინც ადრე აცნობოს ეს ამხანაგობას.

შემდეგ აღსანიშნავია კონტრაქტი, რომელიც კასტელამ და გორნოზანტმა დასდევს, იმავე წელს, ფლიგ. აღიუტ. თავ. გ ო ლ ი ც ი ნ თ ა ნ , რომელიც მათ მიიღეს ამხანაგობაში, ხოლო უკანასკნელმა იკისრა „შეიტანოს მათს საზოგადოებაში 625.000 მან. ასიგნ. და მისცეს კომპანიას თავისი მამულებიდან ყმები, მამრი და მდედრი, რამდენიც საჭირო იქნება მუშაობისთვის კასტელას სარეწავებში“.

თავ. გ ო ლ ი ც ი ნ ი ს ა და კიდევ რამდენიმე სხვა პირთა საქმეში ჩათრევით კასტელამ, დიდლომ და გორნოზანტმა შექმნეს „სავაჭრო ამხანაგობა“, რომელსაც, თავიანთი მხრივ, თანახმად პეტერბურგში დაწერილ ამ კონტრაქტისა, გადასცეს 1827 წ. 1 იანვრისათვის ტფილისში მათ მიერ „ქონებული მანქანები, ინსტრუმენტები, სართავი დაზგები და სხვა სარეწავები, ნივთები და სხვადასხვა საქონელი, რომელიც აღწერილი უნდა იქნას თავ. გ ო ლ ი ც ი ნ ი ს ა რწმუნებული პირის დასწრებით“. ამის გარდა ამ კონტრაქტით კასტელა ვალდებულია ამ ახალ „სავაჭრო ამხანაგობაში“ შეიტანოს 80.000 მან. ვერცხლ. და აბრეშუმის პარკი, რომელიც მას მისაღები აქვს ხელისუფლებისაგან“.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ კასტელა და მისი უცხოელი ფსონები (დიდლო და გორნოზანტი) ურცხვად ატყუილებდნენ პეტერბურგში როგორც მთავრობის მოხელეებს ისე ვაჭრებს და კერძოდ თავ. გოლიცინსაც, რამდენადაც, როგორც ირკვევა 1827 წ. 1 იანვრისათვის მათ ტფილისში არავითარი მანქანები და ქონება არ ჰქონდათ, გარდა საქონლისა, რომელიც ეღირებოდა არა უმეტეს 2.500 მან. ვერცხლ.

მაგრამ კასტელა მის მიერ დაქრთამული მოხელეების დახმარებით თვალს უხვევს ყველას. მას დიდის სისწრაფით მიყავს საქმე, ასე რომ სულ რამდენიმე თვეში მოახერხა თავ. გოლიცინისაგან დაეცანცლა 505.680 მან. ასიგნ. (ე. ი. 135.571 მან. ვერცხლ.) და გარდა ამისა გოლიცინის მამულიდან (რუსეთიდან) კასტელას „ფაბრიკაში“ სამუშაოდ ჩამოყვანილ იქნა ტფილისში 18 ყმა.

კასტელას პრეტენზიები სულ უფრო ფართოვდება. 1828 წ. 30 აპრილს კანკრინი იმპერატორისაგან თანხმობას ღებულობს, რათა „კასტელას ისეთი დიდი წამოწყებისათვის, რომელსაც დიდძალი თანხა სჭირდება, თანხმად თხოვნისა, მიეცეს საქართველოს სახაზინო უწყებაში დაპყრობილ ტომთაგან გადახდილი ხარკის სახით დაგროვილი აბრეშუმის პარკი—სახაზინო ფასებში“, რადგან მის მიერ ბაზარზე აბრეშუმის შეძენა გამოიწვევს აბრეშუმზე ფასების აწევას. ადგილობრივ ხელისუფლებას კასტელასათვის უნდა მიეცა სესხად ხაზინიდან ყოველწლიურად 30.000 მან. ღირებული პარკი ყოველგვარი უზრუნველყოფის გარეშე. ეს ვალი კასტელას უნდა დაეფარა 2 წლის განმავლობაში. ამასთანავე ხაზინას მისგან ფულადი ექვივალენტის ნაცვლად უნდა მიეღო აბრეშუმის ნართი, რომელიც გაიგზავნებოდა რუსეთის აბრეშუმის საფეიქრო ფაბრიკებში.

მაგრამ კანკრინი ამ შემთხვევაშიც პირწავარდნილ თაღლითობას ეწევა. პეტერბურგში მან გააფორმა კასტელასათვის არა 30.000 მან. ღირებული აბრეშუმის პარკის სესხად მიცემა, არამედ 30.000 მანეთის მიცემა, რის ანგარიშშიაც კასტელას სურვილისამებრ უნდა წაეღო აბრეშუმი. ნამდვილად კი კასტელამ აბრეშუმი წაიღო მხოლოდ 6000 მანეთისა, ხოლო 24.000 მან. გაიტანა ფულად — და ეს მან მოახერხა მიუხედავად საქართველოს მთავარსარდლის გენ. პასკევიჩის წინააღმდეგობისა, რასაც, ცხადია, ანელებდა კასტელას „საქმეში“ ფინანსთა მინისტრის მონაწილეობა.

კასტელამ არა მხოლოდ ამ შემთხვევაში გააცურა ა/კავკასიის ხელისუფლება. როგორც ვიცით, 80.000 მან. ვერცხ., რომელიც მას თავდაპირველად მიეცა სესხად, ხაზინიდან უნდა გაეტანა თანდათანობით; ამ გატანილ ფულის „მხოლოდ და მხოლოდ აბრეშუმის ფაბრიკისათვის

მოხმარების“ შესახებ ადგილობრივი მთავრობისადმი წარდგენილ შესაფერი დოკუმენტების საფუძველზე.

მიუხედავად ამისა კასტელამ მოახერხა „საქართველოს მთავრობის“ ხაზინიდან გაეტანა 22.405 მან., „თუმცა მას აქამდე არ წარმოუდგენია“ ამისათვის საჭირო დოკუმენტებია — 1828 წ. 26 მაისის თარიღით — ატყობინებდა პასკევიჩი კანკრინს. მაგრამ ბევრად უფრო საინტერესოა რასაც სწერს პასკევიჩი ქვემოთ: „ამგვარი შეღავათი გაწეული იქნა კასტელასადმი, როგორც პატივი იმ მიზეზებისა, რომლებიც თქვენ მიიყვანეთ იმპერატორის ყურადღებამდე, და იმიტომაც, რომ ჩემთვის თქვენი წინანდელი რეკომენდაციებიდან ცნობილი იყო თქვენი მონაწილეობა კასტელას სახარებლო წამოწყებებში და სურვილი მათი წარმატებისა“; და ახლაც, მიუხედავად იმისა, რომ კასტელას ჯერ უკვე წაღებული თანხები არ გაუმართლებია, — „ნაბრძანებია მიეცეს მას ფულები მათ გამოყენებაზე მეთვალყურეობის დაწესებით“ — დასძენს გაკვირვებული გენ. ლეიტ. პასკევიჩი, რომელიც აქვე გაიოსთქვამს ეკვს კასტელას საქმიანობისადმი.

ადგილობრივი ხელისუფლების მეთაურისაგან ამგვარი გაფრთხილებისა და წინააღმდეგობის მიუხედავად, 15 დღის შემდეგ, სიპიაგინს პეტერბურგიდან მოუვიდა კანკრინის ბრძანება კიდევ მიეცათ კასტელასათვის სესხად 30.000 მან.

ნავარაუდევთან შედარებით დიდის დავგიანებით, მაგრამ 1827 წლიდან კასტელას სარეწავმა, როგორც იყო, ბოლოს მაინც დაიწყო მუშაობა.

აბრეშუმის ძაფის ამოსახვევი და სართავი მანუფაქტურის ამოქმედებამდეც საგრძნობი უნდა ყოფილიყო ტფილისში საჭირო რაოდენობით შავმუშათა შოვნის სიძნელე. და აი კასტელასაგან წინადადების მიღებისთანავე ფინანსთა მინისტრი ჩქარობს რათა ხსენებულ სარეწავს მოუპოვოს მუქთი მუშახელი. აქამდე გადასახლებამისჯილ დამნაშავე ქალებს შიდა რუსეთიდან აგზავნიდნენ ციმბირში — სახაზინო სარეწავებში სამუშაოდ. 1826 წ. 22 ივლისის მანიფესტით შესაძლებლად იქნა მიჩნეული — სასჯელის შემსუბუქების სახით — მათი გაგზავნა სამუშაოდ სადმე სხვაგანაც. სწორედ ამ დადგენილების საფუძველზე კანკრინი წინადადებას აძლევს გენ.-ადიუტ. სიპიაგინს (ტფილისის სამხედრო გუბ.), რომ რუსეთიდან მოყვანილი ამგვარი ქალების წარმატებით გამოყენება შეიძლება კასტელას მანუფაქტურაში. მით უმეტეს, რომ ასეთი დამნაშავე ქალები, რომელთაც მისჯილი ჰქონდათ იძულებითი მუშაობა, ტფილისში ჯერ-ჯერობით უმნიშვნელო ზომით მოიპოვებოდა, ხოლო კასტელას კი ისინი მრავლად სჭირდებოდა. კანკრინი იწერება, რომ კასტელა „ხალისით მიიღებს თა-

ვის თავზე ვალდებულებას ყოველთვის მისცეს სამუშაო აღნიშნულ
დამნაშავე ქალებს, თუ ისინი იქ გაიგზავნებიან და მთავრობა გამო
ყოფს ანდა ააშენებს მათთვის სამუშაო სახლს, სადაც ისინი, რო-
გორც პატიმრები, მომარაგებული იქნებიან ხაზინიდანვე ჯეროვანი
კმაყოფით“. კანკონის ცბიერობა ამ შემთხვევაში იქამდეც კი ჰკარ-
ავეს ყოველგვარ საბურველს, რომ მას ეს განზრახვა მეტად ხელსაყ-
რელად მიაჩნია ხაზინისათვის!

გენ. სიბიავინსაც (კასტელას მისი გულიც მონადირეებული აქვს)
ეს წინადადება მისაღებად მიაჩნია, „რადგან ამ პატიმრებს ექმნებათ
მუდმივი სამუშაო და კასტელასაც, რომელიც ფიქრობს ამ მხარეში
შემოიღოს მანუფაქტურული მრეწველობის მრავალი დარგი, ეყო-
ლება არა მცირე რაოდენობის მუშა-ქალი, რომელთა შოგნაში უამ-
ხერხოდ, აქ არსებული ადათების გამო, იგი წააწყდება მეტად ძნელ
დაბრკოლებებს“.

კასტელამ განაცხადა, რომ „ტფილისში ფაბრიკასთან საჭიროა
ყავდეს არა უმეტეს 200 ქალია“ და გარდა ამისა მას თავისთვის
სასარგებლოდ მიაჩნდა ასეთივე მუშები ჰყოლოდა იმ ადგილებშიაც,
სადაც ყველაზე უფრო მეტად იწარმოებდა აბრეშუმის პარკის აკ-
რეფა და მისი თავდაპირველი დამუშავება.

1828 წ. თებერვალს იმპერატორმა ხარჯთაღრიცხვაზე (21.248
მან.) „მუშათა სახლისა“, რომელიც ხაზინას უნდა აეშენებინა კასტე-
ლას სარეწავთან, წააწერა: „თანახმა ვარ; ამასთანავე ერთად შედგე-
ნილ იქნას განაწესი ამ მუშათა სახლისათვის და განსაკუთრებული
ყურადღება მიექცეს მათი [პატიმარი ქალების] ზნეობის გაუმჯობესე-
ბას, რათა აქედან არ შეიქმნას გარყვნილების სახლი“; თითქოს ამის
განცხადება ყოფილიყო საკმარისი, რათა ეს პატიმარი ქალები უზრუნ-
ველყოთ უფროსთა ძალადობისაგან!

ამ „მუშათა სახლის“ აშენება უკვე დამთავრდა 1828 წ. დეკემ-
ბერს. მასში დაეტეოდა არა მხოლოდ 200, არამედ 400 მუშა-ქალი.
მაღე შეთანხმებულ იქნა საკითხი სათანადო ორგანოებთან (შინ.
საქმ. და იუსტ. სამინისტროებთან) და შიდა რუსეთიდან იწყება აქეთ-
კენ სასამართლო განაჩენით გადასახლება მისჯილი ქალების გზავ-
ნა,—თუმცა ყოველივე ამას თვით კასტელა ვერ მოესწრო.

საინტერესოა გავეცნოთ ამ პატიმარი „ქალების მუშათა სახლის“
განაწესის ძირითადი მუხლების შინაარსს:

... § 2. ყოველი ქალი, რომელიც ჩარიცხული იქნება მუშათა ამ
სახლში, უპირატესად უნდა იყოს ჩაბმული ამ ფაბრიკის მუშაო-
ბაში;

§ 3. ფაბრიკის მმართველი მუშათა სახლის უშუალო უფროსიცაა, რომელიც პასუხისმგებელია ამ სახლის გამგებლობისათვის;

§ 4. ფაბრიკისა და მუშათა სახლის მმართველი თავისი მოქმედების შესახებ ანგარიშგებას უდგენს კასტელას გეგმების განსახილველად წარმოქმნილ კომიტეტს;

§ 5. მუშათა სახლისადმი უშუალო მეთვალყურეობისათვის ინიშნება ზემდეგი, რომელიც იმავე დროს უნდა იყოს ფაბრიკის ზემდეგიც და ემორჩილებოდეს ფაბრიკის მმართველს;

§ 6. მუშათა სახლის და მასში მყოფ ქალთა სადარაჯებლად გამოიყოფებოდეს სამხედრო ყარაული;

§ 7. მუშათა სახლში მყოფი ქალები არ უნდა იქნან იქიდან გამოშვებული, უკეთუ არა ფაბრიკაში სამუშაოდ და ამ შემთხვევაში მათ სამეთვალყურეოდ უნდა მიყვებოდეს სამხედრო ყარაული;

§ 8. მუშაობისგან თავისუფალ დროში მუშათა სახლის ქალები უნდა მისდევდნენ მათი სქესის შესაფერ ხელსაქმეს; მათი ნაკეთობისაგან მიღებული ფული უნდა შედიოდეს საერთო სალაროში და მოიხმარებოდეს მათი კმაყოფის გასაუმჯობესებლად.

§ 9. სანამდე მუშათა სახლთან აგებული არ იქნება ეკლესია, მანამ აქ მყოფი პატიმარი ქალები ვალდებული არიან კვირა-უქმეებზე იკრიბებოდნენ საერთო სასადილოში და ისმენდნენ მათგანვე გამოყოფილი კაცისაგან სამღვთო წერილების კითხვას;

§ 10. მუშათა სახლის ყველა ოთახში უნდა იქნას შემოღებული შიგ დაბინავებულთაგან არჩეული უფროსის მეთვალყურეობა;

§ 11. საქმლის დასამზადებლად მათი წრიდანვე გამოიყოფა საჭირო რაოდენობით ქალები, რომლებიც თავისუფლდებიან ფაბრიკაში მუშაობისაგან, მაგრამ თავისუფალ დროს მოანდომებენ ხელსაქმეს;

§ 12. მუშათა სახლისათვის სურსათსანოვავის, შეშის, სანთლის, ტანისამოსის და სხ. მიწოდებას აწესრიგებს მეიჯარე, რომელიც ამ საქმეს ხელს ჰკიდებს შედეგად საჯარო ვაჭრობისა.

* * *

ასე „წარმატებით“ მიდიოდა მთელი საქმე. კასტელას მიერ დაქრთამული პრესა ღაღადებდა იმ „გრანდიოზული მნიშვნელობის სარეწავებზე, რომლებსაც ამ განათლებული და ენერგიული ადამიანის დაუღალავი მოღვაწეობის შედეგად საფუძველი ჩაეყარა საქართველოში, სადაც მან სულ ახლო მომავალში უნდა გამოიწვიოს სოფლის მეურნეობისა, მრეწველობისა და ვაჭრობის აყვავება“; ხოლო „მოსკოვისა და პეტერბურგის ფაბრიკები უნდა გაათავისუფლოს

აბრეშუმის ნედლი მასალის (ნართის) მხრივ იტალიისა, საფრანგეთისა და ირანის დამოკიდებულებისაგან¹.

მაგრამ კასტელამ ვერ შესძლო მის მიერ ესოდენი ვირტუოზობით დადგმული კომედიის უკანასკნელი მოქმედების გათამაშება: იგი 1828 წ. 16 ნოემბერს გარდაიცვალა. პასკევიჩმა, რომელიც, როგორც ვიცით, ეჭვის თვალით უყურებდა კასტელას მოღვაწეობას, ბრძანა: შეესწავლათ სარეწავის მთელი საქმე; ყადაღა დაედვათ კასტელას მთელ ქონებაზე. ამასთანავე იგი ეკითხება კასტელას საქმის უახლოეს მონაწილედ დიდლოს და სხვა წევრებსაც კომპანიისა, თვით კასტელას ცოლსაც — შეუძლიათ თუ არა მათ ხაზინიდან გაცემული სესხის უზრუნველყოფა და საქმის გაგრძელება.

კომისიამ გამოარკვია, რომ კასტელას მოღვაწეობა ბევრად უფრო ავანტურისტული ყოფილა, ვინემ ამის წარმოდგენა შეეძლო გენ. პასკევიჩს.

ამ დროისათვის კომპანიონებისგან კასტელას მიუღია: თავ. გოლიცინისგან 135.571 მან., გორნოზანტისგან—17.174 მ., დიდლოსგან—563 მან., მაიორ ვენიერისგან—3.600 მან. და კიდეც სხვადასხვა კერძო პირებისაგან—23.027 მან., ე. ი. სულ 242.000 მან. ვერცხლით. ტფილისის ვაჭართაგან ჯერ კიდეც 1825 წ. დადებული კონტრაქტით კასტელას კომპანიონად აუყვანია სხვათა შორის ტფილისელი მოქალაქე ქეთხუდოვი, რომლისათვისაც გამოუტყუებია 5.000 მან., თუმცა ეს ვაჭარი საერთო საქმეში მონაწილედ არც კი შეუყვანია. გარდა ამისა სახაზინო ექსპედიციიდან მას მიუღია 62.405 მან. ფულად და 502 ფუთი აბრეშუმის პარკი, — ღირებული 14.947 მანეთად.

მეორე მხრივ, კასტელას მეთაურობით არსებული სარეწავის ყოველგვარი ნაგებობანი შეფასებულ იქნა 20.607 მან., მასალები, მანქანები, იარაღ-ინსტრუმენტები და სხვ.—11.754 მან., კასტელას პირადი (საოჯახო და სხვ.) ქონება—2.054 მან. ამას გარდა, კასტელას გასესხებული ჰქონია სხვადასხვა პირებზე—14.392 მან.

მთელი იმ კაპიტალიდან, რომელიც კერძო პირებისა და ხაზინისაგან მიიღო, კასტელას უშუალოდ აბრეშუმის მანუფაქტურაზე დაუხარჯავს მხოლოდ 43.477 მან., ხოლო დანარჩენი თანხა—200.000 მანეთამდე—მას დაუბანდავს რაღაც სხვა საქმეში, რომელსაც არაფერი აქვს საერთო ჩვენთვის ცნობილი „სავაჭრო ამხანაგობის“ და არც მის წევრთა მოღვაწეობასთან¹.

¹ როგორც უკვე ვიცით, კასტელას მიერ ამ თანხის მნიშვნელოვანი ნაწილი გაცემული იყო ქრთამის სახით ფინ. მინ. კანკრინსა და მაღალი თანამდებობის სხვა მოხელეებზე.

ასეთი სურათის გადაშლის შემდეგ კომისია ასკვნის: „ყოველივე აქედან ჩანს, რომ კასტელა, რომელსაც მთავრობისგან მიჰქონდა ფულები და აბრეშუმის პარკი, და რომელიც სდებდა კონტრაქტებს, რომლითაც, მაგ., თავ. გოლიცინისგან მიიღო ფულები, ყველას ატყუილებდა“. კასტელას მიერ „ესეოდენ დიდძალი კაპიტალის ხარჯვა სარეწავისათვის არა სასარგებლო საქმეზე მაჩვენებელია იმისა რომ მან, რასაკვირველია, განზრახ გამოიყენა ბოროტად მისადმი მთავრობისა და კერძო პირთა ნდობა, ხოლო შემდეგ, ალბათ, სურდა თავი გამოეცხადებინა გაკოტრებულად“.

ამის შემდეგ გენ. პასკევიჩი ც საბოლოოდ გაერკვა თავის ექვევებში, რომ კასტელას „მხოლოდ მიჰქონდა ყოველივე რასაც მის აძლევდნენ და არ ზრუნავდა მომავალზე; მაშასადამე, იგი მოქმედებდა როგორც გაკოტრებული და არა მთავრობისათვის სასარგებლო ახალ წამოწყებათა შემომღები“. — სრული სიმართლეა: კასტელა ხომ მართლაც გამბას მსგავსად, საფრანგეთში გაკოტრებული ვაჭარი იყო, რომელმაც კოლონიური საქართველო აიჩრია ბნელი კომბინაციების მეოხებით ხელახლა გამდიდრების ასპარეზად!

დიდლომ დაკითხვისას განაცხადა, რომ მან კასტელას მოღვაწეობის შესახებ არაფერი იცის გარდა „ხის მორებისა და ფიცრებისა, რომელიც გამბას უნდა მოეწოდებინა იმერეთიდან, და უცხოეთიდან აქეთკენ გამოგზავნილ რამდენიმე ყუთი მანქანებისა და ინსტრუმენტებისა, რისთვისაც უნდა გადაუხადონ იმ პირებს, რომელთა მიერაც გამოგზავნილი იყო ისინი“. გარდა ამისა დიდლომ განაცხადა, რომ მას არა აქვს ქონება და არც შეუძლია რაიმე პასუხისმგებლობა იკისროს, სამაგიეროდ მზათაა თავისი „ცოდნით და გამოცდილებით ხელი შეუწყოს ამ ფაბრიკის განვითარების საქმეს“. გორნოზანტმა სავსებით უარი განაცხადა საქმეში შემდგომ მონაწილეობაზე; კასტელას მეუღლემაც უარი სთქვა როგორც საქმის გაგრძელებაზე ისე შემკვიდრობაზე (ვალეზე)!

ამრიგად, „ეს ბრწყინვალედ დაწყებული საქმე“ საპნის ბუშტივით გაქრა. და რაკი აკავასიაში არ გამოჩნდა ისეთი კაპიტალისტი, რომელსაც შეეძლო ხელი მოეკიდა ამ სარეწავისათვის, ხაზინა იძულებული შეიქნა, — რათა წარმოებაში დაბანდებული კაპიტალი მაინც არ დაეკარგა, — თვითონ მოეკიდა ხელი აბრეშუმის ძაფის ამოსახვევი და სართავი მანუფაქტურისათვის, რომელიც ჯერ კიდევ არ იყო მთლიანად ამუშავებული.

ხაზინის ხელში გადასული „ფაბრიკა“, რომელსაც ხელმძღვანელობდა „საფაბრიკო კომიტეტი“, მთლიანად უნდა აემუშავებინათ 1828 წ. დეკემბრიდანვე. დატოვებულ იქნენ ძველი ოსტატები. პირველ რიგში უნდა მომხდარიყო გადამუშავება უკვე დაგროვილი აბრეშუმის

პარკისა. გარდა მოწყობილი 12 დაზვისა, რომელიც არ კმაროდა 500 ფუთზე მეტი აბრეშუმის გადასამუშავებლად, განიზრახეს მოეწყობათ კიდევ 40 დაზვა, იმ ანგარიშით, რომ ერთ თვეში შესაძლებელი ყოფილიყო 80 ფუთი პარკის გადაამუშავება. ერთის სიტყვით, კასტელას დროს დაუმთავრებელი სახეინკლო, ძაფის ამოსახვევი და სართავი საამქროების მოწყობის დასამთავრებლად კომიტეტის განკარგულებაში გადაირიცხა დამატებით 2.553 მან. ვერცხლით.

კანკრინი, რომელსაც გულში ალბათ უხაროდა მის მიერ „უკვე მოხმარებული“ კასტელას გარდაცვალება, 1829 წ. 26 აპრილის თარიღით იწერება: „არამცთუ არ უნდა იქნას შეჩერებული სარეწავში მუშაობა, არამედ, შეძლებისამებრ, გამრავლებულ იქნას აბრეშუმის ძაფის ამოსახვევი დაზვების რიცხვი, ამ წარმოების გასაფართოებლად და დამთავრებული წამოწყების ხაზით დაწყებულ, — უკიდურეს შემთხვევაში ყველაზე აუცილებელ ნაგებობათა, — მშენებლობა, კასტელასათვის ბოძებული სესხის ნარჩენის ანგარიშში“.

კასტელას გარდაცვალების შემდეგ გარდა აწყობილი 11 დაზვისა (1 გაფუჭებული აღმოჩნდა) და მისი 6 ლუმელისა, მოეწყო კიდევ 10 ლუმელი 20 დაზვისათვის და „გარდა ამისა შეკეთებულ იქნა 20 დაზვა, რომელთაგან ყველაზე არ წარმოებდა მუშაობა მუშაკთა უყოლობისა გამო, მაგრამ მიმდინარე თვეში ისინი ყველანი იქნებიან ამოქმედებულიო“ — აღნიშნავს სტრეკალოვი („საფაბრიკო კომიტეტის“ თავჯდომარე) 1829 წ. 11 ივლისის თარიღით კანკრინისათვის მიერთებულ მოხსენებაში.

თავ. გოლიცინმა, როგორც კი გაიგო კასტელას გარდაცვალება და მისი საქმიანობის ავანტურისტული ხასიათი, — სურვილი განაცხადა „როგორც მთავარ კომპანიონმა“, თვითონ აეღო თავის თავზე სარეწავის ხელმძღვანელობა. გოლიცინმა მთავრობის ნებართვით დაათვალიერა (მხოლოდ ახლა, როცა უკვე გვიან იყო!) სარეწავი და „საფაბრიკო კომიტეტს“ წარუდგინა თავისი მეტად ორაზროვანი დასკვნა, საიდანაც ნათლად არ ჩანს მართლაც აპირებდა თუ არა იგი სარეწავისათვის ხელის მოკიდებას. ყოველ შემთხვევაში მისი შემდგომი მონაწილეობა საქმეში ჩვენს ხელთ მყოფი საარქივო დოკუმენტებიდან არა ჩანს.

დასასრულ, აღსანიშნავია, რომ ამ ამბების შემდეგ კასტელას ყოფილ კომპანიონებმა გორნოზანტმა და დიდლომ ხელისუფლებას წარუდგინეს პროექტი, კასტელას წამოწყების საფუძველზე დაეარსებინათ ახალი წამოწყება, — „აბრეშუმის ძაფის ამოსახვევი და სართავი საიმპერატორო ფაბრიკა“, — რისთვისაც ისინი ხაზინიდან თხოულობდნენ კიდევ 200.000 მანეთს სესხად, რამდენიმე წლის ვადით და

თანაც პრივილეგიის გაგრძელებას 3 წლით. მაგრამ კასტელას მიერ ასე მოხერხებულად განაცუკრები ადგილობრივი მთავრობის ადგილად მოტყუილება ახლა უკვე არ შეიძლებოდა.

ყოველშემთხვევაში ხელისუფლება ამიერიდან იმ აზრისა იყო, რომ „აბრეშუმის ძაფის ამოხვევამ ტფილისში, ვის ხელშიაც იგი არ უნდა იყოს“, უნდა იარსებოს მცირე მასშტაბით მხოლოდ და მხოლოდ მრთველების კადრთა შესაქმნელად. ეს მრთველები, შეისწავლიან რა ხელობას, შეიძლება გაგზავნილ იქნან აბრეშუმის ძაფის ამოხვევის გაუმჯობესებელი წესის გასავრცელებლად იმ ადგილებში, სადაც მეაბრეშუმეობას ფართოდ მისდევნენ და უხვად მოიპოება აბრეშუმის პარკი და სადაც დიდი სართავი სახელოსნოს შენახვა უფრო იაფი დაჯდება, „როგორც ნედლი მასალისა და სხვ. დაბალი ფასის, ისე მუშათა ხელსაყრელ პირობებში დაქირავების“ მეოხებით.

და მართლაც, სათანადო ორგანოების დადგენილებით, 1829 წლის მიწურულიდან ეს წამოწყება გადაკეთებულ იქნა „აბრეშუმის ძაფის ამოსახვევ სასწავლო სახელოსნოდ“, სადაც „საუკეთესო მეთოდების“ საფუძველზე უნდა გაეწოთენათ „აბრეშუმის ძაფის ამომხვეველები ა/კავკასიის ყველა კუთხეებისათვის“.

ხაზინის ხელში გადასული ამ სარეწავის პროდუქცია, როგორც წინათ, სალდებოდა მოსკოვში. სახელდობრ, 1839 წ. ტფილისის მანუფაქტურაში დამუშავებული აბრეშუმი მოსკოვში იყიდებოდა: ლარული ნართი 810 მან., ორხაული—630 მან., ხოლო უბრალოდ ამოხვეული და დაურთავი ძაფი—500 მანეთად ფუთი. 1840 წლიდან¹ ეს ფასები მოსკოვში უფრო ეცემა.

როგორც უკვე ვიცით, ამ სარეწავში გარდა დაქირავებული ოსტატებისა და მუშებისა საკმაო რაოდენობით ჩაბმული იყო პატიმარი ქალები. ეს უკანასკნელნი არათავისუფალ შრომას წარმოადგენდნენ—თავ. გოლიცინის იმ ყმებთან ერთად, რომლებიც ამ მანუფაქტურაში მუშაობით იხდიდნენ საბატონო ბეგარას. ასეთი მანუფაქტურები, სადაც წარმოებდა პატიმართა არათავისუფალი შრომის ექსპლოატაცია, — რაც თანამედროვეთა მტკიცებით ოდნავადაც არ განსხვავდებოდა მონური შრომის ექსპლოატაციისაგან, — იმ დროს არსებობდა შიდა რუსეთის ქალაქებშიც, ხოლო უფრო ადრე (მე-17-18 სს.) ასეთი მანუფაქტურები ბლომად იყო საფრანგეთსა და პრუსიაშიც².

¹ ამავე წელს ფაბრიკის გამგის ემმერიხის მოხსენების მიხედვით: „Для размотки и трощения шелка употребляются на фабрике машины: для сушения шелка 5, для размотки его же 3, для соединения сырка 2, станок для свертывания трама и органзину 1, в прядильне станков для отмотки коконов в сырец 24“.

² იხ. 3. გუგუშვილი, „სახალხო მეურნეობის წარმოშობა და განვითარება“, ტომი II, წიგნი I, ტფ. 1934, 253—261.

მართალია, კასტელას მიერ ტფილისში დაარსებულ სარეწავში მუშაობდნენ გაუმჯობესებული და არა ხელოსნური ინსტრუმენტები რომელთაც წყაროებში მანქანებს უწოდებენ, მაგრამ ეს სარეწავი მაინც არ შეიძლება ჩაითვალოს ფაბრიკად იმ გაგებით, როგორც ეს ესმის პოლიტიკურ ეკონომიას. ეს იყო მანუფაქტურა: დამყარებული დაქირავებულ და იძულებით შრომაზე, შრომის დანაწილებასა და გაუმჯობესებულ იარაღ-ინსტრუმენტებზე, სადაც მანქანის სპორადული გამოყენებაც არ სცვლიდა არსებითად მდგომარეობას. და არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ეს არ იყო მექანიკური დაზგები და გარდა ამისა მოძრაობაში მოჰყავდა თვითონვე მუშას.

როგორც ძაფის ამოხვევა, ისე რთვაც — ეს ძირითადი ოპერაციები — უმთავრესად ხელის საქმეს წარმოადგენდა. თუმცა აქ ადგილი ჰქონდა ბევრად უფრო სრულქმნილი ინსტრუმენტების გამოყენებას, ვინემ იყო ადგილობრივად ცნობილი „ევას დროინდელი“ იარაღები. ამ მანუფაქტურაში, სადაც მთელ წარმოებას უცხოელი ოსტატები ხელმძღვანელობდნენ, გატარებული იყო შრომის სისტემატური დანაწილება: ნედლი პარკის შერჩევა, მოხარშვა, ამოხვევა, ამოხვეული ძაფის გაშრობა და დახარისხება, რთვა, ნართის დახვეწა და დახარისხება — ცალცალკე, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი, ოპერაციების სახით იწარმოებოდა. ამასთანავე ტფილისის აბრეშუმის ძაფსართავი მანუფაქტურა წარმოადგენდა დამატებას მეტროპოლისის, ე. ი. მოსკოვის აბრეშუმის საფეიქრო ფაბრიკებისას.

ხაზინის ხელში გადასულ კასტელას ყოფილ სარეწავში ისევ თავი იჩინა ჩვეულებრივმა კომბინაციებმა — რასაც მოხერხებული მოხელეები აქაზრაკებდნენ. კასტელას ხელიდან დარჩენილი აბრეშუმის პარკი, რომელიც სესხად იყო მიღებული ფისკის ორგანოებიდან, წარმოებას საბოლოოდ სამჯერ უფრო ძვირი დაუჯდა, ვინემ ფასობდა ტფილისის ბაზარზე. გარდა ამისა ეს პარკი, რადგან დროზე არ იყო ამოხვეული, გაშრა და გაფუჭდა, რის გამოც მიღებულ იქნა ცუდი ნართი. მით უმეტეს, რომ მრთველებიც, გარდა მცირედი გამონაკლისისა, გამოუცდელნი იყვნენ. მეორე მხრივ, თვით სარეწავის გამგე ტესერი სულ ითვისებდა სახელმწიფო ქონებასა და შემოსავალს, რის გამოც ბოლოს, 1834 წ. იგი მოხსნა კიდევაც ბარონ როზენმა; ამ დროიდან სარეწავს განაგებდა ემმერიხი, რომელიც უფრო ისევ საკუთარ გამორჩენასა და წაგლეჯაზე ფიქრობდა.

ყოველივე ამის გამო, ვასაგებია, რომ წარმოება არარენტაბელური შეიქნა. 1839 წ. გენ. გოლოვინი აცხადებს, რომ ამ ფაბრიკის დატოვება არა მხოლოდ უსარგებლოა, არამედ განმანადგურებელია ხაზინისათვის იმიტომ, რომ გარდა იმ თანხისა, რაც დაჯდა ნაგებო-

ბანი და მანქანები, 1828 — 1832 წწ. განმავლობაში გადაცემული აბრეშუმის პარკიც რომ არ მივათვალოთ, ხოლო ნაწარმოების გაყიდვიდან მიღებული მთელი შემოსავალი კი ხარჯებს გამოვაკლოთ, მაინც რჩება დიდძალი ვალი, რამაც ამჟამად 100.000 მან. ვერცხლით მიაღწია, და რომლის „ანაზღაურების იმედი არსაიდან არ ჩანსო“. ამის გამო გოლოვინი კანკარინისაგან მოითხოვს ნებართვას რათა მოახდინონ „სრული ლიკვიდაცია ამ ფაბრიკის“.

აბრეშუმის მანუფაქტურის შენობები გოლოვინის განკარგულებით მალე გადააკეთეს ჯარისათვის ყაზარმებად, იარაღ-მანქანები მიყიდეს „მეაბრეშუმეობისა და სავაჭრო მესარეწეობის კავკასიურ საზოგადოებას“, რომელიც იმ ხანებში წარმოიქმნა¹. სარეწავში მომუშავე დამნაშავე ქალების ერთი ნაწილი, რომელთაც შედარებით მცირე დანაშაული ჰქონდათ და თანაც საკმაო დრო (ზოგმა ათ წელზე მეტი) დაჰყვეს წარმოებაში — გაათავისუფლეს; ხოლო მეორე ნაწილი, რომელთაც მძიმე ბრალდება ჰქონდათ, კიდევ დასტოვეს 6—10 წლით სამუშაოდ ხსენებული „საზოგადოების“ განკარგულებაში.

ამ „საზოგადოების“ ხელშიც ვერ იხეირა საქმემ, რის გამოც, ნელ-ნელა თითო ოროლად იწყეს სარეწავიდან ძაფის ამომხვევი და სართავი ინსტრუმენტების გაყიდვა კერძო პირებზე, — რა სახითაც ეს იარაღ-ინსტრუმენტები დაიფანტა მთელ აკავკასიაში. ასე რომ 50-იანი წლებისათვის უკვე სავსებით მივიწყებული იყო ამ სარეწავის არსებობის ამბავი.

მიუხედავად ასეთი სავალალო ფინალისა, უნდა ვიფიქროთ, რომ კასტელას წამოწყებას მაინც არ ჩაუვლია სავსებით უშედეგოდ მესარეწეობის ამ დარგისათვის. კასტელამ პირველმა შემოიტანა საქართველოსა და აკავკასიაში აბრეშუმის ძაფის ამოხვევისა და რთვის „გაუმჯობესებული, ევროპული წესები“. კასტელას შემდეგ მის „მემკვიდრედ“ მოვლენილი და კასტელასავით „უდროოდ“ გარდაცვლილი ფრანგი ნეგოციანტი მორენასი 1830 წ. ადგილობრივი მთავრობისადმი წარდგენილ მოხსენებით ბარათში სწერს: კასტელამ „შემოიტანა ყველაზე ხელსაყრელი ხერხი აბრეშუმის ძაფის ამოხვევისა და რთვისა და დაამტკიცა შესაძლებლობა მრეწველობის ამ დარგის, — რომელმაც უნდა გაამდიდროს საქართველო, — გაუმჯობესებისა“. მორენასი იქვე აღნიშნავს, რომ კასტელას მოღვაწეობის შედეგად „ნუხაში უკვე შემოდებულია აბრეშუმის ძაფის ამოხვევისა და რთვის ევროპული წესიო“.

¹ იხ. П. В. Гугушвили, „Сельское хозяйство и аграрн. отноше- ния в Грузии“ (источн. и материалы), Тбилиси, 1938 т. I, 462.

მორენასის განცხადება, ცხადია, დიდად დაშორებული არაა სინამდვილესთან. კასტელას ავანტურისტულ მოღვაწეობას ერთგვარ დადებითი შედეგიც მოყვა, თუმცა როგორც ზემოთ დავინახეთ, მეტად ძვირი დაუჯდა იგი ა/კავკასიის ხაზინას, ე. ი. მოსახლეობის მასებს.

II. მინის მანუშაქტურა

მინის (შუშის) წარმოება ა/კავკასიაში ჩნდება მე-19 საუკუნიდან. თვითმპყრობელობა ცდილობდა რა საქართველოს ღვინოების რუსეთში გატანით შეენელებინა საფრანგეთიდან ღვინის იმპორტი, უნდა ცდილიყო ჩვენი ღვინოების გატანის პირველი პირობის, ე. ი. ქურჭლის წარმოებისათვისაც. სწორედ ამ მიმართულებით წარმოებულ ღონისძიებათა შედეგად იწყება ჩვენში კასრებისა და მინის წარმოების წარმოშობა. ცარიზმის ადგილობრივი ხელისუფლება მე-19 საუკუნის დასაწყისიდანვე (1816 წ.) ცდილობდა ამ მხრივ შესაფერი ნაბიჯების გადადგმას, რამდენადაც, კერძოდ, მინის ქარხნის აშენება საქართველოში მას მიაჩნდა აუცილებელ საჭიროებად და თანაც რენტაბელურ სარეწავად.

1820-იან წლებში, რუსეთს ყოველწლიურად შემოჰქონდა საფრანგეთიდან დიდძალი შამპანური, რაც იწვევდა რუსეთიდან წლიურად 21 მილ. ფრანკის ჩხრიალა ფულის გადასვლას საფრანგეთში. ცარიზმის მერკანტილურად განწყობილ ხელისუფლებას არ შეეძლო არ ეზრუნა ამ თანხების შენარჩუნებისათვის, რაც ამ შემთხვევაში საკუთრად რუსეთის იმპერიაში (ყირიმში, ბესარაბიაში და განსაკუთრებით საქართველოში) მევენახეობა-მეღვინეობის განვითარებისა და ამ ღვინოებით ცენტრალური გუბერნიების მომარაგების სახით უნდა გამოხატულიყო. მაგრამ—არ ვეხებით რა აქ მევენახეობა-მეღვინეობის საკითხებს—საქართველოდან და შემდეგ საერთოდ ა/კავკასიიდან რუსეთში (შორ მანძილზე) ღვინის გატანა არ შეიძლებოდა ადგილობრივად გაბატონებული ტრადიციული სატრანსპორტო ქურჭლით (ტიკებით და გუდებით). სწორედ ამიტომ დღის წესრიგში ისმება მინისა და კასრის წარმოების შექმნა. კერძოდ მინის წარმოება¹ აუცილებელი იყო აგრეთვე სახაზინო (სამხედრო) სააფთიაქო საქმისათვისაც, რომელიც ისევ ამ დროიდან იწყებს ჩვენში თავისი არსებობის ისტორიას.

ადგილობრივი ხელისუფლების მიერ ცენტრიდან გამოწერილი მინის წარმოების სპეციალისტი (ივანე ლევანოვი) საქართველოში ჩამოვიდა 1828 წ.; მან იმავე წელს დაიარა ბორჩალოს და ყაზახის პრო-

¹ რუსეთიდან მინის (შუშის) ნაწარმოების შემოტანას აძნელებდა ამ საქონლის მტკრევადობა და ტრანსპორტის სიძვირე.

ვინციები, სიღნაღის, თელავის, გორის მაზრები, იმერეთი და ყველ-
ზე ხელსაყრელად მიიჩნია ბორჯომის ხეობა, როგორც ადგილმდებარეობით, კლიმატით, ქვეშით, კარგი ღირსების თიხით და სახაზინო მდიდარი ტყით (რომელზედაც, თუმცა პრეტენზიას აცხადებდნენ თავ. ავალიშვილები, მაგრამ ცარიზმის ხელისუფლება ამას უსაფუძვლოდ სთვლიდა, რადგან ტყე ფაქტიურად ახალციხელების სარგებლობაში იყო, ხოლო ავალიშვილებს მხოლოდ იურიდიულად ეკუთვნოდათ და რაც მთავარია, იმიტომ რომ „რუსის ჯარის მიერ დაპყრობილი მიწები რუსეთის ხაზინას ეკუთვნის“).

1830 წ., დაიწყო ბორჯომის ხეობაში მინის „ქარხნის“, ე. ი. მანუფაქტურის შენება. მშენებლობის ხარჯები გათვალისწინებული იყო 14.576 მან., ხოლო 1 წლის განმავლობაში ხელფასისა, ნედლი მასალისა და სხვ. ხარჯებისათვის—14.535 მან. და ასეთ პირობებში წარმოებას პირველსავე წელს უნდა მოეცა 28.850 მანეთის შუშეული გასაყიდად. მაგრამ 1830 წელს ლევაშოვს მოუკვდა თანაშემწე, შემდეგ მალე თვითონაც გარდაიცვალა; ისე რომ ადგილობრივ მუშებმა ვერც კი მოასწრეს ხელობის ჯეროვანი შესწავლა. წარმოება შეიქნა არარენტაბელური, მითუმეტეს რომ გენ. ზავილეისკი, რომლის გამგებლობაშიაც იყო მანუფაქტურა და რომელსაც არაფერი გაეგებოდა ამ სარეწავისა, უფრო გულმოდგინედ ცდილობდა ხაზინიდან სუბსიდიების მიღებას, ვინემ ამ თანხების თვით წარმოების გაუმჯობესებისათვის გამოყენებას. იწარმოებოდა მდარე ხარისხის შავი შუშეული, მსგავსი მოჭიქული თიხისა, რომელიც ბაზარზე ვერ ჰპოულობდა მომხმარებელს.

შემდეგ „ქარხანა“ გადატანილ იქნა აწყურში, მტკვრის ნაპირას, სადაც აღმოჩენილ იქნა კარგი ღირსების ნედლეული. მაგრამ საქმემ აქაც ვერ იხიერა და „ქარხანაც“ მალე სავსებით დაიკეტა.

ამის შემდეგ გორელ მემამულე ელიზბარეისთავმა, რომელმაც ჯერ კიდევ მე-19 საუკ. პირველსავე ათეულ წელს¹ მოკიდა ხელი მინის წარმოებას, მაგრამ იზარალა და მიატოვა, — კვლავ დაიწყო თავის სოფელ ღვარებში მინის წარმოება. ერისთავს მნიშვნელოვანი დახმარება გაუწია ხაზინამ; „ქარხანამ“ მუშაობა დაიწყო 1843 წელს. იგი აწარმოებდა მხოლოდ მწვანე ბოთლებს (შუშებს) ღვინისა და სააფთიაქო საჭიროებისათვის, თუმცა ესეც მდარე ხარისხისა გამოდიოდა. და მიუხედავად იმისა, რომ ეს „ქარხანა“ მეტად პატარა იყო რუსეთში არსებულ ქარხნებთან შედარებით, პირველსავე წელს მისი

¹ არის გადმოცემა რომ ს. ღვარებში მე-18 საუკუნეშიაც ჰქონდათ ერისთავებს მინის „ქარხანა“.

ხარჯები აღმატებოდა შემოსავალს 3.000 მანეთით, რაც უმთავრესად იყო შედეგი „შუშეულის (ბოთლების) მყიდველთა ნაკლებობისა“. 1844 წლიდან, თხოვნის შემდეგ, ე. ერისთავს მიენიჭა ტფილისის „სათაღარავო აუთიაქის“ მინის ჭურჭლებით მომარაგების პრივილეგია. ამ აუთიაქს მანამდე ამარაგებდნენ მოსკოვიდან.

ამ დროიდან ს. ლვარების „ქარხნის“ საქმე გაუმჯობესდა და წინანდელი დეფიციტის ნაცვლად დაიწყო მოგების მოცემა, რამდენადაც ერისთავი არაფრად ავდებდა „ქარხნისათვის“ მიმაგრებულ ხაკუთარ 200 უმის შრომას. ამ „წარმატებით“ გათამამებული იგი ფიქრობს კიდევ მეორე „ქარხნის“ აშენებისათვისაც-კი, თუმცა მას ამისათვის საჭირო კაპიტალი არ გააჩნია.

მაგრამ ელ. ერისთავმა ამ მიზნით მალე ისესხა ფული „პრიკაზიდან“ და გამოიწერა ოსტატები და აგრეთვე ტულის გუბერნიიდან (ქ. ბელევიდან) 1000 ფუთი ცეცხლგამძლე თიხა, რაც მას დაუჯდა ფუთი 3 მან. შემდეგ 1848 წლიდან, მ. ს. ვორონცოვის დახმარებით, თიხის მოტანა მან დაიწყო ყუბანის ნაპირებიდან; აქედან მოტანილი 1 ფუთი თიხა უჯდებოდა მხოლოდ 80 კაპ., რამაც კიდევ უფრო გაათამამა ჩვენი ბურჟუაზიული თაოსნობის ფეოდალ-მემამულე. მან მოიწვია ინჟინერ-ტექნოლოგი (ბიხოლდტი) და მეპატრონისა და ინჟინერის მიერ წარმოებული მრავალრიცხოვანი ცდების შემდეგ პოტასიუმისა, აქაური სოდისა და გლაუბერის მარილისა და აგრეთვე, აკად. აბიხის რჩევით, ირანიდან გამოწერილი მარილის გამოყენებით, ბოლოს, მიღებულ იქნა „ძალიან კარგი საფანჯრე მინა“, რომლის ნიმუშები 1853 წ. წარედგინა ვორონცოვს. მაგრამ სწორედ ამ დროს, როდესაც მესარეწე აღფრთოვანებული იყო თავისი გამარჯვებით და ხელი უნდა მოეკიდა საფანჯრე მინის მასიური წარმოებისათვის, იწყება ყირიმის ომი. ელ. ერისთავი, როგორც სამხედრო პირი, გაწვეულ იქნა ომში, რამაც იგი მოსწყვიტა მინის ქარხნისაგან და აიძულა განეგრძო მხოლოდ შუშის ჭურჭლეულის წარმოება და ხელი აეღო ჯერ კიდევ ახალ და საფუძვლიანად აუთვისებელ წარმოებაზე საფანჯრე მინისა.

1855 წ. ლვარების მინის „ქარხანა“ საილუმოებით მოკულ ხანძარმა ჩანთქა. დაიღუპა დიდძალი მზა ნაწარმიც. ყირიმის ომის შემდეგ თავის მამულში დაბრუნებულ ელ. ერისთავმა ხელი მოკიდა და კვლავ აღადგინა მინის „ქარხანა“, რაც ხსენებულ ომს მოყოლილი სიძვირის პირობებში ბევრად უფრო მეტი დაუჯდა ვინემ ქარხნის თავდაპირველი აშენება“, კვლავ უფრო გაიზარდა მისი ვალები, რამაც 1864 წ. მიაღწია 50.000 მან., აღდგენილი ქარხანა

აწარმოებდა მწვანე მინას ბოთლებისა, ქილებისა და სააფთავი ქურქლეულობისათვის.

ჩვენ ხელთა გვაქს ინჟ. ბიხოლდტის მიერ 1864 წელს გაკეთებული ამ ქარხნის საკმაოდ დეტალური აღწერა-შეფასება: საქარხნო შენობები (მდ. ლვარების მარჯვენა ნაპირას) გაკეთებული იყო მთლიანად ფიჭვისა და ნაძვის ძელებისაგან. ქარხანას ჰქონდა 600 დესიატინამდე ტყე, რითაც უზრუნველყოფილი იყო საწვავბ მასალით 25 წლის განმავლობაში.

I. ქარხნის მთავარ შენობაში (სიგრძ.—11, სიგან.—9 საჟ.) იყო: 1. მინის სადნობი 6 ტიგელიანი (დერჯიანი) ღუმელი (ყოველი დერჯის სიმაღლე უდრიდა 13 ვერშ., ზედა დიამეტრი — 12 ვერშ.; ქვედა — 9 ვერშოკს). მინის გამოდნობა გრძელდება 36 საათი, ხოლო დამუშავება — 12 საათი¹. ასე რომ ორი კვირის განმავლობაში გამომუშავდება (წუნის გამოკლებით) 600 ბოთლი, თითოეული წონით 2,5 გირვანქა. სადნობ ღუმელთანვე იყო შეერთებული მასალის საშრობი ღუმელიც. 2. 3 საშანდაკებელი (закатальный) ღუმელი; 3. შეშის საშრობი ღუმელი. 4. 2 გამოსაწვავი ტიგელი. ეს შენობა მის ინსტრუმენტებიანად შეფასებულ იქნა 4000 მან.

II. ქარხანას ჰქონდა სათუნე განყოფილება, სადაც ცეცხლგამძლე თიხისაგან კეთდებოდა ტიგელები, აგური და სხვადასხვა ნაწილები შეშის სადნობი ღუმელისა. ამ შენობის სიგრძე უდრიდა 11, სიგანე 3 საჟ. ამ შენობაში იყო: საშრობი ღუმელი, თიხის შესანახი და სარევი ხის ყუთები (როფები). შენობასთან გარეთ იყო წყლის თვალი (наливное колесо), რომელსაც მოძრაობაში მოყავდა 3 სანაყველი, რაც საჭირო იყო თიხისა და სხვა მასალათა დასაფხვიერებლად. ეს განყოფილება შეფასებულ იქნა 1000 მ.;

III. წისქვილი და სამქედლო — 300 მან.;

IV. ძველი შენობა საფანჯრე მინების დასამზადებლად, სიგრძით 9, ხოლო სიგანით 7 საჟენი — 700 მან.;

V. 2 სახლი (ერთი ბაღჩით), რომელშიაც ცხოვრობდა 3 ოსტატის ოჯახი — 400 მან.;

VI. სამზარეულო და ფურნე მუშებისათვის — 500 მან.;

VII. ბელელი მასალათა შესანახად — 300 მან.;

VIII. სააფთავი ქურქლეულისათვის მინის თავსაცავთა სათრავი (საჩარხავი) სახელოსნო, სადაც ცხოვრობდა 1 ოსტატი — 500 მან.;

IX. 2 ძველი სახლი შავ მუშათა საცხოვრებლად და 1 სახლი ზედა-

¹ რასაც სულ უნდებოდა 4 კუბ. საჟ. შეშა.

მხედველის ბინისა და კონტორის სახით — 500 მან., 1 გომური კამერე ბისათვის — 150 მ., 1 საბჭული — 50 მან., ორი ბელელი — 200 მან.;

X. ქვედა „საქარხნე“ შენობა მინის სადნობი ღუმელით — 150 მან.

ყოველგვარი ნაგებობანი, რომლებიც „ქარხნის“ შემადგენლობაში ერთიანდებიან, შეფასდა 10.000 მანეთამდე, მიწისა და ტყის ჩათვლელად. საქარხნო ნაგებობანი არ იყო დაზღვეული და მათს დაზღვევას აძნელებდა ის გარემოება რომ მთლიანად ხისაგან იყო აშენებული.

„ქარხნას“ სრულის დატვირთვით შეეძლო მოეცა თვეში 9-10 ათასი ბოთლი, ხოლო 1 წელიწადში — 108.000 ბოთლი. ბაზარზე (ტფილისში) 1 ბოთლი ფასობდა 10 კაპ., ე. ი. ქარხნის წლიური პროდუქცია გამოიხატებოდა 10.800 მან.; სინამდვილეში ბოთლების საწარმოო წელიწადი აქ გრძელდებოდა არა უმეტეს 6-7 თვისა, ე. ი. საშუალო წლიური პროდუქცია უნდა განისაზღვროს 6.000 მან. წლის დანარჩენი დროის, 6-5 თვის, განმავლობაში მზადდებოდა კავკასიის „სათადარიგო აფთიაქისათვის“ სააფთიაქო ჭურჭლეული, ღირებულებით 6-8 ათას მანეთამდე. ასე რომ ქარხნის — რომელიც წლიურად აკეთებდა 6-7 ათას ფუთ მინის ჭურჭლეულს — მთელი წლიური შემოსავალი უდრიდა 12-14 ათას მანეთს.

ამავე დროს ხარჯები გამოიხატებოდა შემდეგში:

I. ყოველ 1,5-2 თვეში მინის სადნობი ტიგელების გამოცვლასა და წლიურად ორჯერ ღუმელის განახლებას სჭირდებოდა 1.000 ფუთამდე ცეცხლგამძლე თიხა, რომელიც მდ. ყუბანის ნაპირებიდან მოჰქონდათ და ჯდებოდა 800 მან.;

II. გორიდან წლიურად 3.600 ფუთი სილის მოტანა — 216 მან.;

III. 7.200 ფუთი ნაცრისა და ნარჩენების შეძენა ტფილისის საპნის ქარხნებიდან და მათი ჩამოტანა — 792 მან.;

IV. საკუთარი ტყიდან საკუთარივე ყმების შრომით წლიურად 270 კუბ. საყენი შემის მოჭრა, დახეთქა და მოტანა ჯდებოდა — 720 მან.;

V. ლურსმანი, ფიცრები, თივა და შუშეულის შეფუთვის სხვა ხარჯები — 600 მან.;

VI. ღვარებიდან მტკვრით და ურმით წლიურად 60 ურემი (1 ურემზე 1000 ც. ბოთლი) ბოთლის გადატანა — 420 მან.;

VII. 2000 ფუთამდე სააფთიაქო შუშების სტავროპოლში მიტანა — 1600 მან.;

VIII. ქარხნის რემონტი, ტფილისში მალაზიის ქირა და ნოქრის ხელფასი და სხვადასხვა გაუთვალისწინებელი ხარჯები — 1200 მან.;

IX. „ქარხნის“ დაქირავებულ მუშა-მოსამსახურეთა [მინის ჩამომსხმელი 3 ოსტატი, რომლებიც ნარდად (ცალობით) მუშაობდნენ, თითოეული ღებულობდა წლიურად 133 მან., მათი ერთი თანაშემწე — 3. მასალები საჭ. და კაკვ. ისტორიისათვის — პ. გუგუშვილი.

60 მან.; მკედელი—100 მან.; დურგალი—60 მან.; სამი მუღმივი ოსტატი, თითოეული წლიურად ღებულობდა 120 მან.; კიდევ სამი ნაწილად მომუშავე ოსტატიდან ყოველი საშუალოდ ღებულობდა 250 მან.; ექვსი ქარგალი, რომელთაგან თითოეული წლიურად ღებულობდა 72 მან.; 4 მღღებელი (трахальщик)—60 მან.; 4 მრეველი (шураль)—108 მან.; 1 გამპრიალებელი—96 მან.] და სხვ. ხელფასის მიმატებით მთელი ზემოხსენებული ხარჯები შეადგენდა დაახლოებით 10.000 მანეთამდე; ასე რომ დაბანდებულ კაპიტალზე პროცენტებისა და ყმების შრომის მიუთვლელად სარეწავის წმინდა წლიური შემოსავალი შეადგენდა 2—4 ათას მანეთს.

მაგრამ მინის სარეწავზე მიწერილი იყო ელ. ერისთავის ყმების 200 ოჯახი, რომლებიც „გარდა მცირეოდენი გამოწაკლისისა მუშაობენ თითქმის მხოლოდ და მხოლოდ ქარხნისათვის შეშის მოჭრასა და მოტანაზე; ისინივე სწავავენ ნაცარს; მათვე მოაქვთ ხილა. [გარდა ამისა მთელი წლის განმავლობაში, განსაზღვრული რიგის მიხედვით ისინი იძლევიან ქარხნისთვის ყოველ ჯერობაზე რამდენიმე კაცს, რომლებიც მუშაობენ ქარხანაში შავ მუშებად“. როგორც დაქირავებული მუშების ისე ამ ყმების სამუშაო დრო, მეტისმეტად ჭუჭყიანი და ანტიპიგიენური შრომის პირობებში, 14—16 საათი გრძელდებოდა. თვით ელ. ერისთავი საკუთარი ყმების ხელფასს წლიურად 4.000 მანეთამდე ანგარიშობდა, ასე რომ საბოლოო ანგარიშით მინის სარეწავი უკეთეს შემთხვევაში მხოლოდ ხარჯებს თუ ჰფარავდა. 1864 წელს ინჟ. ბიხოლდტი, რომელმაც სარეწავის მდგომარეობა შეისწავლა, აცხადებდა რომ „მხოლოდ და მხოლოდ თავისუფლად დაქირავებული შრომით და სახაზინო შეკვეთების გარეშე ქარხანას საექვოა რომ აქამდე გარსებაო“.

სარეწავის არარენტაბელობის მთავარ მიზეზად ბიხოლდტი ასახელებდა ღუმელების ჯეროვანად მოუწყობლობას (რის გამოც წარმოების სიმცირესთან ერთად იხარჯებოდა დიდძალი შეშა) და სათანადო კადრების უყოლობას. სარეწავს არ შეეძლო ეწარმოებინა თუნდაც ნახევრად თეთრი საფანჯრე შუშა შესაფერი ოსტატების უყოლობისა და სათანადოდ მოუწყობლობის გამო. ამასთანავე აქ დიდი მოთხოვნილება იყო საფანჯრე შუშაზე, რომელიც მოქონდათ რუსეთიდან და რომელიც თავისი სიმძიმისა და მტვრევადობის მეოხებით ადგილობრივ ბაზარზე მეტად ძვირად იყიდებოდა.

რაც შეეხება ბოთლებსა, ქილებსა და სააფთიაქო ჭურჭლეულს, ესენი ერისთავის „ქარხნის“ მიერ წარმოებული ბევრად იაფად ფასობდა ვინემ მოსკოვიდან მოტანილი. და არამცთუ ამიერკავკასიაში, არამედ იმიერკავკასიაშიც ყველა აფთიაქს ამარაგებდა ერისთავის

სარეწავი; კერძოდ ქ. სტავროპოლის აფთიაქს ღვარებიდან მოტანილი შუშეული თითქმის ორჯერ უფრო იაფად უჯდებოდა, ვინემ მოსკოვიდან გამოწერილი. ხოლო რამდენადაც ეს აფთიაქები სახელმწიფო იყო, ცხადია, ამდენად, ერისთავის სარეწავი სარფიანი იყო ხაზინისათვისაც. თვით ელ. ერისთავი ნამესტნიკისადმი მირთმეულ ბარათში აღნიშნავს, რომ მისი „ქარხნის შუშეულობა სახაზინო აფთიაქებს უჯდებათ მხოლოდ იმდენი, რამდენიც დაეხარჯებოდათ მოსკოვიდან მინის ჭურჭლეულის ტფილისში მხოლოდ მოტანაზე“.

თუ იმ დროისათვის, როდესაც ელ. ვ. ერისთავმა ს. ღვარებიში ხელი მოკიდა მინის წარმოებას, მისი „ქარხანა“ რუსეთში არსებულ სარეწავებთან შედარებით „პატარა მასშტაბისა“ იყო, სამაგიეროდ 60-იან წლებისათვის რუსეთში ხსენებული ქარხნების უმრავლესობა გადავიდა ახალ, გაუმჯობესებულ ტექნიკურ ბაზაზე და ამასთანავე ერთად ყმების შრომაც შეცვლილ იქნა დაქირავებული შრომით. ამ დროიდან კი ერისთავის სარეწავი, რომელიც ისევ ძველებურ ყაიდაზე მუშაობდა, მეტად ჩამორჩენილი იყო, როგორც ტექნიკური, ისევე კადრების მხრივაც. ამას გრძნობს თვითონ მესარეწვეც, რომელიც ცდილობს თავისი სარეწავის რეკონსტრუქციას. მაგრამ ამისთვის საჭირო კაპიტალი მას არ გააჩნია. და აი სწორედ 1864 წელს, როდესაც ჩვენშიც დაიწყო საგლეხო რეფორმა, ელ. ერისთავი თხოვნით მიმართავს კავკასიის ნამესტნიკს, რათა მიეცეს მისი ქარხნის—რომელიც ერთადერთია მთელ კავკასიაში—რეკონსტრუქციისა და გაფართოებისათვის უპროცენტო სესხი 25.000 მანეთის რაოდენობით.

ელ. ერისთავის თხოვნა შეიწყნარა კავკასიის ნამესტნიკმა დიდმა მთავარმა მიხეილმა, რომელმაც მას ხაზინიდან უპროცენტოდ მისცა 25.000 მანეთი, 18 წლის ვადით. ელიზბარ ერისთავმა დიდის ენერგიით მოკიდა ხელი საქმეს, დაიწყო ახალ ნაგებობათა აშენება, ოსტატების გამოწერა და საერთოდ სარეწავის გაფართოება. მაგრამ ეს თაოსნიანი ადამიანი მალე გარდაიცვალა, ხოლო მისმა მემკვიდრეებმა უკვე არ ისურვეს განეგრძოთ მისი საქმე, რომელიც არარენტაბელური იყო, მით უმეტეს, რომ 1864 წ. ბოლოდან სარეწავში ყმათა საბეგრო შრომის ადგილი დაიჭირა დაქირავებულ შრომამ, რამაც კიდევ უფრო გაზარდა წარმოების ხარჯები წარმოების წინანდელი მასშტაბის შენარჩუნების პირობებში.

ელ. ერისთავის მინის ქარხანაში წარმოების მთელი პროცესები დამყარებული იყო ხელით შრომაზე. მაგრამ იგი არ იყო უბრალო სახელოსნო, რამდენადაც ჩვენ აქ გვაქვს მინის ჩამოსხმისა და მისგან მზანაწარმის მიღების საქმეში შრომის სისტემატური დანაწილება, წარმოების სხვადასხვა სტადიების მიხედვით.

სინამდვილეში ეს სარეწავი („ქარხანა“) წარმოადგენდა მანუფაქტურას, თუმცა აქ დაქირავებული შრომის გვერდით საქმე გვაქვს ყმათა შრომის (საბეგრო შრომის) ექსპლოატაციასთანაც. სწორედ ამიტომ ეს სარეწავი ჩვენ მოგვაგონებს ე. წ. „ბატონყმურ მანუფაქტურას“, რომელიც, როგორც ფორმა გადამუშავებითი მრეწველობისა, გავრცელებული იყო მე-18 და მე-19 საუკ. რეფორმამდელ რუსეთში. მაგრამ თუ „ბატონყმური მანუფაქტურა“ უმთავრესად დამყარებულია საბეგრო შრომაზე, აქ (ს. ღვარების მანუფაქტურაში) ჩვენ საქმე გვაქვს ყმათა შრომის მხოლოდ სპორადულ გამოყენებასთან, კერძოდ წარმოების მოსამზადებელ სტადიაში; ყმის შრომა აქ მხოლოდ ერთგვარი „დამხმარე ძალაა“. მაგრამ მიუხედავად ამისა ეს მანუფაქტურა მაინც მაჩვენებელია იმისა, თუ როგორ შეუერთდებოდა ხოლმე ჩვენში ბატონყმური სისტემის მეურნეობა კაპიტალისტურ სისტემას, გადამუშავებითი მრეწველობის დარგში.

ელ. ერისთავის სარეწავი ძალიან ახლოს მოგვაგონებს იმ ხანებში დას. ევროპაში არსებული ბოთლების მანუფაქტურებს, რომელთა კლასიკური დახასიათება მოგვცა კ. მარქსმა. ამ დახასიათებიდან ჩვენ დავინახავთ, თუ რამდენად წარმოადგენდა ბოთლის ტიპიურ მანუფაქტურას ელ. ერისთავის სარეწავი.

ბოთლის მანუფაქტურის შესახებ კარლ მარქსი წერს, რომ „იგი ნაწილდება სამ, ერთი მეორისაგან არსებითად განსხვავებულ, ფაზისად. ჯერ ერთი, მოსამზადებელი ფაზისი, როგორცაა საშუშე მასალის დამზადება, ქვიშის, კირის და სხვ. ერთმანეთში არევა და ამ ნარევის თხევად შუშის მასად დადნობა. ამ პირველ ფაზისში სხვადასხვა ნაწილობრივი მუშები არიან ჩამბულნი, ისე როგორც საბოლოო ფაზისში, სადაც წარმოებს ლუმელიდან ბოთლების გამოღება, მათი დახარისხება, შეფუთვა და სხვ. ამ ორ ფაზისს შუა წარმოებს ბოთლების დამზადება, ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით, ანუ თხევადი შუშის მასის გადამუშავება. ერთი და იმავე ლუმელის პირთან მთელი ჯგუფი მუშაობს, რომელსაც ინგლისში „hole“-ს (ხვრელს) უწოდებენ. ამ ჯგუფში შედის 1. bottle maker ბოთლების გამკეთებელი ანუ finisher [გამომყვანი], 2. blower [ჩამბერავი], 3. gatherer [შემკრები], 4. putter up [დამგროვებელი] ანუ whetter off [გამპრიალებელი] და 5. taker [მიმღები]. ეს ხუთი ნაწილობრივი მუშა ერთი სამუშაო სხეულის ხუთ განსაკუთრებულ ორგანოს წარმოადგენს, იმ სხეულის, რომელსაც მხოლოდ მთლიანად, ე. ი. მხოლოდ როგორც ხუთი ადამიანის უშუალო კოოპერაციას შეუძლია მოქმედება. თუ ამ ხუთწევროვან სხეულს ერთი წევრი აკლია, მთელი სხეული დარღვეულია. მაგრამ ერთსა და იმავე სადნობ ლუმელს

რამდენიმე პირი აქვს,—ინგლისში, მაგალითად, 4—6-მდე; თითო-
ეულ პირთან მოთავსებულია თიხისაგან გაკეთებული სადნობი
ლი თხევადი შუშით, სადაც მუშების საკუთარი, ისეთივე ხუთწევრო-
ვანი ჯგუფი მუშაობს. ყოველი ცალკე ჯგუფის დაყოფა აქ უშუა-
ლოდ შრომის დანაწილებაზეა დამყარებული, მაშინ როდესაც სხვა-
დასხვა ერთგვაროვანი ჯგუფების კავშირი მარტივ კოოპერაციას წარ-
მოადგენს, რომელიც ერთ-ერთ საწარმოო საშუალებას, ამ შემ-
თხვევაში სადნობ ლუმელს, საერთო მოხმარების გზით მეტი ეკონო-
მიით იყენებს. თითოეული ასეთი სადნობი ლუმელი თავისი 4-დან
6-მდე ჯგუფით შუშის სახელოსნოს წარმოადგენს. ხოლო შუშის
მანუფაქტურა შეიცავს რამდენიმე ამგვარ სახელოსნოს და ამასთან
ერთად იმ ხელსაწყოებს და მუშებს, რომლებიც საჭიროა წარმოების
მოსამზადებელი და დამასრულებელი ფაზისებისთვის¹.

ზემოთ ჩვენ მიერ მოცემული ელ. ერისთავის „ქარხნის“ აღწერი-
დან ვტყობილობთ, რომ შრომის დანაწილება აქაც სისტემატურად
იყო გატარებული: ბოთლების წარმოების პირველ ფაზაში, მოსამზა-
დებელ ფაზისში, მიმდინარეობდა საშუშე (სამინე) მასალის მომზადე-
ბა, სადაც გარდა დაქირავებული მუშებისა ჩაბმული იყვნენ მესარე-
წის ყმებიც; შემდეგ, მეორე ფაზისში წარმოებდა თხევადი მინის
მასის გადამუშავება, რაც უკვე მთლიანად დაქირავებული მუშების
საქმე იყო. აქ წარმოების პროცესი დანაწილებულია მთელ რივ
დამოუკიდებელ ოპერაციებად; ბოთლების გამოყვანა ანუ ჩამოსხმა,
ჩაბერვა, გაპრილება, საფთოიანე მუშებისათვის თავსაცობის გაკე-
თება და სხვ.; შემდეგ, მესამე ფაზისშიაც შრომა დანაწილებულია:
ლუმელიდან ბოთლების გამოტანა, მათი დახარისხება, გადასატან
ყუთებში ჩალაგება.

მაგრამ, ამას გარდა, მსგავსად მე-19 საუკუნის 50—60-იან წლებში
ინგლისში არსებული მინის მსხვილი მანუფაქტურებისა, ელ. ერისთავის
სარეწავში თვითონვე ამზადებდნენ თიხისაგან გაკეთებულ სადნობ
ტიველებს და, ამგვარად, აქ პროდუქტის (საქონლის) დამზადების
მანუფაქტურა უშუალოდ დაკავშირებული იყო საწარმოო საშუალების
მანუფაქტურასთან—რაც ფრიალ დამახასიათებელი მოვლენაა რეფორ-
მამდელი აკავკასიისათვის, სადაც სამიმოსვლო გზათა განუვითარებ-
ლობის გამო, ტიველის (საწ. საშუალების) უცხოეთიდან ან რუსე-
თიდან მოტანაზე უფრო ხელსაყრელი იყო მისი აქვე დამზადება.

ჩვენს სინამდვილეში კერძოდ, ს. ღვარებში არსებული მინის სა-
რეწავი 20 წელზე მეტი ხნის განმავლობაში, ე. ი. 1864 წელს ჩატა-

¹ კ. მარქსი, „კაპიტალი“ I, ტფ. 1930, გვ. 300.

რებულ საგლებო რეფორმამდე, წარმოადგენდა ე. წ. „ბატონყმურ მანუფაქტურის“¹ მსგავს სარეწავს, ხოლო ამ დროიდან იგი უნდა გადაქცეულიყო და გადაიქცა კიდევაც წმინდა კაპიტალისტურ მანუფაქტურად, რომელსაც, როგორც წესია, ამიერიდან უნდა ეარსება მხოლოდ დაქირავებული შრომის საფუძველზე, — რომ არა ვსთქვათ რა იმის შესახებ, თუ რამდენად იყო ეს ეკონომიურად შესაძლებელი ჩვენი კოლონიური ქვეყნის სინამდვილეში.

როგორც აღვნიშნეთ, ელ. ერისთავის გარდაცვალების შემდეგ მისმა მემკვიდრეებმა აღარ ისურვეს გაგრძელება საქმისა, რომელიც მათ მხოლოდ ზარალს აძლევდა. მათ 1872 წელს ღვარების „ქარხანა“ იჯარით მისცეს უცხოელ ეპშტეინს, რომელსაც მინის წარმოების საქმე შეესწავლა ბოჰემიაში. ამგვარად, მეიჯარე ბევრად უფრო გამოცდილი და დახელოვნებული იყო წარმოების საქმეში, ვინემ ელ-ერისთავი. ეპშტეინმა თვით სოფ. ღვარებში აღმოაჩინა ბოთლები-სათვის საუცხოო სილა, კარგი ხარისხის თიხაკირი (მერგელი) და თიხიანი თირი. ეს მასალები აღმოჩნდა თვით „ქარხნიდან“ სამასი ნაბიჯის მანძილზე. ამის თაობაზე 1872 წელს ეპშტეინი წერდა: „31 [?] წელიწადი მოქმედებდა ქარხანა და არ იცოდნენ, რომ ამ მასალათა დიდძალი მარაგი სახელდახელო სიახლოვეს იყო და შეიძლებოდა მათგან საბოთლე შენაერთის დამზადება. ქარხანასთან ახლოს, თითქმის ჭიშკარზე მყოფი სილა დასტოვეს და ბევრად უფრო უარესი სილა მოქონდათ გორიდან, 18 ვერსტის სიშორიდან“.

თიხა ღუმელისა და ტიგელებისათვის (დერგებისათვის), როგორც ვიცით, ელ. ერისთავს მოჰქონდა ყუბანის ოლქიდან. მაგრამ იგი შეიცავდა მნიშვნელოვან ნაკლს; ამის გამო ეპშტეინმა შესაფერი თიხა გამოიწერა უცხოეთიდან; შემოიტანა კიდევ მთელი რიგი გაუმჯობესებანი, რითაც თავიდან აიცილა წინანდელი წარმოების ერთი ნაკლიც. საქმე იმაშია, რომ ელ. ერისთავის მიერ დამზადებულ ბოთლებში ღვინო ხშირად ძმარდებოდა, რაც ეპშტეინის აზრით იყო შედეგი სამინე შენაერთის ცუდი თვისებისა. ამგვარად, ეპშტეინმა გააუმჯობესა და გააფართოვა წარმოება, მაგრამ სულ მალე ღვარების მინის ქარხანას საბოლოოდ უნდა შეეწყვიტა არსებობა, რაშიაც, გარდა თვით მეიჯარის მდგომარეობისა, ალბათ გარკვეული როლი ითამაშა ამ დროიდან (1872 წ.) ფოა-ტფილისის შორის სარკინისგზო მიმოსვლის გახსნამ, რაც, გასაგებია, დიდად გააიადფებდა, როგორც რუსეთიდან, ისე უცხოეთიდან მინის სხვადასხვა ნაწარმოებთა შემოტანას.

¹ თვით „ბატონყმური მანუფაქტურა“ მხოლოდ ერთგვარი ფორმაა ბატონყმური წარმოების კაპიტალისტურ წარმოებაში შეზრდისა და გადასვლისა.

თუმცა, როგორც წყაროებიდან ჩანს, ღვარების ქარხნის ლიკვიდაციის შემდეგ აკავკასიაში მინის ნაწარმოები მეტად გაძვირებულია, რასაც საბაბი მიუძღვია ბარონ ფონ კუჩენბახისათვის, რათა უკანასკნელს თავის მამულში, ალექსანდეროუტეში, ბორჩალოს მაზრაში, სოფ. საფარლოს ახლოს, ტფილისიდან 90 ვერსტის მანძილზე, კავკასიის მთავრობისაგან სესხად მიღებული 25.000 მან. მეოხებით 1882 წელს აემოქმედებინა მინის საკმაოდ დიდი ქარხანა, მოწყობილი „სავსებით ევროპულ ყაიდაზე“.

კუჩენბახს წლიურად 5.000 ფუთი ცეცხლგამძლე თიხა მოქონდა გერმანიიდან (1 ფუთი 1 მანეთად უჯდებოდა), სამინე სილა მოიპოვებოდა თვით ქარხანასთან ახლოს, გლაუბერის მარილი მოქონდა ტფილისის მაზრიდან, ხოლო სოდა, პოტასიუმი და მწვავე ნატრიუმი მოქონდა ნაწილობრივ უცხოეთიდან, ხოლო ნაწილობრივ რუსეთიდან. ზოგიერთი ნედლი მასალა ქარხნისათვის მოქონდათ აგრეთვე ყარსის ოლქისა და ერევნის გუბერნიიდანაც.

კუჩენბახის ქარხანაში წარმოებდა თეთრი, ნახევრად თეთრი და საბოთლე მინა. აქ უმთავრესად კეთდებოდა სხვადასხვა სიდიდის ბოთლები და ლამფის შუშები; ქარხანა აწარმოებდა აგრეთვე ჭიქებს, სურებს, ქილებს და სხვა. საშუალოდ, 80-იანი წლების მიწურული-სათვის კუჩენბახის ქარხანა ამზადებდა წლიურად 300.000 საღვინე ბოთლს, 200.000 ლამპის შუშას, 200.000 სააფთიაქო შუშას, 100.000 სურას და სხ., რაც უმთავრესად კავკასიაშივე სალდებოდა. აღსანიშნავია, რომ 90-იანი წლების დამდეგისათვის — სარკინისგზო ტრანსპორტის განვითარების მეოხებით — ორლოვისა და ვიტებსკის გუბერნიის ქარხნებიც თავიანთ მინის ნაწარმებს კავკასიაში სარფიანად ჰყიდდნენ იმავე ფასებში, როგორც კუჩენბახი.

ბარონ კუჩენბახის „ნამდვილად ევროპულ ყაიდაზე მოწყობილ ქარხანაში“ მუშაობდა 60 — 70 მუშა, რომელთაგან 20 იყო გერმანელი ოსტატი, ხოლო დანარჩენი (შავი მუშები) ადგილობრივ მკვიდრთაგან შესდგებოდა. მუშებს შორის იყო ორი ქალი და 30 ბავშვი — ქარგლების სახით, რომლებიც ეხმარებოდნენ ოსტატებს. აქ შემოღებული იყო სანარღო მუშაობის სისტემა. ერთი ოსტატი თანაშემწე 3—4 ბავშვთან ერთად თვეში გამოიმუშავებდა ხოლმე 100—150 მანეთამდე.

ამგვარად, ჩვენ წარმოების ახალი დარგის, კერძოდ მინის წარმოების, მაგალითზე დავინახეთ საქართველოში ე. წ. „ბატონყმური მანუფაქტურის“ წარმოშობა, მისი გადაქცევა რეფორმის შემდეგ წმინდა კაპიტალისტურ მანუფაქტურად, ხოლო 80-იანი წლების დასაწყისიდან კიდევ — კაპიტალისტურ ფაბრიკად.

სოფ. ღრეში დაარსებული მაუდის ფაბრიკის ისტორიას ჩვენ გავიხილავთ როგორც მანუფაქტურულიდან ფაბრიკულ წარმოებაზე გადასვლის საფეხურს. ს. ღრეს მაუდის ფაბრიკა ამის შესაფერ მაგალითს წარმოადგენს თვით თავისი შინაგანი სტრუქტურის მიხედვით. აქ ჩვენ, ეკონომიური თვალსაზრისით, ერთ მეურნეულ ერთეულში, ე. ი. ერთ სარეწავში საქმე გვაქვს მანუფაქტურული და ფაბრიკული წარმოების შეერთებასთან, სადაც უპირატესი ადგილი ჯერ კიდევ ხელით წარმოებას (მანუფაქტურას) უჭირავს. მაუდის ამ ფაბრიკაში ხელის 9 და მხოლოდ ორი მექანიკური საფეიქრო დგომი იყო. მაგრამ ჯერ ახლოს გავეცნოთ ამ სარეწავის ისტორიას.

1852 წ. 24 იანვარს პრუსიელმა კარლ მეიციწერმა მ. ს. ვორონცოვს წარუდგინა კონდიცია ტფილისის რაიონში (სოფ. ღრეში მდ. ვერაზე) მაუდის ფაბრიკის მოწყობისა, ამავე დროს კ. მეიციწერი სათანადო პირობა-ხელშეკრულებით შეეკრა ანდრეევსკის, რომელსაც ეკუთვნოდა ზემოხსენებული სოფელი. ანდრეევსკიმ კ. მეიციწერს დაუთმო ფაბრიკისათვის საჭირო მიწის ნაკვეთი. კ. მეიციწერი მ. ვორონცოვს სთხოვდა როგორც კონდიციის დამტკიცებას, ასევე მისთვის უპროცენტო სესხის სახით 15.000 ვერცხ. მან. მიცემას ხაზინიდან.

სოფ. ღრეში მაუდის ფაბრიკაში დადგმული მანქანები მოძრაობაში უნდა მოეყვანა წყლის ენერჯიას; ამისათვის გამოყენებული იქნებოდა მდ. ვერა. ამავე სოფელზე უნდა გაეგლო იალაღებზე მიმავალ ცხვრის ფარას, რის გამოც აქვე მოეწყობოდა ცხვრის გაკრეკაც და მატყლის გარეცხვა-დახარისხებაც. ფაბრიკის მიერ დამზადებული იქნებოდა მაუდი უმთავრესად კავკასიის კორპუსის არმიის შესამოსად. ფაბრიკის მოწყობა-მშენებლობა უნდა დამთავრებულიყო ერთი წლის განმავლობაში. გეგმის თანახმად ფაბრიკას ჰქონდა სამი საამქრო: 1. სააპარატო, 2. საფეიქრო და 3. მაუდის გამომყვანი.

პირველ საამქროში იყო: 1. მატყლის საპენტი — ერთი ორბორბლიანი მანქანა, 2. მატყლის საჩეჩი მანქანა, 3. მატყლის სართავი და ნართის სახვევი:—ერთი ქულიდან ძაფის გამომყვანი (равнильная) მანქანა 60 თითისტარით და ოთხი სუფთად მრთველი მანქანა 60 თითისტარით. მეორე საამქროში იყო ხელის ცხრა დგომი და ორი მექანიკური დგომი. მესამე საამქროში იყო: 1. ერთი მთელავი მანქანა, 2. ერთი გამრეცხავი მანქანა; 3. მაუდის საშრობი ორი ჩარჩო; 4. ორი სამღებრო ქვაბი; 5. ერთი სიგრძივი საკრეჭი მანქანა და 6. ერთი ბერკეტიანი პრესი.

ფაბრიკის სამსავე სამქროში სრული დატვირთვის დროს ნავა-
რაუდები იყო 260 მუშის დაბანდება. ფაბრიკას ერთი წყება მუშაობის
პირობებში წლიურად უნდა დაემზადებინა 16.000 არშინი მაუდი, რის-
თვისაც მას უნდა გადაემუშაებინა 1044 ფუთი ნართი. 1 არშინ მოქ-
სოვილ მაუდს მოუნდებოდა 2,5 გირვანქა ნართი. 1 არშინი მაუდის
ღირებულება ნავარაუდები იყო 95 კაპ. ვერცხ., ე. ი. ფაბრიკა დაამ-
ზადებდა წლიურად დაახლოებით 15.000 მან. მაუდს, მაშინ როდესაც
წარმოების მთელი ხარჯები შესდგებოდა: მასალებზე—5495 მან. და
მუშების ხელფასის სახით გასაცემი 7756 მან.; ამგვარად, ამ ხარჯე-
ბის გამოკლებით რჩებოდა 1749 მან.,—თუ მხედველობაში არ მივი-
ღებთ გადასახადს მიწებისათვის, რომელიც ფაბრიკას ეჭირა, ვათ-
ბობას, განათებას, შენობისა და მანქანების ამორტიზაციას, წარმოებაში
მოთავსებული კაპიტალის %⁰/₀-ს და სხვ. ხარჯებს, როგორც ამას
ვარაუდობდა თვით ქ. მეიცნერი.

უმთავრესი მომენტი, რომელიც წინ უსწრებდა ამ წამოწყებას,
როგორც აღმძვრელი მიზეზი: ა/კავკასიაში დამზადებული მატყლი,
რომელიც 40-იან წლების ბოლოს გაიგზავნა ოდესაში, მოსკოვში და
ლონდონში, მოწონებულ იქნა იქაურ ბაზრებზე, სადაც ის შეაფასეს სამ
და ოთხჯერ მეტად ვინემ შესყიდული იყო ადგილზე. ამავე დროს,
მიუხედავად ცდებისა, ვერ მოხერხდა ამ მატყლის მნიშვნელოვანი ზომით
და რეგულარულად ექსპორტი, როგორც რუსეთის, ასევე უცხოეთის
ბაზრებზე; რადგან ადგილობრივად არ არსებობდა სათანადო მოწყო-
ბილობანი, რათა მომხდარიყო მატყლის დახარისხება, გარეცხა-და-
სუფთავება სანამ მას გაგზავნიდნენ საზღვარგარეთის ბაზარზე, სადაც
ჩვენებურ მატყლს კონკურენცია უნდა გაეწია ძლიერ მეტოქეებთან.

მ. ს. ვორონცოვმა 1852 წ. დასაწყისს დაამტკიცა მეიცნერის მიერ
წარმოდგენილი კონდიცია ფაბრიკის მოწყობის შესახებ და გასცა
აგრეთვე 15.000 მანეთიც, რაც სესხად ითხოვა მესარეწემ. მეიცნერი
მოაწყობდა რა მაუდის ფაბრიკას, ამავე დროს მის მიერ მოწყობილი
მატყლის სარეცხი, საპნები, საშრობი და დამხარისხებელი სახელო-
სნოები შესაძლებლობას შექმნიდა რათა აქედან კარგი ხარისხის
მატყლი გაეგზავნათ რუსეთისა და უცხოეთის ბაზრებზე; ხოლო მეორე
ხარისხისას გადაამუშავებდა თვით მეიცნერის ფაბრიკა საარმიო
მაუდად.

მიიღო რა 15.000 მან., მეიცნერი შეუდგა საქმიანობას; მაგრამ
იმთავითვე გამოირკვა, ჯერ ერთი, რომ მეიცნერის მიერ შედგენილი
ხარჯთაღრიცხვა და გეგმა არ ყოფილა რეალური. მიუხედავად იმისა
რომ მან ყოველგვარი საჭირო მანქანები მოსკოვში შეიძინა, მათი

მოწყობა ბევრად უფრო მეტი დაჯდა ვინემ იყო ნავარაუდები. აგრეთვე გეგმით ფაბრიკის ამუშავების ვადისათვის ძლიესლა მოასწავს მან მუშაობის დაწყება ფაბრიკის შენობის აგებაზე. 1853 წ. თებერვალს ხელისუფლებამ მას მისცა სესხად დამატებით 5.000 მან. იმავე წლის აპრილს კიდევ 3.600 მან., მოსკოვიდან მანქანებისა და მუშების გამოსაწერად. 1853 წ. აგვისტოს განსაკუთრებულ მინდობილებათა მოხელე ილიაშევიჩი ატყობინებს ვორონცოვს, რომ ფაბრიკაზე უკვე დაიხარჯა ხაზინიდან გაცემული 23.600 მან¹. და იმისათვის რათა ის საბოლოოდ იქნეს დამთავრებულ-მოწყობილი კიდევ საჭიროა 13.000 მანეთი, რაც მეიცნერს არა აქვსო. კიდევ მეტი. ხსენებულ მოხელემ გაიგო, რომ მეიცნერს, მსგავსად კასტელასი, საერთოდაც არ ჰქონია არავითარი კაპიტალი, — მაშინ როდესაც ვორონცოვი და საერთოდ აქაური ხელისუფლება მას იცნობდა როგორც მსხვილ ვაქარს, — და რომ მას მართებს ფაბრიკის მუშებისათვის მისაცემი ხელფასი და აგრეთვე ფაბრიკისათვის შეძენილ მოწყობილობათა მომწოდებლებისათვის გადაუხდელი 2.000 მან.; რომ მეიცნერი საერთოდ ვერ აღმოჩნდა სათანადო სიფხიზლის ადამიანი; რომ მას არაფერი გაეგება საერთოდ მაუდის ფაბრიკის საქმისა და რომ კიდევაც მიეცეს მას ხსენებული 13.000 მან., მაინც არ არის იმედი მის მიერ საქმის ბოლომდე მიყვანისა. ამის შემდეგ ნამესტნიკმა ფაბრიკის საქმე მოსათავებლად მიანდო ილიაშევიჩს, რომელსაც 1853 წ. განმავლობაში მისცა ამისათვის გამოთხოვილი 13.000 მანეთი.

1853 წ. მიწურულს მ. ვორონცოვმა იმპერატორისაგან გამოითხოვა, რათა ფაბრიკისათვის, რომლის მოწყობა ძირითადად უკვე დამთავრებული იყო, მიენიჭებინათ პრივილეგია 10 წლის განმავლობაში მიეწოდებინა მუქი, მწვანე და შავი მაუდი ყოველწლიურად 90.000 არშინის რაოდენობით ა/კავკასიაში მყოფი ჯარების შესამოსად, გარკვეულ ვადებში და ყოველწლიურად, — შიდა რუსეთში არმიისა და ფლოტისათვის და აგრეთვე ტფილისში კავკასიის ცალკე კორპუსისათვის მისაწოდებელ მაუდზე დადგენილ ფასებში.

მაგრამ, როგორც ცნობილია, სულ სხვა შეხედულების იყო რუსეთის მეფაბრიკეთა ინტერესების ერთგული დარაჯი ფინანსთა მინისტრი, რომელიც წინააღმდეგ სოფ. დრეში აშენებული მაუდის ფაბრიკისათვის ამგვარი უპირატესობის მინიჭებას, რადგან: „ეს ზარალს მიაყენებდა შიდა (რუსეთის) გუბერნიებში არსებულ ფაბრიკებს, რომლებიც

¹ გასაგებია, რომ მეიცნერმა მიღებული 23.600 მანეთიდან მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილი მოახმარა ამ საქმეს, — დანარჩენი კი მიითვისა.

ამზადებენ არმიისათვის მაუდს, მით უმეტეს რომ ხსენებულ 1854 წელს ა/კავკასიაში მყოფი ჯარის მომარაგება ტანისამოსით გაცემულია იჯარით შიდა გუბერნიების ფაბრიკებისათვისო“. ცენტრალურმა ხელისუფლებამ კითხვის ნიშნის ქვეშ დასვა ისიც, შეიძლება თუ არა დრეს მაუდის ფაბრიკისათვის მიეცათ ნება შემდგომი წლიდან მაინც ჩაბმულიყო არმიისათვის მაუდის მიმწოდებელ შიდა რუსეთის მაუდის ფაბრიკებთან კონკურენციაში.

1854 წ. დასასრულისათვის ილიაშვიჩის თაოსნობით დრეს ფაბრიკის მოწყობა სავსებით დამთავრდა ზემოთ მოყვანილი გეგმის მიხედვით; მაგრამ რადგანაც მან ვერ მიიღო შესაძლებლობა თავისი ნაწარმოები მიეწოდებინა არმიისათვის, და, ამგვარად, მიეღო არსებობის წყარო, დათხოვნილ იქნენ მუშები, გარდა იმათი, რომლებიც აუცილებელი იყვნენ იმისათვის, რათა ფაბრიკას სავსებით არ შეეწყვიტა მოქმედება. არმიიდან შეკვეთებს, და, მაშასადამე, ავანსებს მოკლებულ ფაბრიკას საბრუნავი კაპიტალი არ გააჩნდა, რის გამოც მას მხოლოდ საცოდავი არსებობის გაგრძელება თუ შეეძლო.

1854 წ. ბოლოს ფაბრიკამ დაამთავრა აპრეტურა და დაჩითვა-გამზადება 1853 წელს მოქსოვილი მაუდისა და ბაზარზე გაიტანა თავისი პირველი პროდუქცია, რომელიც დაბალი ხარისხისა იყო;—რადგან 1853 წ. მოქსოვილი მაუდი პრესისა და კარდის გვიან მიღების გამო საბოლოოდ დაამზადა მხოლოდ ერთი წლის შემდეგ, რა ხნის განმავლობაშიაც ერთად დალაგებული მაუდი თავის სიმზურვალემ და თავგებმა საკმაოდ გააფუჭა.

1854 წლის გასულს ფინანსთა მინისტრი იტყობინება, რომ მან დრეს მაუდის ფაბრიკა 1855 წლის არმიისათვის მაუდის მიმწოდებელ ფაბრიკათა რიცხვში არ შეიტანა; მიზეზად ასახელებდა ფორმალური ხასიათის დაბრკოლებებს: არ ჰქონდა მიღებული დახასიათება აქაური ფაბრიკის წარმოების ხარისხისა და რაოდენობის შესახებ. ამგვარად, ყოველმხრივ შევიწროებული ფაბრიკის ხარჯების დასაფარავად ნამესტნიკის კანცელარიამ 1855 წ. დასაწყისს გასცა კიდევ 500 მანეთი.

ფაბრიკა ამზადებდა უხეშ მაუდს, რაც ვარგოდა მხოლოდ ზამთრის ტანისამოსისათვის, რის გამოც ზაფხულის დამდგვიდან ტფილისის ბაზრებზე შესწყდა ამ მაუდის გასაღება. 1855 წ. თებერვალს ფაბრიკის მიერ ტფილისში გასაყიდად მოტანილი 500 მანეთის საქონელი არ გაიყიდა. ამავე დროს ფაბრიკის საწყობში კიდევ ელაგა 1000 მან. საქონელი, ხოლო ფაბრიკის ვალი 15 თებერვალს უდრიდა 2487 მანეთს. ეს იყო გადაუხდელი ხელფასი და სხ. მარტის გასულს ილიაშვიჩმა ეს თანხა მიიღო ისევ ხაზინიდან. 1855 წლის 15 თებერვალს დათხოვნილ

იქნენ დარჩენილი მუშებიც და დარჩა მხოლოდ 1 ძაფის გამოყვანი (равнильщик), 2 ფეიქარი, ერთი მეთვალყურე და ორი შავი მუშა. ესენი საბოლოოდ ამთავრებენ აქამდე მოქსოვილი მაუდის დამზადების უკანასკნელ სტადიებს.

(აღსანიშნავია, რომ 1854 წ. მიწურულიდან, როდესაც ფაბრიკა შედარებით კარგი მომავლის იმედით საზრდოობდა, დაიწყო ტფილისში წებოზე და სამღებრო მასალებზე ფასების აწევა).

ამის შემდეგ მთავრობა კვლავ შეუდგა ძეხნას კერძო პირისა, რომელიც ხელს მოკიდებდა ამ ფაბრიკას, მაგრამ ამოდ; აქ ვაჭრობაში დაბანდებული კაპიტალი ბევრად უფრო მეტ სარგებელს უქადადა თაოსნიან მესარეწეებს. გენ. მურავიოვი თუმცა შეეცადა 1856 წ. ისევ აემოძრავებინა ეს ფაბრიკა, მაგრამ მიზანს ვერ მიაღწია.

შემდეგ კავკასიის ნამესტნიკად დანიშნულ თავ. ბ ა რ ი ა ტ ი ნ ს კ ი ს დროს გამოჩნდა ფრანგი ვაჭარი რ ი შ ო ნ ი ე, რომელმაც სათანადო ხელისუფლებასთან დადებული ხელშეკრულებით იკისრა ქარხნის ამუშავება. რიშონიეს, გარდა მაუდის კეთებისა, ხელი უნდა მიეყო მატყლის დახარისხებისა და რეცხვისათვისაც.

რ ი შ ო ნ ი ე მ, მსგავსად მისი წინამორბედისა, მოახერხა ხაზინიდან სესხად მიღება 12.500 მანეთისა და სულ მალე, „აითვისა“ რა ეს თანხა, საქმე „საერთოდ განუხორციელებელ წამოწყებად“ გამოაცხადა. 1860 წელს ს. დრეს ფაბრიკა საბოლოოდ დაიხურა. ფაბრიკის იარაღ-მანქანები და მოწყობილობანი გადმოტანილ იქნა ტფილისში¹.

თითქმის ასეთივე ისტორია აქვს, სხვა მრავალთა შორის, ამავე ხანებში ნიდერლანდელ დ ე ე შ რ უ ს მიერ ქ. ქუთაისში დაარსებულ აბრეშუმის ძაფის ამოსახვევ „ქარხანასაც“. გ ო ხ შ ტ რ ა ზ ე რ ი ს ა და კ ო მ ზ. მიერ ორპირში (სამეგრელოში) დაარსებული აბრეშუმის ძაფის ამოსახვევი ფაბრიკის შესახებ-კი სხვა დროს გვექნება მსჯელობა.

1937. IV. 12.

¹ საქართველოსა და აკავკასიაში მანუფაქტურული წარმოების ისტორიისათვის არსებული ძირითადი წყაროები ჯერ კიდევ გამოუქვეყნებელია. წინამდებარე ნარკვევის წერისას ვემყარებოდით უმთავრესად საქ. ცენტრ. საარქივო სამმართველოს მთავარ ისტორიულ არქივში დაცულ ფონდებს: I. ფ. ОВД, დ. №№ 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60; 1827—1839 გ. ლ. 32+363+273+180+48+23+111; II. ფ. КТВГ, დ. №№ 218, 231, 1830—1831 გ.; III. ფ. КГУГ д. № 1737, 1827 გ. ლ. 235; IV. ფ. РКН, д. № 469/648, 1849—1870 გ.; აგრეთვე კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის მასალებსაც. გამოქვეყნებული წყაროებიდან აღსანიშნავია: „Акты Кавказской Археографической Комиссии“ т. I—XII, 1866—1904 гг.

შინამრეწველობა ა/კავკასიაში

(ეკონომიური ეტიუდი)

შინამრეწველობა ანუ საოჯახო მრეწველობა წარმოადგენს გადა-
მუშავებითი მრეწველობის ისეთ ფორმას, რომელიც დამახასიათებე-
ლია ნატურალური მეურნეობისათვის, რომლის ნაშთებიც ყოველთვის
მოიპოება კაპიტალისტური ურთიერთობის წიაღში, სადაც-კი არსე-
ბობს წვრილი გლეხობა. საოჯახო მრეწველობად იწოდება „ნედლი
მასალის გადამუშავება იმავე მეურნეობაში (გლეხის ოჯახში), რომე-
ლიც მას მოიპოებს“¹. შინამრეწველობა მიწათმოქმედებიდან არ არის
გამოყოფილი და უკანასკნელთან ერთად შეადგენს ერთ მთელს.

გლეხის ხელი იმთავითვე ათას რამეებზე ცოდვილობდა. გლეხი,
თავისი სოციალური და ეკონომიური მდგომარეობით, ძველი დროი-
დანვე ყველაფრის „ხელოსანი“ უნდა ყოფილიყო და სწორედ ამიტომ
იშვიათად ხდებოდა რაიმეს ოსტატი. განსაკუთრებით ზამთრობით,
მიწათმოქმედებითი სამუშაოებიდან თავისუფალ დროს გლეხი ანდო-
მებდა მისსავე მეურნეობაში მოპოებული ნედლი მასალის ტექნიკურ
გადამუშავებას. როგორც წესი, მთელი ოჯახის სახმარი პროდუქტების
უმნიშვნელოვანესი ნაწილი მაინც, თუ ყველა არა, გლეხისავე ოჯახ-
ში და ამავე ოჯახის წევრთა მიერ უნდა ყოფილიყო წარმოებული.

მაგრამ საკუთარ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად წარ-
მოებულ პროდუქტთაგან თანდათან გამოეყოფა რამდენიმე, უფრო
ხშირად ერთი, პროდუქტი, რომელსაც გლეხი აწარმოებს აგრეთვე
საბატონო, საეკლესიო, სახელმწიფო და სხვ. ბეგარების გადასახდე-
ლად და სხვა, მისსავე მეურნეობაში მოუპოებელ, პროდუქტებზე
გადასაცვლელად. გაცვლა-გამოცვლის, კავშირგაბმულობის, საქალაქო
ცხოვრების განვითარების პროცესში, როდესაც ხსენებული ნატურა-
ლური ბეგარები ფულად ფორმას ღებულობს, გლეხი ან საშოგარზე უნდა
გავიდეს, ანდა ძველებურად თავისსავე ოჯახში მოპოებული ნედლი
მასალა გადაამუშაოს, რათა უკვე წარმოქმნილ ბაზარზე ამ პროდუ-

¹ Ленин, „Сочинения“ III, 254.

ქტის გაყიდვიდან მოგებული ფულით გადაიხადოს უკვე კომუნისტური
ქმნილი ბეგარები. ამგვარი, ან დაახლოებით ამგვარი, პროცესის
შეოხებით გლეხი ხდება შინამრეწველი, რომელიც, ბაზარზე რეალი-
ზაციის მიზნით, ეწევა ამა თუ იმ ნედლი მასალის გადამუშავებას;
შემდეგში იგი უფრო და უფრო ხელოვნდება და გარკვეულ წარმა-
ტებებს აღწევს ნაკეთობის კულტურაში.

როგორც ვხედავთ, შინამრეწველობის ბუნებრივ საფუძველს წარმო-
ადგენს წარმოების პერიოდისა და სამუშაო დროის პერიოდის ერთი-
მეორისაგან დაშორიშორება, როდესაც უკანასკნელი პერიოდი პირ-
ველის მხოლოდ ნაწილს შეადგენს. ასეთ პირობებში მიწათმოქმედე-
ბის დამატების სახით წარმოიქმნება სოფლური დამხმარე მრეწვე-
ლობა, რომელიც კაპიტალისტური თაოსნობის განვითარების პროცეს-
ში გადაიქცევა დასაყრდენად კაპიტალისტისათვის, იქ პირველად
ვაჭრის სახით რომ შეიქრება.

ამ დროიდან ძველებური შინამრეწველობა, ადრე თუ გვიან, ჰკარ-
გავს დამოუკიდებელი გლეხური მეურნეობის ხასიათს; შინამრეწველი
თავისსავე მეურნეობაში მოპოებული მასალიდან გადადის ბაზარზე
ნაყიდ ანდა ვაჭარ-შემსყიდველის მასალის დამუშავებაზე. ვაჭარი საბო-
ლოოდ იმორჩილებს შინამრეწველს, რომელიც დაყავს დაქირავებული
მუშის და კიდევ უფრო უარეს მდგომარეობამდე.

ჩვენ ვღებულობთ კაპიტალისტურ შინამრეწველობას, რომელიც
მუშაობს ბაზრისათვის, — საქონლის მწარმოებელია¹. ამგვარ შინა-
მრეწველთა მნიშვნელოვანი ნაწილი შეიძლება მოწყვეტილი იყოს მი-
წათმოქმედებას; მათ უკვე არ ეკუთვნით არც შრომის იარაღები და
არც თავიანთი შრომის პროდუქტი. შემოსავალი „წვრილი მიწათ-
მოქმედ-შინამრეწველისა, რომელსაც დაქირავებული მუშები არა
ჰყავს—დაქირავებული მუშის ხელფასზე დიდი კი არა, ხშირად მასზე
მცირეა“².

მეორე მხრივ, შეძლებული შინამრეწველი ააშკარავებს კულაკურ
ტენდენციას; ეწევა მეზობელი გლეხის ექსპლოატაციას; იგი სარგებ-
ლობს თავისი ოჯახის წევრთა მრავალრიცხოვანობითაც, რაც ხელს
უწყობს წარმოების უფრო ფართე ნიადაგზე დაყენებას, რათა უფრო
მეტად გამოიყენოს დაქირავებული შრომა. ამ ნიადაგზე „საოჯახო კოო-
პერაცია“ ხშირად ხდება საწინდარი კაპიტალისტური მარტივი კოო-
პერაციის განვითარებისა.

¹ იხ. კ. მარქსი, „კაპიტალი“, ტ. I, ტფ. 1930, 408—425; ტ. II, 200—206.

² Л е н и н, „Сочинения“, II, 1935, 225; ქართ. გამოც. 1928 ტფ. ტ. II, 329.

ამგვარი შინამრეწველობა, რაკი იგი წარმოიშობა, უკვე ნამდვილად კაპიტალისტური წარმოებაა, თუმცა მოკლებულია მანქანებს და დამყარებულია ხელით შრომაზე და თანაც არ არის (ან შეიძლება იყოს) მოწყვეტილი მიწათმოქმედებას. ლენინმა რუსეთში შინამრეწველობის განვითარებისა და მეურნეული ორგანიზაციის შესწავლის საფუძველზე მოგვცა ბრწყინვალე დახასიათება თუ როგორ წარმოიშობა მეურნეობის ნატურალური ფორმების საფუძველზე კაპიტალიზმი; სახელდობრ, თუ როგორ იქცევა კაპიტალად კერძო პირთა ხელში თავმოყრილი „მონაგარი“, რომელიც სავაჭრო კაპიტალის სახით ხელთ ივდება შინამრეწველთა პროდუქციის რეალიზაციას შორეულ ბაზრებზე, იმორჩილებს მწარმოებელთა მასებს, ქმნის კაპიტალისტურ მანუფაქტურას, კაპიტალისტურ სოჯახო სისტემას მსხვილი წარმოებისა, და, ბოლოს, ბაზრის გაფართოებისა, კონკურენციის გაძლიერებისა და ტექნიკის გაუმჯობესების პროცესში, იქცევა სამრეწველო კაპიტალად, აყალიბებს მსხვილ მანქანურ წარმოებას¹.

* * *

საქართველოსა და ა/კავკასიაში წვრილ სარეწავთა ზრდა, რომელიც გამოხატავდა პირველდაწყებით ნაბიჯებს კაპიტალიზმის განვითარებისას, უმთავრესად ორი სახით გვევლინებოდა: 1. ცენტრალური რუსეთის ეკონომიურად დაწინაურებული გუბერნიებიდან წვრილ მრეწველთა და ხელოსანთა გადმოსახლებების და 2. ახალი წვრილი სარეწავების წარმოქმნისა და ადგილობრივ მკვიდრთა შორის წინააღმდეგობით სარეწავთა გაფართოების გზით.

ქვემოთ, განვიხილავთ რა ჩვენში შინამრეწველობის განვითარებას კონკრეტულ მასალათა საფუძველზე, დავრწმუნდებით ამ დებულების სისწორეში.

მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ათეულ წლებში მთელ ეკონომიურ ცხოვრებასთან ერთად ნატურალური მეურნეობის დამახასიათებელი შინამრეწველობაც მეტად დაცემული იყო. ოჯახი მხოლოდ საკუთარი მოთხოვნილებისათვის ეწეოდა სათანადო ნედლეულის გადამუშავებას და მხოლოდ უმნიშვნელო ზომით აკეთებდა მას გადასაცვლელად, — ისეთ პროდუქტებზე, რომელთა წარმოება ადგილობრივად არ შეიძლებოდა, — ანდა სახელმწიფო თუ საბატონო ნატურალური ბეგარების გადასახდელად.

რეფორმამდელ პერიოდში ა/კავკასიის ზოგიერთ მთიელ ტომთა (მაგ. აფხაზთა) „ზედაფენებს“ სირცხვილად მიაჩნდათ რაიმე სასა-

¹ იხ. Ленин, „Сочинения“, I, 127—128.

რეწაო ხელოსნობისათვის ხელის მოკიდება. ისინი უფრო მხედ-
რული მოსახვეჭელით იყვნენ გატაცებული და ადამიანთა წარტყვევნა-
და მეკობრეობა უფრო სასახელო საქმედ მიაჩნდათ. მაგრამ თარე-
შების თანდათანმა აღკვეთამ, გაცვლის, მიმოსვლის და კავშირგაბმუ-
ლობის, ახალ მოთხოვნილებათა და „მშვიდობიანი“ ცხოვრების გან-
ვითარებამ, ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობის ელემენტებმა,
რომლებიც მძლავრად მოაბიჯებდნენ, ეს ხალხები ჩაითრია თავის
ორომ-ტრიალში და თოფისა, ხმლისა და სატყვერის ნაცვლად ხელ-
ში თოხი, ჩაქუჩი, ნამგალი, თითისტარი და სოფლის მეურნეობისა
და ხელოსნობის სხვადასხვა იარაღები ააღებინა.

* * *

ა/კავკასიაში განვითარებულ შინამრეწველობის სხვადასხვა დარგ-
თა შორის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ადგილი უჭირავს საფეიქ-
რო მრეწველობას, სხვადასხვაგვარი შალეულის, აბრეშუმეულის,
ნოხების, ფარდაგების წარმოებას; აგრეთვე ქარგვას, ქსოვას და სხვ.

ა/კავკასიის სხვადასხვა რაიონებში შინამრეწველობის სხვადა-
სხვა სახეთა განვითარებაში გარკვეულ როლს თამაშობდა ბუნებრივ-
კლიმატური პირობები და მის ნიადაგზე გაშლილი სოფლის მეურნეო-
ბის ძირითადი დარგები. მაგ., მთიან და იმ რაიონებში, სადაც განვი-
თარებულა მეჯოგეობა უფრო მისდევენ მატყლის შინამრეწველურ
გადამუშავებას, ხოლო ბარში, მიწათმოქმედების რაიონებში — აბრე-
შუმის, ბამბის და სხვ. ბოჭკოვან მცენარეთა (სელი, კანაფი) გადა-
მუშავებას.

შალეულის შინამრეწველობა უშუალო კავშირშია მეცხვარეობას-
თან. მსოფლიო ომის წინა წლებში ა/კავკასიიდან ყოველწლივ გაქონ-
დათ დაახლოებით 250—275 ათასი ფუთი მატყლი, ეს იყო მხოლოდ
30% მთელი წარმოებისა; ე. ი. დაახლოებით 600—625 ათასი ფუთი
მატყლის გადამუშავება აქვე ხდება შინამრეწველთა მიერ.

მაგრამ უფრო ადრე, სახელდობრ 70-იან წლებამდე გასული საუ-
კუნისა, მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა აგრეთვე აქლემის მატყლი,
რისგანაც შინამრეწველნი აკეთებდნენ საუკეთესო ხარისხის მაუდს.
ამ დრომდე თითქმის მთელი ტვირთბრუნვა ტფილისი-ბაქო-დერ-
ბენტი-ასტრახანი, ტფილისი-ჯულფა-თავრიზი და მერე თვით ინდო-
ეთამდე წარმოებდა უმთავრესად აქლემთა ქარავენებით, მაგრამ სარ-
კინისგზო ტრანსპორტის განვითარებას მოჰყვა მეაქლემეობის დაცემა
და ამასთანავე ერთად აქლემის მატყლის გადამმუშავებელი შინა-
მრეწველობაც, — დაჰკარგა რა ნედლეული (აქლემის მატყლი), — უნდა

მოსპობილიყო. სამაგიეროდ, მე-19 საუკუნის მიწურულიდან ხელს
ჰკიდებენ თხის მატყლის დამუშავებას.

თუ რამდენად ფართე ხასიათს ატარებდა ჩვენში ეს შინამრეწვე-
ლობა, ჩანს თუნდაც იქიდან, რომ სოფლის მოსახლეობის (გლეხობის)
უდიდესი უმრავლესობა შემოსილი იყო „შინაური შალით“. ფართოდ
იყო აგრეთვე გავრცელებული ნოხები, ფარდაგები, ხალიჩები. რაც
შეეხება ყაბალახს, ნაბადს, ხურჯინს, მათრამას, ესენი ხომ მთლი-
ანად შინამრეწველური ნაკეთობისა მოიხმარებოდა ჩვენში.

განვიხილოთ მატყლის გადამუშავებაზე დამყარებული შინამრეწვე-
ლობის მთავარი სახეები.

ჩულის წარმოება შინამრეწველობის ერთ-ერთი ყველაზე უძვე-
ლესი და უმარტივესი დარგია, რომელიც განვითარებულა მეჯოგეო-
ბის მიმდევარ ა/კავკასიელ ტომთა შორის. მეჩულებობის პროდუქტე-
ბია: ქეჩა, ნაბადი, სხვადასხვა ფერისა და ფორმის ნაბდის ქუდი და
სხვა, რომელთა შორის ყველაზე მნიშვნელოვანია ნაბდის წარმოება.
ნაბადი მთელ ა/კავკასიაში ფრიად გავრცელებული წამოსასხამია,
მაგრამ იგი კავკასიაში სამხედრო ამუნიციის ობიექტსაც წარმოად-
გენდა.

ნაბდის წარმოების განვითარების მაგალითზე შეიძლება თვალი
გავადევნოთ ა/კავკასიაში შინამრეწველობის საფუძველზე ფაბრი-
კის წარმოშობის პროცესს. მსხვილმა შემსყიდველმა გ. ადელხანოვმა
90-იანი წლების დასაწყისში გაითვალისწინა რა ნაბადზე არსებული
დიდი მოთხოვნილება, ხელი მოკიდა მისი მასიური წარმოების ორგა-
ნიზებას, რა ნიადაგზედაც ტფილისში წარმოიქმნა აქციონერული სა-
ზოგადოება, რომელმაც გახსნა ჩულეულის ფაბრიკა. ამ ფაბრიკას,
რომელიც უმთავრესად კახაკთა ჯარებისათვის ნაბდის მიწოდებაზე
იყო დამყარებული — შეეძლო წლიურად 100.000 ნაბდის წარმოება.

ა/კავკასიაში ჩულეულის, კერძოდ ნაბდების, შინამრეწველურ
წარმოებას მისდევდნენ ქუთაისის, სენაკის და ზუგდიდის მაზრებში,
სადაც ხდებოდა უმთავრესად შესყიდული (მოტანილი) მატყლის გადა-
მუშავება. მაგრამ ნაბდის წარმოება განსაკუთრებით განვითარებული
იყო ყაბარდოელთა, დაღისტნელებთა და ჩაჩანთა შორის.

მასური ხასიათისა იყო ნაბდის ქუდის წარმოება. ა/კავკასიაში
უმთავრესად ნაბდის სამგვარი ქუდი იწარმოება: ე. წ. **ტეტიური**
თიანეთისა და ღუშეთის მაზრებში, **მეგრული** და **სვანური**. თვისე-
ბით ამ ქუდების მასალა დიდად ემსგავსება კასტორს. შინამრეწვე-
ლობის ეს პროდუქტია სცილდებოდა სარაიონო ბაზრებს და იგი შე-
სამჩნევი რაოდენობით გაქონდათ საქართველოდან, როგორც ა/კავკა-
სიის, ისე იმიერ-კავკასიისა და რუსეთის, განსაკუთრებით სააგარაკო,

ბაზრებზედაც. ხოლო ნედლეულს (მატყლს), მაგ., სვანები იძენდნენ თერგისა და ყუბანის ოლქში, სადაც თავის მხრივ გადასაცემად ზურგით მიქონდათ სვანური ხელობის კალათები, არაყი, ჩირი, თაფლი და სხვ. თიანეთის მაზრაში, სადაც ნაბდის ქუდის დამზადებას უკვე 80-იანი წლებიდან მიეცა საბაზრო წარმოების ხასიათი, ერთი შინამრეწველი წლიურად საშუალოდ ამზადებდა 400-მდე ქუდს, საიდანაც ოჯახს წმინდა შემოსავლის სახით რჩებოდა არა ნაკლებ 32 მანეთისა.

შალის. შინამრეწველობა განსაკუთრებით გავრცელებული იყო რაჭის, ქუთაისის, სენაკის, ზუგდიდის, ახალციხის, ახალქალაქის, გუმბრის, ახალ-ბაიაზეთის, ნახიჭევანის, ყაზახის, შუშის, ზანგეზურის, ყუბის, შამახის, გეოქჩაის მაზრებში და ოსეთში.

როგორც საერთოდ შინამრეწველობის თანდათან განვითარების, ისე კერძოდ შალეულის შინამრეწველობის შესახებ სტატისტიკური ცნობები არ მოგვეპოება. მხოლოდ 1912 წელს მოხდა პირველად საცდელი აღწერა ქუთაისის მაზრაში შალის შინამრეწველობისა. ამ აღწერით ირკვევა, რომ მთელ მაზრაში შალის წარმოებას მისდევდნენ 37 თემში, სულ 6.574 შინამრეწველი, რაც მაზრის მთელი მოსახლეობის 3,7% შეადგენდა. ასევე უნდა ყოფილიყო, დაახლოებით, ეს შინამრეწველობა გავრცელებული ქუთაისის გუბერნიის სხვა მაზრებშიაც, სადაც იგი მიწათმოქმედების დამატებას წარმოადგენდა. ამავე ხანებში მთელ ა/კავკასიაში წლიურად შალის შინამრეწველური წარმოების ღირებულებას ანგარიშობდნენ დაახლოებით 3—3,5 მილიონ მანეთამდე.

ზოგიერთ (მაგ.: თიანეთის, გორის, ახალციხის) მაზრებში შალს გარდა ქსოვდნენ წინდას, ხელთათმანს, პაიჭს, ზონარს, აპეურს, ჩითას, თათს (ფეხსაცმელია), ქალის მოსასხამ შალს, პირბადეს, ყაბალახს, ტომასს. აქვე უნდა მოგახსენიოთ თხის ან აქლემის ღინღლისაგან ქსოვა თივთიკისა, რომელიც ძვირად ფასობდა და კარგადაც იყო განვითარებული, მაგრამ 80-იანი წლებიდან აქლემებთან ერთად თივთიკის წარმოებაც გაქრა. შალის შინამრეწველობა ოჯახს წლიურად აძლევდა დაახლოებით 25 მან. წმინდა შემოსავალს.

ნოზის შინამრეწველობა ფართოდ იყო გავრცელებული ა/კავკასიაში, მაგრამ განსაკუთრებით დაწინაურებული იყო ამ მხრივ ბაქოს გუბერნია, კერძოდ ყუბის მაზრა, სადაც 1912 წ. აღწერის მიხედვით მთელი 111 სოფლიდან მენოხეობას მისდევდა 97, სახელდობრ 39.979 შინამრეწველი, რომლებიც მთელი მაზრის მოსახლეობის 22,7% და საერთოდ შინამრეწველთა 80,5% შეადგენდნენ. ყუბელი შინამრეწველნი მთელ ა/კავკასიაში განირჩეოდნენ დახელოვნებით და წარმოე-

ზის უმჯობესი ტექნიკით, რის გამოც მათი ნაწარმოებიც საუკეთესო ხარისხისა იყო. შემდეგი ადგილი ეჭირა ბაქოს და ჯევათის მაზრებს, სადაც ამ სარეწავს მისდევდა მთელი მოსახლეობის 14,4%, ხოლო მთელ შინამრეწველთა 84,4%. მენოხეობა ფართედ იყო გავრცელებული აგრეთვე შამახის და ლენქორანის მაზრაში, ლენქორანის მაზრაში ამზადდებდნენ აგრეთვე ჯეჯიმს, ხურჯინს და მათრაშას.

განჯის გუბერნიაში მენოხეობა ყველაზე უფრო გავრცელებული იყო შუშის, ჯევეანშირის, კარიაგინის და ზანგეზურის მაზრებში. საერთოდ ყარაბახის ყოფილი სახანოს პროვინციები ძველიდანვე განთქმული იყო მაღალი გემოვნების მხატვრული ნოხებით, რომლებიც ბლომად გაქონდათ რუსეთის, დას. ევროპის და აზიის მაზრებზე შუშელ ვაჭარ-შემსყიდველებს, რომელთაც ადრიდანვე ფართო ნიადაგზე ჰქონდათ დაყენებული ნოხების რეალიზაციის საქმე. კერძოდ, ქ. შუშა იყო ცენტრი ყარაბახული ნოხების როგორც წარმოების, ისე გასაღებისა. შუშელ ვაჭრებმა ასევე ადრე მოიტანეს აქ ანილინის საღებავები და უცხოური, ევროპული, გემოვნების ფერად-ხატები, რამაც განდევნა რა ადგილობრივი მცენარეული საღებავები ამითვე, საბოლოო ანგარიშში, გამოიწვია აქ დაცემა ნოხის წარმოებისა: ძველებური, ადგილობრივი მცენარეული საღებავი ათეულ და ასეულ წლობით ინარჩუნებდნენ თავიანთ ფერად-ხატებს, ხოლო ქიმიური საღებავები მალე (2 — 3 წ.) ხუნდებოდა, — რაც 1890-იანი წლებიდან შეიქნა ყარაბახულ ნოხზე მოთხოვნილების დაცემის ერთერთი მთავარი მიზეზი.

ყარაბახში აწარმოებდნენ როგორც ნოხს ისე ფარდაგს, ჯეჯიმს, ხურჯინს, მათრაშას და სხვ.; განჯის მაზრაში მენოხეობა თუმცა უფრო დაბალ დონეზე იდგა, მაგრამ ფართედ იყო გავრცელებული. 1909 წ. ცნობით აქ მთელი მოსახლეობის 48,22%, ხოლო შინამრეწველთა 55,92% მისდევდა მენოხეობას თავისი მხატვრული გემოვნებით განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა ყაზახის მაზრის ნოხს, რომელსაც ძალიან უახლოვდებოდა ბორჩალოს და ყარაიაზის ნოხიც. ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრებში შედარებით ნაკლებად იყო ნოხის წარმოება გავრცელებული.

ერევნის გუბერნიაში ნოხის წარმოებას მისდევდნენ ქურთები, რომლებიც ამზადებდნენ ფარდაგებს ორიგინალური ფერადებით. ეს ფარდაგები იზმარებოდა განსაკუთრებით პორტიერებად. ქურთები, თუმცა ნაკლებად, აწარმოებდნენ ნოხებსაც.

1908/9 წწ. ცნობით ყუბის მაზრაში მენოხეობის შინამრეწველობა გლეხის ოჯახს აძლევდა მთელი მისი წმინდა შემოსავლის 40,9%, სურმალინის, ექმიაწინის და გუმბრის მაზრის ქურთთა მოსახლეობას

— 31%, შუშის, ზანგეზურის, ჯეჯანშირის და კარიაგინის მაზრების შინამრეწველ-გლეხობას—38%. ამგვარად, ჩვენ ვხედავთ, რომ ნოხის შინამრეწველობა, მისი გავრცელების რაიონებში უმნიშვნელოვანეს როლს თამაშობს და ზოგან იგი უკვე, ან თითქმის უკვე, გადაცილებულია დამატებითი სარეწავის მდგომარეობას, ამდენადვე, შინამრეწველის არსებობის ძირითად წყაროდაა გადაქცეული. ამ რაიონებში შინამრეწველობამ ჯერ კიდევ 80—90-იანი წლებიდან მიიღო ხასიათი საოჯახო კაპიტალისტური სარეწავისა, სადაც ვაჭარ-შემსყიდველის (სავაჭრო კაპიტალის) მიერ შინამრეწველი უკვე საბოლოოდ დაყვანილია დაქირავებული მუშის მდგომარეობამდე, რომელსაც შემსყიდველი თავის კაბალში აგდებს მეფახშეობის მეოხებითაც.

მსოფლიო ომის წინაწლებში ა/კავკასიის შესაბამ რაიონებში მთელი მოსახლეობის 10% ჩამბული იყო ნოხის შინამრეწველურ წარმოებაში. ამ შინამრეწველთა საშუალო წლიურ შემოსავალს (ხელფასს) ვარაუდობდნენ 3,8 მილ. მანეთამდე, ხოლო პროდუქციის ღირებულებას კი—9,5 მილ. მანეთამდე. მთელი ამ პროდუქციის 50%-მდე მოიხმარებოდა ა/კავკასიაშივე, ხოლო დანარჩენი გაქონდათ რუსეთსა და საზღვარგარეთ, სადაც ა/კავკასიის ნოხებს განსაკუთრებით მნიშვნელოვან კონკურენციას უწევდა ირანული და მცირე აზიის ნოხები, რომელთა რეალიზაცია ფართო ნიადაგზე ჰქონდათ ორგანიზებული ინგლისელ და გერმანელ მსხვილ ვაჭარ-ექპორტერებს.

აბრეშუმის ქსოვილები ა/კავკასიაში მზადდებოდა ჯერ კიდევ შორეულ წარსულში. მაგრამ იგი უმთავრესად საკუთარი, საოჯახო მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად იყო განკუთვნილი. მე-19 საუკ. 20-იანი და 30-იანი წლებიდან მას უკვე საკმაო ზომით მიეცა საბაზრო წარმოების ხასიათი, ხოლო 40—50-იან წლებიდან აბრეშუმის ფეიქრობა უკვე შეიქნა ერთ-ერთი ყველაზე მოწინავე და მნიშვნელოვანი დარგი შინამრეწველობისა. მაგრამ 50—60-ანი წლებიდან, როდესაც საფრანგეთსა და იტალიაში აბრეშუმის ჰვის ავადმყოფობის გაჩენის მეოხებით, ა/კავკასიის აბრეშუმის პარკი და ნართი გადაიქცა უპირატესად საქსპორტო საქონლად, ადგილობრივ შინამრეწველობას გადასამუშავებლად რჩება ექსპორტერთაგან დაწუნებული, მდარე ხარისხის, აბრეშუმი; ამ გარემოებას ზედ დაერთო კონკურენცია აბრეშუმის ფაბრიკული ნაწარმოების მხრივ და ამ მოვლენებმა 70-იანი წლებიდან მოყოლებული გამოიწვიეს ა/კავკასიაში აბრეშუმის შინამრეწველობის ჩქარი ტემპით დაცემა, მით უფრო, რომ უკანასკნელი დამყარებული იყო პრიმიტიულ ტექნიკაზე და არ იცნობდა

შრომის დანაწილებას. ჩვენში, მაგ., დას. საქართველოში, ერთიდაიგივე ხელი (ქალისა), რომელიც მისდევდა აბრეშუმის ქვის მოშენებას, იყო გარდა ამისა პარკიდან ძაფის ამომხვევი, მრთველი, ფეიქარი, მღებავი და შეძლებისამებრ იგივე ეწეოდა აპრეტურასაც.

აბრეშუმის შინამრეწველური ფეიქრობა განსაკუთრებით განვითარებული იყო თვით მეაბრეშუმეობის — შამახის, ნუხის, განჯის, შუშის, სენაკის, ზუგდიდის, ოზურგეთის, შორაპნის და სხვ.—მაზრებში.

გარდა მატყლისა და აბრეშუმის შინამრეწველური გადამუშავებისა, ა/კავკასიაში მეტნაკლები ზომით ცნობილი იყო აგრეთვე ბამბის, სელის, კანაფის გადამუშავებაც, მაგრამ შედარებით უმნიშვნელო ზომით და ძირითადად თვით საოჯახო მოხმარებისათვის წარმოებდა.

* * *

სამღებრო სარეწავი ერთ-ერთი ყველაზე ადრინდელი ფორმაა კაპიტალისტური შინამრეწველობისა. საფეიქრო შინამრეწველობასთან უახლოეს კავშირში მყოფი სამღებრო ხელოვნება, როგორც ზემოთ გვაქვს აღნიშნული, ა/კავკასიაში ადრიდანვეა განვითარებული. იგი მე-18 საუკ. და უფრო ადრე ხშირად საეკლესიო ანუ სამეფო ოჯახის შემოსავლის წყაროს წარმოადგენდა¹. ღებვის წესები და სამღებრო მცენარეთა შერჩევა აქ არაიშვიათად შეადგენდა საგვარეულო საილუმოებას. კარვად შეღებილ შალეულს, ნოხს, აბრეშუმს და საერთოდ საფეიქრო ნაწარმოებს ყველგან და ყოველთვის დიდი მნიშვნელობა ეძლეოდა.

სამღებრო მცენარეების, მაგ., ენდროს, მოყვანა დიდი ხნის წინეთაც ცნობილი იყო ა/კავკასიაში. მე-19 საუკ. 60-იან წლებში აქ (მაგ., ს. ლოჭინში) ჩნდება უკვე ენდროს პლანტაციები. ამავე დროს ენდრო ექსპორტის საგანიც იყო.

ღებვის სეზონი ჩვეულებრივ, რამდენადაც იგი დამოკიდებულია სამღებრო მცენარეთა დამწიფებაზედაც, შემოდგომის გასულს იწყება. მე-19 საუკ. 80—90-იანი წლებიდან ენდროს და სხვ. მცენარეულ საღებავებს ჩვენში უკვე სღვენის ქიმიური საღებავები. სანამ შინამრეწველობა დამყარებული იყო მცენარეულ საღებავებზე, იგი, მის სირთულესთან ერთად, კარგი ხარისხის პროდუქციას იძლეოდა. ქიმიური (ხელოვნური) საღებავების შემოსვლამ უარყოფითად იმოქმედა, მაგ., ნოხის კულტურაზე.

¹ იხ. ნ. ბერძენიშვილი, „სამღებროთა შესახებ XVIII ს. საქართველოში“ (მსკი, ნაკვეთი VI, 1937).

სამღებროს შინასარეწავი თუმცა შრომის მეტისმეტად მძიმე და ანტიჰიგიენურ პირობებთანაა დაკავშირებული, მაგრამ, შედარებითად მოსავლიანი დარგი იყო. იგი მე-19 საუკ., მაგ., საქართველოში უფრო მეტად მემამულეთა და ვაჭარ-მრეწველთა ხელში იყო, რომლებიც ეწეოდნენ, როგორც თვით სამღებროს მუშების (რეფორჰამდე — ყმების, ხოლო შემდეგ „დროებით ვალდებულ“ გლეხთა და საშოვარზე გასულთა), ისე შინამრეწველ ფეიქართა ექსპლოატაციას. 80-იანი წლებიდან შინამრეწველურმა სამღებრომ ზოგიერთ მაზრებში უკვე მანუფაქტურული ხასიათი მიიღო.

*
* *

ხის დამამუშავებელი შინამრეწველობის გავრცელება უმთავრესად ემთხვევა მეტყეობის რაიონებს. ჩვენი შინამრეწველი გლეხი ხისგან აკეთებდა მრავალგვარ ნაწარმს: სოფლის მეურნეობის იარაღების (ცულის, ნამგლის, გუთნის, ცულის) ხის ნაწილებს, საღეწს, თითისტარს, საჩეჩელს, ვარცლს, როფს, გეჯას, თაბახს, საწინებელს, ურემს, ნიჩაბს, ქოშს, აკვანს, კოვზს, ავეჯეულობას და მრავალგვარ ჭურჭლეულს. ამათ გარდა განსაკუთრებით აღსანიშნავია მუსიკალური ინსტრუმენტების (ჩონგური და სხვ.) კეთება კახეთში, სამეგრელოში, იმერეთში.

მე-19 საუკ. 80-იანი წლებიდან ჩვენებური ღვინოების რუსეთის ბაზარზე გატანის გაფართოებამ გამოიწვია მეკასრეობის განვითარება. კასრებს ქალაქებში ან მსხვილ მევენახეთა მამულეებში არსებულ სპეციალურ სახელოსნოებში აკეთებდნენ. ასეთი სახელოსნო ხშირად ატარებს ხასიათს მანუფაქტურული ტიპის სარეწავისა, რომელიც ღებულობს სოფლელ შინამრეწველთა მიერ მუხისა და წიფელისაგან გაკეთებულ საკასრე ტკეჩს (КЛЕЧКА), მუხისას საღვინე კასრისათვის, ხოლო წიფლისას ციმბირის კარაქისათვის, რომელიც გაქონდათ ინგლისსა და დანიაში. ციმბირის კარაქის უცხოელი ექსპორტერები მოითხოვდნენ მაინცადამაინც წიფლის კასრებს და ზოგიერთი მათგანი სათანადო შეკვეთას აგზავნიდა საქართველოში, სადაც შინამრეწველურად მზადდებოდა საკასრე ტკეჩი და ამ სახით იგზავნებოდა საკასრე მანუფაქტურებში ან ქარხნებში. ამ შემთხვევაში ჩვენ, სხვათა შორის, საქმე გვაქვს წარმოების ორგანიზაციული ფორმის საინტერესო მოვლენასთან, სადაც შინამრეწველობა გადაქცეულია დამატებად მანუფაქტურის ან ქარხნისა, რომელიც დიდი მანძილითაა (კოლონიიდან მეტროპოლიამდე) პირველისაგან დაშორებული.

საკასრე ტკეჩები მზადდებოდა ნატანების, რიონის, მარელისის, მოლითის, წიფას, სურამის, გომის, კასპის და სხვ. სარკინისგზო სადგურთა მიდამოებში, საიდანაც, მაგ., 1909 წ. რკინის გზით გაგზავნილ იქნა 200.000 ფ., ხოლო 1912/13 წწ. — 450.000 ფუთი საკასრე ტკეჩი. ეს ტკეჩი უშთავრესად გაქონდათ რუსეთში, შავი ზღვის სანაპიროებიდან, ფოთის ნავთსადგურით; მნიშვნელოვანი ზომით გაქონდათ აგრეთვე იფნის საკასრე ტკეჩი, ხოლო კახეთიდან მუხისა მიდიოდა ტფილისის საკასრე სახელოსნოებში. ამგვარად, როგორც ვხედავთ, საკასრე ტკეჩის შინამრეწველობა ხდება დამატება შიდა რუსეთის და ტფილისის საკასრე ქარხნებისა და მანუფაქტურებისა.

მოსახსენებელია აგრეთვე ყავრის წარმოება და მაგარი ჯიშის ხეებისგან (ბზა, შინდი) სათუთუნის, კოვზის, ჯოხის, შალაშინის ბუდის, ჩიბუხის და სხვ. წარმოება.

* * *

ხის გადამმუშავებელ შინამრეწველობასთან ახლო კავშირშია სხვადასხვაგვარი წნულების წარმოება, როგორცაა მეტნაკლები ზომის კალათები, გოდრები, რომელთაც შინამრეწველი გლეხი ზამთრის პერიოდში აკეთებს ბაზრისათვის. შემდეგ ჩალისაგან დაწნული კალათები, ქუდები, ქილობები და სხვ., რომლებიც ბლომად გაქონდათ ადგილობრივ ბაზრებზე, როგორც თვით მწარმოებელთ, ისე შემსყიდველ-ვაჭრებსაც. ჩალის წნული ღარიბი მოსახლეობის ფართო მოხმარების საგანს შეადგენდა.

შინამრეწველურ ფორმას ატარებდა აგრეთვე მენახშირობა, რაც განსაკუთრებით იყო განვითარებული აღმ. საქართველოში (ციხის-ჯვარში, გლდანში, ბორჩალოში, ტფილისის მაზრაში); მეტიკეობა, რისი განდევა მეღვინეობიდან დაიწყო კასრების წარმოების განვითარების გავლენით, ხოლო მეთულუხჩეობიდან უკვე დიდი ხანია რაც სავსებით გაქრა როგორც კასრების შემოჭრის, ისე განსაკუთრებით წყალსადენების გაყვანის მეოხებით; რქისა და ძვლის დამუშავება. ჯიხვის და სხ. ცხოველთა რქის ყანწებად დამუშავება და ოქრო-ვერცხლით მოჭედვა მეტად გავრცელებული იყო საქართველოში, მაგრამ რუსეთის ფაბრიკების ქიქების შემოსვლასა და მოსახლეობის გემოვნებაში მომხდარ ცვლილებებს შედეგად მოყვა, როგორც ყანწების ისე რქის სავარცხლების წარმოების გამოდევნა, აგრეთვე ძვლებისა და რქებისაგან ვერცხლით მოჭედილი საჩოხე მასრების მოხმარების, და მაშასადამე, წარმოების შეწყვეტაც — ევროპული კოსტიუმის გავრცელებით; ძუის დამუშავება; ქარგვა აბრეშუმით,

გერცხლით, ოქრომკედით, რაც საქართველოში ერთ დროს ფრიად იყო განვითარებული და აქედან გატანილი უცხოეთის ბაზარზე ძვირად ფასობდა, და, რაც გამოდევნა შემოტანილმა საფეიქრო ფაბრიკების იაფ საქონელმა და გემოვნება-მოდებში მომხდარ ცვლილებებმა.

* *

ლითონეულის შინამრეწველური გადამუშავება, სახელდობრ რკინისა და სპილენძის მადნის მოპოება და გადამუშავება, მერე მათგან სხვადასხვა იარაღისა და ქურქლეულის კეთება ა/კავკასიის ხალხებში, კერძოდ საქართველოში, უძველესი დროიდანვე იყო განვითარებული¹. მნიშვნელოვანი ზომით წარმოებდა აგრეთვე შემოტანილი რკინის გადამუშავებაც. მე-19 საუკ. დასაწყისში ა/კავკასიაში რკინის შინამრეწველურ მოპოებას ადგილი ჰქონდა ს. წედისში (რაჭაში), ს. ბაიანში (განჯის მაზრაში) და სხვ.

კერძოდ ს. წედისში, 1826 წელს მომხდარი აღწერის თანახმად, მოქმედებდა რკინის გამოსადნობი 19 ბრძმედი, რომლებიც მიაგავდნენ ჩვეულებრივ სამჭედლო ქურებს. წედისური ბრძმედი იტევდა 1 ფუთ მადანს, საიდანაც შეიძლებოდა გამომდნარიყო 6 გირვანქა და მეტი წმინდა რკინა. ბრძმედის ერთი დატვირთვის გამოდნობა გრძელდებოდა 6 საათამდე და მოითხოვდა 3,5 ფუთ ნახშირს. 1 ბრძმედზე საქირო იყო 3 მომუშავე: 1 ოსტატი და 2 შევირდი (საბერველთან). როგორც ვხედავთ, ამ სახით მიღებულ რკინაზე დიდი შრომა იხარჯებოდა, რაც კიდევ ერთხელ მოწმობს თუ რამდენად ძვირი იყო ჩვენში მაშინ რკინა.

წედისური რკინისგან ადგილობრივი და მეზობელ თემების მჭედლები აკეთებდნენ სამიწათმოქმედო იარაღებს (ცელს, დანას, ცულს, ნამგალს, წალდს), აგრეთვე ხმალს, სატევარს და სხვ. როგორც მადნის მოპოებას მალაროებში (რომელთა სიღრმე 1826 წელს ზოგან 15 საუენამდე აღწევდა), ისე გამოდნობას რკინისა და მისგან ხსენებული იარაღების კეთებას ხშირად ერთიდაიგივე ადამიანი მისდევდა და ყოველგვარი ოპერაციები დამყარებული იყო პრიმიტიულ იარაღებზე.

ა/კავკასიაში ლითონთა შინამრეწველური დამუშავება აღწევდა თვით თოფების, დამბაჩების და რევოლვრების კეთებამდე, მაგრამ 50-იანი წლებიდან თვითმპყრობელობამ ა/კავკასიის ხალხებს ცეცხლ-

¹ იხ. აკად. ივ. ჯავახიშვილი, „ქართველი ერის ისტორია“, I, 1928 ტფ. გვ. 5—32.

მსროლელი იარაღების კეთება საერთოდ აუკრძალა — ამ ხალხთა (განსაკუთრებით მთიელთა) საბოლოოდ დაპყრობის და „დამშვიდების“ გაადვილების მიზნით. ამასთან ერთად შემოტანილ (ტულიდან, ბელგიიდან) ქარხნულ გაუმჯობესებულ და იაფ თოფებმა და რევოლვრებმა საბოლოოდ დასცა შინამრეწველობის ეს დარგი. ამის შემდეგ თოფ-იარაღის შინამრეწველთ შექმლოთ ეწარმოებინათ მხოლოდ ცივი იარაღები, რომელთა შორის განსაკუთრებით იყო განვითარებული სატევრებისა და ხმლების წარმოება, რასაც შესამჩნევი ზომით იცავდა ის გარემოებაც, რომ ისინი წარმოადგენდნენ აუცილებელ ატრიბუტს ადგილობრივი კოსტიუმისა (ჩოხისა). თუმცა მე-19 საუკ. ბოლოდან, — ამ ადგილობრივი კოსტიუმის ევროპული კოსტიუმის მიერ ძირითადად გამოდევნის შემდეგ, — მაინც სწრაფად ეცემა ხმალ-სატევრის შინამრეწველობა.

მე-19 საუკ. მეორე ნახევრიდან ფართოვდება მჭედლურ-ზეინკ-ლური შინამრეწველობაც. ცეცხლმტე იარაღების წარმოების აღკვეთის შემდეგ ამათი და ხმალ-სატევრის შეკეთების საქმე უკვე ზეინკლის ხელში გადადის, თოფ-იარაღის მკეთებლებიც უნდა გადაქცეულიყვნენ ზეინკლებად, რომლებიც უმთავრესად მისდევდნენ სოფლის მეურნეობის იარაღების კეთებასა და შეკეთებას. უფრო წინათ მჭედელ-ზეინკალი წლის უმეტესი დროის განმავლობაში მიწათმოქმედებას მისდევდა, მაგ., ს. საწირეში (ქუთ. მაზ.), რაჭაში, ტყიბულში. მაგრამ 70-იანი წლებიდან მათგან გამოიყოფა შინამრეწველები, რომლებიც წლის უმეტეს დროს და ხშირად მთელ წელიწადსაც ზეინკლობენ — რამდენადაც იზრდება მოთხოვნილება რკინის ნაწარმოებზე, კერძოდ სოფლის მეურნეობის იარაღებზე, სადაც სულ უფრო გაბატონებულ ადგილს იჭერს რკინა.

ზეინკლობა და მჭედლობა სოფლად სავსებით არ იყო, უფრო სწორად, იშვიათად იყო ერთმანეთისაგან გამოყოფილი. მათი საწარმოო იარაღები უმთავრესად თვით ზეინკალ-მჭედლის მიერვე იყო გაკეთებული და ამდენადვე არასრულქმნილი უნდა ყოფილიყო. ამ შინამრეწველთ მხოლოდ აუცილებელი იარაღები გააჩნდათ და ერთსადიმავე იარაღს ხმარობდნენ მრავალ სხვადასხვა ოპერაციისათვის, რომელიც ძირითადად ემპირიულ-რუტინული ჩარჩოვებით განისაზღვრებოდა.

სოფლის მჭედელ-ზეინკალი ხელფასს უფრო ხშირად ნატურით ლებულობს; იგი მომსახურებას უწევს მთელ თემს ან სოფელს, მაგრამ, გარდა ამისა, თავისი ნაწარმოები გააქვს მახლობელ ბაზარზედაც. მე-19 საუკუნის მიწურულიდან შინამრეწველები ხელს ჰკიდებენ არა მხოლოდ ადგილობრივი გუთნის რკინის ნაწილების კეთებას, კეთე-

ბას ბარის, ნიჩაბის, თოხის, დანის, მაკრატლის, სამართებლისა და სხ., არამედ მათ შორის ყველაზე დახელოვნებულნი ხელს ჰქონდებენ შეკეთებას სოფლის მეურნეობის ქარხნული იარაღ-მანქანებისას, როგორცაა, მაგ., ეკერტისა, საკისა და გენის გუთანი, საღებები, სანიავებლები, რომლებიც 90-იანი წლებიდან უკვე შესამჩნევად შემოიქრნენ ჩვენში. ხოლო ზოგი უფრო გამბედავი და გამოცდილი შინამრეწველი იწყებს **გაკეთებასაც**, ქარხნულის წაბაძვით, ასეთი გუთნებისა და სანიავებლებისას.

ცარიზმი (მეტროპოლია) მე-19 საუკ. ბოლოდანვე ღებულობს შესაფერ ზომებს, რათა ამ შინამრეწველობის საფუძველზე ა/კავკასიაში (კოლონიაში) არ განვითარდეს სოფლის მეურნეობის იარაღთა ქარხნული წარმოება და ამ გზით მომავალში (როცა შიდა რუსეთში განვითარდება სოფლის მეურნეობის მანქანათმშენებლობა) აქაური ბაზარი არ დაჰკარგონ მეტროპოლიის ქარხნებმა.

სპილენძის ნაკეთობანი ა/კავკასიაში დიდის პოპულარობით სარგებლობენ. მესპილენძეობა უმთავრესად საქალაქო ხელოსნობის სახით იყო გავრცელებული, მაგრამ იგი სოფლადაც, შინამრეწველობის ფორმითაც, მნიშვნელოვანი ზომით გვხვდება. მესპილენძეობის განვითარებას ხელს უწყობდა სპილენძის ადგილობრივი საბადოები (ალავერდისა და ზანგეზურისა), თუმცა მიმდინარე საუკუნის დასაწყისიდან აქ ბლომად მისდევენ რუსეთიდან შემოტანილი სპილენძის გადამუშავებასაც. სპილენძისაგან აკეთებენ: მრავალგვარ ქვებს, თეფშს, ტაშტს, თუნგს, შანდალს, ხელსაბანს, კოვზს, და სხვ. ესენი ხშირად წარმოადგენდნენ მათი მკეთებელი ოსტატების განვითარებულ მხატვრულ ალლოსა და გემოვნებას.

მაგრამ მხატვრული გემოვნებით განსაკუთრებით განირჩევიან **ოქრო-ვერცხლზე** მომუშავე შინამრეწველთა ნაკეთობანი, რომლებიც იზიდავდნენ არა მხოლოდ ადგილობრივ, არამედ რუს, ევროპელ და ამერიკელ მომხმარებელთა ყურადღებასაც. ოქრო-ვერცხლზე მომუშავე შინამრეწველთა უმთავრესი საქმიანობა გამოიხატებოდა: ხმლის, სატევრის, თოფის, დამბაჩის, რევოლვერის, ქამრის, ცხენის მოკაზმულობის და სხვ. მოქედვა-მოსავეადებაში ვერცხლით, ოქროთი, მინაქრით, ძვლისა და რქის მხატვრული სამკაულებით, რაც შესამჩნევ გულმოდგინებას, მოთმინებას, დახელოვნებას და მხატვრულ ალლოს მოითხოვდა.

თოფ-იარაღის მოსავეადება-მოქედვაზე მოთხოვნილების შემცირების პროცესში ეს შინამრეწველები უფრო აფართოვებენ წარმოებას საოჯახო მოხმარების ნივთებისა და ტანსაცმელთა სამკაულებისა: კოვზის, ქიქაბუდის, საყურის, საათის ძეწკვის, კალმისტარის, ბეჭდის, მუნდ-

შტუკის, ჯოხის და სხვ.; ისინივე მისდევნენ, განსაკუთრებით ანალოცხის მაზრაში, ფილიგრანულ ნაკეთობათა დამზადებას ვერცხლის მავთულისაგან. ეს უკანასკნელი წარმოება 900-იანი წლებიდან უკვე ეცემა.

* * *

მეთუნეობა ა/კავკასიის ხალხებში უძველესი დროიდანვეა ცნობილი. ძველი ა/კავკასიური კერამიკის ნაშთები თავისი ფორმის მრავალგვარობით და სურათ-ხატებით მოგვითხრობენ ამ წარმოების განვითარების მაღალი დონის შესახებ. კერძოდ მე-19 საუკ. ა/კავკასიაში მეთუნეობის ცენტრი იყო ს. შროშა, ხარაგაული, მარტვილი, ძირულა (შორაპნის მაზრა), კურსები (ქუთ. მაზ.), ანაგა (სიღნ. მაზ.), არტოზა (თელავის მაზრა), მცხეთა, ნამიკოლოვო (სენაკ. მ.) ერევანი და ს. იუვა (ერევნ. მ.)

ა/კავკასიის მეთუნეობაში იმთავითვე შედის: ქვევრის, კოკის, დოქის, ჯამის, საწყალსადენო მილის, ქოთნის, კეცის, კრამიტის და სხ. და თითოეული ამ სახელწოდების მრავალგვარი სიდიდის და ფორმის ნაკეთობათა წარმოება. ა/კავკასიის ხალხთაგან მეთუნეობა ყველაზე უფრო განვითარებულია საქართველოში. აქ დამზადებული თიხის ქურჭლეულობიდან საყოველთაო ყურადღებას იპყრობს განსაკუთრებით კრამიტებისა და ქვევრების წარმოება. ქვევრებს აკეთებენ 1 ვედროიანიდან დაწყებული 500 ვედროიანამდე. უდიდეს ქვევრებში გასაწმენდად კიბეებით ჩადის რამდენიმე კაცი. ამ უზარმაზარი ქვევრების კეთების ტექნიკა ფრიად საინტერესოა; აქ ყველაფერი ხელით კეთდება გულმოდგინე და დიდის მოთმინებით აღჭურვილი ოსტატის მიერ. პატარა ქურჭლების გამოსაყვანად ხმარობენ მბრუნავ სათუნე დაზგას.

მეთუნეთა შორის 90-იანი წლებიდან ხშირად ჰქონდა ადგილი შრომის კოოპერაციას (მაგ. ს. ბოსლევში და სხვ.). მეთუნეობის მიმდევარი სოფლები ჰქმნიან დროებით ნაღს (არტელს), როგორც ადგილობრივ სამუშაოდ, ისე მაშინაც, როცა სხვა ადგილებში გადიან საწარმოებლად. ამას შეიძლება ეწოდოს კაპიტალისტური მარტივი კოოპერაცია, რაც წარმოების წინანდელ დაქსაქსულობასთან შედარებით უდაოდ პროგრესული მოვლენაა წვრილ გლეხურ სარეწავებში, სადაც ეს კოოპერაცია ზრდის შრომის ნაყოფიერებას.

ჩვენში მეთუნეობის განვითარებას ხელს უწყობდა კარგი ღირსების თიხის საბადოები, მაგრამ მეთუნეობის შინამრეწველობის ტექნიკაში არავითარი გაუმჯობესება არ შედიოდა: ამასთანავე ერთად

მეთუნეობას სასტიკ კონკურენციას უწევს, განსაკურებით რკინის-
გზების გაყვანის შემდეგ, ჯერ მეკასრობა და მერე უკანასკნელთან
ერთად შუშეულისა და ქაშანურის ქურჭლეულობა, აგრეთვე რკინის
სახურავები (კრამიტს) და ლითონისა და ცემენტის მიღები (თიხისას).

მეთუნეობის პროდუქციის რეალიზაციას თვით შინამრეწველებიც
ეწევიან, მაგრამ, რამდენადაც რეალიზაციის პერიოდები ხშირად თან
ხვდება მიწათმოქმედებაშია მუშა-ხელის საჭიროებას, ბაზარი ასე
თუ ისე მნიშვნელოვნადაა დაშორებული წარმოების ადგილს და
სხვ. შინამრეწველთაგან უკვე 80—90-იანი წლებშიც გამოეყვნენ შემს-
ყიდველი-ვაჭრები, რომლებიც განსაკუთრებით იმორჩილებენ და
ყვლეფენ წვრილ გლეხებს, რომლებიც ზოგან მასობრივად მისდევენ
მეთუნეობას. მაგ., სს. ბოსლევში, რკვიაში, გეზრულში მთელი
გლეხობის დაახლოებით 50% მისდევდა თიხის ქურჭლეულისა და
კრამიტის წარმოებას. მათ შორის იყვნენ ბობოლა გლეხები — შინა-
მრეწველები და იმავე დროს შემსყიდველ-ვაჭრები, რომლებიც სავა-
შო კაპიტალის მეოხებით და სხვა კულაკური მეთოდებით აკაბალბდნენ
წვრილ ცოლშვილიან ღარიბ გლეხებს.

აქვეა მოსახსენებელი აგურის, თავსაბანი მიწის (ფლორიდინის),
ქვის კეცის და სხვ. ნაწარმის, გიშრის და სხვ. დამზადება, რომელიც
მეტნაკლები ზომით განვითარებული იყო ა/კავკასიის სხვადასხვა
რაიონებში და რომელთა შორის ზოგიერთი ნაწარმი, მაგ., გიშრის
ნაკეთობანი ქუთაისის მაზრიდან, ერთ დროს (70—80-იან წლებში)
საექსპორტო საგანსაც შეადგენდა; მაგრამ ფაბრიკული პროდუქციის
კონკურენციამ, როგორც მრავალი სხვა ძველი ადგილობრივი შინა-
მრეწველობის დარგები, ისე ესეც გამოდევნა.

ამგვარ შინამრეწველობათა გამოდევნის შესახებ ვ. ლენინი
წერდა, რომ რეფორმების მერმინდელ ხანებში კავკასიაში „ეცემოდა
იარაღის ძველებური წარმოება ტულიდან და ბელგიიდან შემოტა-
ნილ ნაწარმოებთა კონკურენციის გამო, ეცემოდა რკინის შინამრეწ-
ველური დამუშავება შემოტანილი რუსული პროდუქტის კონკურენ-
ციით, აგრეთვე ეცემოდა სპილენძის, ოქრო-ვერცხლის; თიხის, ქონის
და სოდის, ტყავის და სხვ. შინამრეწველური დამზადება; ყველა ეს
პროდუქტი უფრო იაფად მზადდებოდა რუსეთის ფაბრიკებში, რო-
მელნიც კავკასიაში აგზავნიდნენ თავის ნაწარმოებთ. ეცემოდა რქე-
ბის დამუშავება ყანწებად საქართველოში ფეოდალური წყობილების
და ისტორიული ნადიმების დაცემის გამო; ეცემოდა ქუდის სარეწა-
ვი აზიური კოსტიუმის შეცვლის გამო ევროპულით, ეცემოდა ტიკე-

ბის და ჭურების წარმოება ადგილობრივ ღვინოსთვის, რომელიც პირველად გამოვიდა გასაყიდად (რაც იწვევდა კასრის წარმოების განვიცარებას) და თავის მხრივ იპყრობდა რუსეთის ბაზარს¹.

* * *

ამგვარად, ჩვენ გავეცანით საქართველოსა და ა/კავკასიაში შინამრეწველობის ზოგიერთი მთავარი დარგების წარმოშობისა და განვითარების პროცესებს მსოფლიო იმპერიალისტურ ომამდე. გარდა ზემოთ უკვე აღნიშნულ პირობათა, ა/კავკასიაში შინამრეწველობის განვითარება-გავრცელებას ხელს უწყობდა: საფაბრიკო-საქარხნო მრეწველობის განუვითარებლობა, ნედლეულის სიუხვე, უშუალო მწარმოებელთა სარგებლობაში მყოფი სახნავი მიწის სიმცირე, და, ამგვარად, მიწათმოქმედებაში სოფლის მუშა-ხელის დაბანდების შეზღუდულობა, სამიმოსვლო გზათა განუვითარებლობა და მთიანი ადგილების კულტურულ-ეკონომიური ცენტრებიდან მოწყვეტილობა, საშინამრეწველო მუშა-ხელის, კერძოდ ქალის სოციალური მდგომარეობა და სხვ.

ეს შინამრეწველობა სულ ბოლომდე, ე. ი. მაშინაც, როცა ის კაპიტალისტური სარეწავის ხასიათს ღებულობს, დამყარებული იყო პრიმიტიულ ტექნიკაზე. კიდევ მეტი. კაპიტალისტური შინამრეწველობა თავის მუშა-ხელის მოთხოვნილების მინიმუმამდე დაყვანის, ე. ი. მეტად დაბალი ხელფასის მეოხებით ტექნიკურ პროგრესს აბრკოლებს, რაც განსაკუთრებით მტკიცე ხასიათს ღებულობდა ა/კავკასიაში ცარიზმის კოლონიური სამრეწველო პოლიტიკის მეოხებით. მიუხედავად თავისი რუტინულ-ემპირიული წარმოების პროცესებისა და პრიმიტიულ საწარმოო საშუალებათა, შინამრეწველობას ჩვენში თუ მაინც შეეძლო გარკვეული კონკურენცია გაეწია ფაბრიკული ნაწარმოებისათვის, ეს მხოლოდ ზემოთ ჩამოთვლილი პირობებისა და განსაკუთრებით-კი მუშა-ხელის მეტისმეტი სიიაფით შეიძლებოდა მომხდარიყო.

როგორც ცნობილია, 900-იანი წლებიდან საქართველოში მასობრივად დაიწყო ადგილობრივი შალიდან ევროპული კოსტიუმების შეკერვა. ამ გარემოებამ დას. საქართველოს შინამრეწველთა შორის თანდათან გამოიწვია შალის ნაჭრის, — რომელიც აქამდე ადგილობრივი კოსტიუმის (უფრო ჩოხის) შესაკერად იყო განკუთვნილი, — დაგრძელება, რაც მით უფრო გაადვილდა, რამდენადაც ამავე ხანებში აქ გაჩნდა, ადგილობრივთან შედარებით, გაუმჯობესებული, მოსკოვის

¹ ვ. ლენინი, რჩ. ნაწ. ტ. I. ტფ. 1934, გვ. 210—211.

გუბერნიის შინამრეწველთა შორის გავრცელებული, საფეიქრო დაზგა.

ეს მაგალითი საინტერესო ილუსტრაციაა იმისა, თუ რაოდენ ცხოველმყოფელობას და ახალ სოციალურ-ეკონომიურ ვითარებასთან შეგუების უნარს იჩენდა თავის მხრივ თვით შინამრეწველობა.

* * *

შინამრეწველობაში, როგორც გაკვრით უკვე აღვნიშნეთ, მუშათა შრომის პირობები მეტად მძიმე იყო. აქ უმთავრესად (მაგალითად საფეიქრო სარეწავებში) გამოყენებული იყო ქალის და აგრეთვე ბავშვის შრომა. შინამრეწველობის მიმდევარი ღარიბი გლეხის ოჯახი, რომელიც დამორჩილებული ყავდა შემსყიდველ-კულაკს, აუტანელ მდგომარეობაში ვარდებოდა. მისი ოჯახის ყველა შრომისუნარიანი წევრი ჩაბმული იყო მუშაობაში, რის გამოც, რომ არა ვსთქვათ რა თვითგანვითარებისა და საკუთარი კულტურული ღონის ამადლებისათვის, არავის ეცალა დროზე საქმლის ვაკეთებისათვის, დაგვისა და გარეცხვისათვის, შრომის უნარს მოკლებულ მოხუცთა და ოჯახის სხვა წევრთა (ავადმყოფთა, ბავშვთა) მოვლისათვის, ბინის სათბობის და სხვ. მომარაგებისათვის. აქვე უნდა აღვნიშნოთ რომ, მაგ., შალის მქსოვი შინამრეწველის ოჯახში იდგა არა მარტო საფეიქრო დაზგა, არამედ აქვე წარმოებდა მარცლის გარეცხვა, დაპენტვა, დართვა და სხ. მეტად ჭუჭყიანი ოპერაციები, რომელნიც შინამრეწველობის პირობებში სახლში, სადაც ეს ოპერაციები სრულდება, ქმნიან სიმყრალეს, სიშმორეს და ამ ანტიჰიგიენური პირობების დამახასიათებელ დაავადებათ, მით უმეტეს, რომ აქ იგივე სახლი არის საცხოვრებელი ბინაც.

დაქსაქსულ და უორგანიზაციო ღარიბ შინამრეწველთა ამ არაადამიანური შრომისა და ცხოვრების პირობებზე დამყარებული იყო მდიდარ შინამრეწველ-შემსყიდველთა, მევანშე-კულაკთა, ვაჭარ-შუამავალთა და ვაჭარ-მრეწველთა მთელი სარფიანობა. შემსყიდველი, მაგ., ზონის, სენაკის, ზუგდიდის რაიონებში ისე იათად ყიდულობდა შინამრეწველურ ქულებს, რომ ა/კავკასიის, იმიერ/კავკასიის და ყირიმის კურორტებზე შეეძლო ეს საქონელი 3, 4, 5-ჯერ უფრო მეტადაც გაეყიდა. შემსყიდველი ძალიან ხშირად ისე იათად ყიდულობდა შალს შინამრეწველ ქალისგან, რომ უკანასკნელი „კმაყოფილი რჩებოდა“, თუ მატყლის ფასს მაინც აინაზღაურებდა. ასეთ შემთხვევაში შინამრეწველი სავსებით ჰკარგავდა თავის ისედაც მცირე ხელფასს.

აქ აშკარადდება სხვათაშორის მთელი ის უარყოფითი მხარეები, რომელიც შინამრეწველობას ახასიათებს როგორც წარმოებას ურთიერთისაგან განცალკევებულ, დაქსაქსულ მწარმოებელთა, რომელთაც მხოლოდ ბაზარი აკავშირებს. აქ ერთი მწარმოებლის პროდუქტს, რომელიც განკუთვნილია სხვისი მოხმარებისათვის, ამ უკანასკნელამდე მიღწევა და, მაშასადამე, მწარმოებლისათვის სხვა საზოგადოებრივი პროდუქტის მიღების უფლების მიცემა შეუძლია მხოლოდ მას შემდეგ, რაც იგი ფულის ფორმას მიიღებს, ე. ი. მას შემდეგ, რაც წინასწარ მოხვდება საზოგადოებრივ აღრიცხვაში, როგორც თვისობრივი ისე რაოდენობრივი მხრივ. ხოლო ეს აღრიცხვა-კი წარმოებს მწარმოებლის ზურგს უკან, საბაზრო რყევადობათა მეოხებით სწორედ ამ, მწარმოებლისათვის მიუწვდომელ და მისგან დამოუკიდებელ, საბაზრო რყევას არ შეუძლია არ დაბადოს უთანასწორობა მწარმოებელთა შორის, არ გააძლიეროს ეს უთანასწორობა, იწვევს რა ერთთა გაღატაკებას, ხოლო მეორეთა ხელში თავმოყრას ფულისა — საზოგადოებრივი შრომის პროდუქტისა.

აქედან უკვე ნათელია თუ რა მიზეზითაა ძლიერი ფულის მელობელი, შემსყიდველი. მისი სიძლიერე იმაშია, რომ შინამრეწველთა შორის, რომლებიც დღიდან დღემდე, სულ დიდი კვირიდან კვირამდე ცხოვრობენ, ის ერთი ფლობს ფულს, ე. ი. წინანდელი საზოგადოებრივი შრომის პროდუქტს, რომელიც მის ხელში კიდევაც იქცევა კაპიტალად, „სხვა შინამრეწველთა ზედმეტი პროდუქტის მითვისების იარაღად“¹.

ყოველივე ამასთან ერთად ისიც უდაოა, რომ ა/კავკასიაში შინამრეწველობის სხვადასხვა დარგთა განვითარება იწვევდა შრომის საზოგადოებრივი დანაწილების ზრდას. ამას გარდა შინამრეწველობის განვითარების მაგალითზე ვხედავთ, თუ როგორ იქნა დაყვანილი გლეხი დაქირავებული მუშის მდგომარეობამდე შინამრეწველობაშიაც. გლეხობის დაშლასა და წვრილ გლეხურ სარეწავთა განვითარებას შორის უშუალო კავშირი არსებობს. სამიწათმოქმედო გლეხობის დაშლას აუცილებელ დამატებად თან სდევს წვრილ გლეხურ სარეწავთა ზრდა. „ნატურალური მეურნეობის დაცემისადამიხედვით ნედლეულის გადამუშავების სახეები ერთი მეორეზე იქცევიან მრეწველობის ცალკე დარგებად: გლეხური ბურჟუაზიისა და სოფლის პროლეტარიატის წარმოქმნა აღიღებდა მოთხოვნილებას წვრილ გლეხურ სარეწავთა პროდუქტებზე, იძლეოდა რა იმავე დროს ამ სარეწავთებისათვის თავისუფალ მუშა-ხელსა და თავისუფალ ფულად საშუალებებსაც“².

¹ В. Ленин, „Сочинения“ I, 281.

² В. Ленин, „Сочинения“ III, 264.

მეფის რუსეთი ყოველმხრივ ცდილობდა ა/კავკასიაში, როგორც კოლონიაში, ხელი შეეშალა გადამუშავებითი მრეწველობის განვითარებისათვის. ცარიზმის კოლონიური სამრეწველო პოლიტიკის მთელი გულისყური იქითკენ იყო მიმართული რათა აქ ქარხნულ-ფაბრიკული მრეწველობა არ წარმოშობილიყო შინამრეწველობის არსებული დარგების საფუძველზე. ხოლო თვით შინამრეწველობის, უმთავრესად როგორც მეტროპოლიის ფაბრიკებისა და ქარხნების დამატების, განვითარებას, იგი არ აბრკოლებდა, რამდენადაც შინამრეწველურ ნაწარმოებს არ შეეძლო მნიშვნელოვანი კონკურენცია გაეწია ადგილობრივ ბაზრებზე მეტროპოლიის ფაბრიკატისათვის.

სწორედ ასეთი მიზანდასახულობა უნდა ჰქონოდა მიმდინარე საუკუნის დასაწყისის ტფილისში წარმოქმნილ კავკასიის საშინამრეწველო კომიტეტს, რომელიც შესდგებოდა კავკასიის ადგილობრივი მთავრობის უმაღლესი ორგანოების წარმომადგენელთაგან. კომიტეტს, თანახმად მის მიერ გამოქვეყნებული სამოქმედო პროგრამისა, ხელი უნდა შეეწყო შინამრეწველთა შორის გაუმჯობესებულ იარაღ-ინსტრუმენტებისა, კარგი ხარისხის ნედლი მასალისა და უკანასკნელის გადამუშავების უკეთესი მეთოდების დანერგვისათვის; იგი მიზნად ისახავდა კავკასიაში შინამრეწველობის მდგომარეობის შესწავლასაც. მაგრამ, რომ არა ვსთქვათ რა სხვა დაბრკოლებებზე, კომიტეტს მისი მნიშვნელოვნად ფართო ამოცანების განხორციელება მხოლოდ უმნიშვნელო ზომით შეეძლო, თუნდაც მხოლოდ იმიტომ, რომ მას ამისათვის სულ მცირეოდენი ფულადი საშუალება გააჩნდა.

თუმცა, განსაკუთრებით მსოფლიო ომის წინა წლებში, ხსენებულ კომიტეტმა საკმაოდ გაშალა თავისი მოღვაწეობა და ზოგიერთი ანგარიშგასაწევი ნაბიჯიც გადადგა კავკასიაში შინამრეწველობის საქიროებათა მოწესრიგების საქმეში. ამ მხრივ შეგვიძლია დავასახელოთ კომიტეტის მიერ საფეიქრო შინამრეწველობის, კერძოდ მენოხეობის (რომელიც „სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის შინამრეწველობად“ იქნა აღიარებული) ძველი კულტურის აღსადგენად და გასაუმჯობესებლად დაარსებული სასწავლო-საჩვენებელი სახელოსნოები: ს. ყაზბეგში (სტეფან-წმინდაში), ს. ჩაიკენდში (განჯის მაზ.), იმაშ-ყულიკენდში (ყუბის მ.), ქ. ნახიჭევანში, იგდირში (ერევნ. გუბ.), მცხეთაში (დედათა მონასტრის სკოლასთან) და ოზურგეთში (უმთავრესად აბრეშუმის შინამრეწველური ფეიქრობის გასაუმჯობესებლად). შემდეგ დაარსებულ იქნა აგრეთვე სამხატვრო სახელოსნო, რომლის მიზანი იყო თავმოყრა, შესწავლა და აღდგენა ძველებური ადგილობრივი

ბალხური ორნამენტებისა და ამათი კვლავ ჩანერგვა შინამრეწველთა ნაკეთობაში. აქაც განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა მის უკვე გამქრალი ძველებური სურათ-ხატების აღდგენისა და გავრცელების საქმეს. კომიტეტს ჰქონდა შინამრეწველობის მუზეუმი, რომელიც ემსახურებოდა ასეთსავე წმინდა პრაქტიკულ მიზნებს. სულ ბოლოს კომიტეტმა ხელი მოკიდა აგრეთვე შინამრეწველთათვის ნედლი მასალის მიმწოდებელ ბაზარზე არსებულ მოთხოვნილებათა შესაფერი შეკვეთების მიმცემი და აგრეთვე მათი ნაკეთობის შემსყიდველ-გამსაღებელი კონტორების მოწყობას. თავისთავად ცხადია, რომ ეს კონტორები უნდა გადაქცეულიყვნენ მსხვილ ვაჭარ-შემსყიდველთა ორგანოებად, რისი მეოხებითაც უკანასკნელნი უფრო მოხერხებულად და ორგანიზებულად გასწევდნენ შინამრეწველთა ფართო მასების ექსპლოატაციას. მსოფლიო ომისა და შემდეგ მენშევიკების, მუსავათისტებისა და დაშნაკების ა/კავკასიაში ბატონობის პერიოდში კიდევაც გაშალა ფართოდ თავისი ფრთები ვაჭარ-შემსყიდველთა ამ ორგანიზაციაში, მაგრამ ა/კავკასიაში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებით შინამრეწველთა მასებმა, როგორც საერთოდ ნშრომელმა მოსახლეობამ, საბოლოოდ გადაიგდეს თავიდან ყოველი ჯურის ექსპლოატატორთა უღელი.

1936. XII. 15.

ძირითადი ლიტერატურა და წყაროები

1. კავკასიის საშინამრეწველო კომიტეტის არქივი (სცსს. მია).
2. „Кустарная промышленность на Кавказе“. Вып. I, II, 1902, Тифлис.
3. „Труды первого съезда деятелей по кустарной промышленности Кавказа“, 1902. Т.
4. „Материалы для изучения экономического быта госуд. крестьян Закавказского края“, т. т. I—VII.
5. „Акты Кавказской Археографической Комиссии“, т. т. I—XII.
6. „Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа“, т. IX, вып. I, „Промысловия занятия в некоторых населен. пунктах Закавказья“.
7. ინტ. ვ. კაკაბაძე, „შინამრეწველობა საქართველოში“, 1926, ტფ.
8. ა. ს. ფირალოვი, „Краткий очерк кустарных промыслов Кавказа“, II, изд. 1913. СПб.
9. ი. ვ. მარკგრაფი, „Очерк кустарн. промысл. Сев. Кавказа“, 1882 г. М.
10. კ. ხატისოვი, „Кустарн. промыслы Зак. кр.“ (ОИКПР т. II, 1894).
11. ი. ლევაშოვი, „Кустар. промыслы Тифл. губ.“ (ОИКПР т. II).

- 12. ს. გულიშამბაროვი, „Обзор фабрик и заводов Тифл. губ.“ 1886, Т. 1.
- 13. მისივე, „Обзор фабрик и заводов Закавказ. края“, 1894, Т.
- 14. ი. გოპაძე, „Заметки о состоянии промышленности в Ахалцихском уезде“, (СМОМПК, т. I, 1881).
- 15. პროფ. ფ. გოგიჩაიშვილი, „Das gewerbe in Georgien unter besonderer Berücksichtigung der primitiven Betriebsformen“, 1901. Tübingen, ვანუ. I. თავი I—IV.

რედაქციის სავანე

რედაქცია არ იზიარებს მთლიანად იმ შეფასებას, რომელსაც ავტორი აძლევს კავკასიის საშინამრეწველო კომიტეტის საქმიანობას (გვ. 64—65). აღნიშნული საქმიანობის დადებითი შედეგები უნდა მიეწეროს არა ამ ოფიციალური ორგანოს ბიუროკრატიული შემადგენლობის კეთილ განზრახვებს, არამედ ადგილობრივი ეროვნულ-გამათავისუფლებელი და კულტურული მოძრაობის მოღვაწეთა ენერგიას.

რედ.

„საქართველოს კვალთაგან და ჩვეულებითად ქართ- ველ მეფეთა დროთა შემოღებულნი ჰსჯულნი“¹

ამ ქართული ადათობრივი სამართლის ანუ „ჩვეულებითთა ჰსჯულ-
თა“ შეკრებისა და ჩაწერის ისტორია შემდეგნაირად წარმოგვიდგება.

ჯერ კიდევ 1801 წლის 12 სექტემბრის თარიღით უმართებულეს
სენატისადმი გაცემულ უქაზს— „Об учреждении внутреннего в Гру-
зии управления“—დართულს ალექსანდრე I მანიფესტში „საქართვე-
ლოს ხალხისადმი“, სხვათა შორის, ნათქვამი იყო: „Каждый пре-
будет при преимуществах состояния своего, при свободном от-
правлении своей веры и при собственности своей неприкосно-
венно“. შემდეგ აღნიშნულია, რომ სისხლის სამართლის საქმეში
შემოღებული იქნება რუსეთის საიმპერიო კანონმდებლობა, ხოლო
„дела гражданские имеют быть производимы по настоящим
грузинским обычаям, кои следует привести в из-
вестность, и по „уложению“ изданному царем Вахтан-
гом, яко по коренному грузинскому закону. Главнокомандующий
вместе с правителем Грузии должны начертать из „уложения“
сего и из обычаев народных правила поведения всех в Грузии
утреждаемых правительств“².

აღმოსავლეთ საქართველოს ანექსიის პირველ წლებში კოვალენ-
სკისა და ლაზარევის მუხანათური მმართველობის დროს, რო-
გორც მრავალ სხვა საზეიმოდ წარმოთქმულ დაპირებათა შესრულე-
ბის, ისე კერძოდ ქართული ადათების შეკრებისა და ვახტანგ VI კა-
ნონების თარგმნის და გამოცემის შესახებ ზრუნვით თავი არავის
შეუწყუხებია. 1802 წლის მიწურულს საქართველოს მთავარსარდლად
დანიშნულ გენ. პავლე ციციანოვმა მხოლოდ დაავალა თავად

¹ 1937 წ. 2 ნომბერს მოხსენდა სტალინის სახელობის ტფილისის სა-
ხელმწიფო უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის სახელმწიფოს და სამართ-
ლის ზოგადი თეორიის კათედრას.

² 1-ое ПСЗРИ, т. XXV, № 20007, стр. 871—76.

ჩოლოყაშვილს რუსულად ეთარგმნა ვახტანგ VI კანონების ის ნაწილი, რომელიც სამოქალაქო საქმეებს შეეხებოდა. როგორც ჩანს, ჩოლოყაშვილს მართლაც დაუწყია ამ კანონების თარგმნა, მაგრამ საქმე ბოლომდე ვერ მიუყვანია პ. ციციანოვის მთავარ-სარდლობის მთელი ხნის (1802—1806 წწ.) განმავლობაში.

1808 წლის 21 ნოემბრის თარიღით საქართველოს პროკურორისადმი გაგზავნილ მიმართვაში¹ იუსტიციის მინისტრი თავ. პ. ვ. ლოპუხინი ბრძანებს, რომ მას „სჭირდება ჰქონდეს დაწვრილებითი ცნობები საქართველოში არსებული წინანდელი მისი კანონების, განსაკუთრებით კი ვახტანგის კანონების, შესახებ“, რისთვისაც მინისტრი წინადადებას იძლევა: დაუყოვნებლივ გაეგზავნოს მას ზუსტი პირები ამ კანონებისა, სათანადო განმარტებებით, სახელდობრ, თუ რომელი მუხლებით (ნაწილით) ამ კანონებისა ხელმძღვანელობენ ახლა სასამართლო დაწესებულებები და ხომ არ არის კიდევ სხვა დადგენილებები ან ისეთი ჩვეულებები, რომელნიც მიიღებინ როგორც კანონები.

1809 წ. 14 თებერვალს ადგილობრივი პროკურორი საქართველოს უზენაესი მთავრობის საერთო საკრებულოს (Верховного Грузинского Правительства общему собранию) მიმართავს, რათა უკანასკნელმა მისცეს მას (პროკურორს) ვახტანგის კანონების პირები და ნუსხები ისეთ დადგენილებათა და ჩვეულებათა, რომლებიც იხმარება პრაქტიკაში თანახმად კანონისა². იმავე წლის 9 მარტის თარიღით გრაფი ივ. ვ. გუდოვიჩი აცნობებს „საკრებულოს“, რომ უმართებულესმა სენატმა თავისი უქაზით დაავალა მას (გუდოვიჩს): „Дабы я собрал все коренные по обычаем введенные законы по коим судятся обитатели Грузии [и] представил оные в сенат“³. ამის გამო კი გენ. გუდოვიჩი წინადადებას აძლევს საქ. უზენ. მთავრობის საერთო საკრებულოს, რათა უკანასკნელმა გადასინჯოს მათორ. ჩოლოყაშვილის მიერ რუსულად თარგმნილი ვახტანგის კანონების ის ნაწილი, რომელიც სამოქალაქო საქმეებს შეეხება, შეადაროს, შეამოწმოს, მოთავსებულა თუ არა ყველა ისინი მის თარგმანში და თუ რაიმე აკლია, შეავსოს. ამასთანავე იმავე „საკრებულოს“ დაევალა ადათების სახით არსებული კანონების აღნუსხვა, ცალცალკე მუხლებად ჩაწერა და შემდეგ გუდოვიჩისათვის წარდგენა⁴.

¹ იხ. საქართველოს ცენტრარქივი, ფონდი ნ-ა, ВГПКА, 1809 г. д. № 110, „Об Обычаях Грузин“, л. 1.

² იქვე, ფურცელი 2.

³ იქვე, ფ. 4.

⁴ იქვე, ფ. 5.

1809 წლის 12 მარტის თარიღით გაგზავნილ მიმართვაში გრაფი გუდოვიჩი „საკრებულოს“ სწერს: „буде господа грузинские советники отзовутся неведением какие обычаем введенные законы употреблялись при рассмотрении дел при жизни царей, то я согласен чтобы для приведения их в известность созвать бывших тогда мдиванбегов и маршалов“¹. როგორც ჩანს, „საერთო საკრებულოს“ წევრებს თავი ვერ უცვნიათ კომპეტენტურად მათთვის დაკისრებული დავალებისათვის, რის გამოც საჭიროდ მიუჩნევიათ მეფეების დროინდელი მდივანბეგებისა და თავადაზნაურობის წინამძღოლთა დახმარება.

1810 წლის 11 მარტს უმართებულესი სენატის მიერ გაცემული უქაზი კიდევ მოითხოვს, გენერალ-ფელდმარშალ გუდოვიჩის ადგილზე დანიშნული, გენ. ტორმასოვისაგან ამ საქმის დამკარებას. იმავე წლის 5 სექტემბერს ტორმასოვი, უგზავნის რა სენატს რუსულად თარგმნილ² ვახტანგის კანონების სამოქალაქო ნაწილს, თანაც აცნობებს: „Что-жь касается до грузинских законов, введенных обычаем, то... для приведения оных в точную ясность, были созываемы в общее собрание мдиванбеги и маршалы с членами оногo для объяснения существовавших обычаев; но по разным голосам об одном предмете не можно было ничего определить или найти основательного и твердого; а потому общее собрание представляло мне употребить на сей предмет одних членов общего собрания из грузинских князей, которые получив тетрадь за печатью и подписом председательствующего в общем собрании, должны собираемые ими сведения о обычаях единогласных записывать в оную, на что я уже дал мое разрешение, предложив общему собранию иметь возможное старание об успешном приведении сего в исполнение“, და როგორც კი შესრულებული იქნება აღნუსხვა და შეკრება ამ ადათებისა, ჰპირდება მათს დაუყოვნებლივ წარდგენას უმართებულეს სენატში³.

ამ დოკუმენტიდან, როგორც ზემოთ მოყვანილი საბუთებიდანაც, სხვათა შორის აშკარად ჩანს ერთი მეტად საინტერესო და საგულის-

¹ იქვე, ფ. 6—9.

² როგორც ჩანს 1810 წ. 6 სექტემბერს „საკრებულოში“, მისი წევრების ნადვორნი სოვეტნიკ ჭილაშვილისა (ჩილიავეისა) და კოლ. ასესორ თავ. შიომ თუმანიშვილის მიერ წარმოდგენილი მოხსენებიდან: ჩოლოყაშვილის მიერ ნათარგმნი ვახტანგის კანონებისათვის რედაქტორობა გაუწევია პოლკ. თრბელთანს (იქვე, ფ. 26—30).

³ АБАК, т. IV, 1870, Т., под ред. А. Берже, № 41, стр. 45.

ხმო გარემოება: ქართველ თავადაზნაურობის წარმომადგენელთა რომელნიც მოწოდებულნი იყვნენ აღენუსხათ და ჩაეწერათ ქართული „ჩვეულებითნი ჰსჯულნი“, მთელ რიგ უთანხმოებას აწყდებიან ერთმანეთს შორის იმ „ადათების“ დადგენის საქმეში, რომლებიც, — როგორც ჯერ კიდევ მეფეების დროიდანვე განმტკიცებული და მიღებული, მაშასადამე, მეფის მდივანბეგებად ნამყოფთათვის მაინც, უდაოდ და გარკვეული უნდა ყოფილიყო; ხომ არ იღვა მათს წინაშე საკითხი იმის შესახებ, რომ ესარგებლათ გამოცვლილი პოლიტიკური მდგომარეობით, რათა უფრო გაეფართოებინათ და განემტკიცებინათ თავიანთი პრივილეგიები? — ეს საკითხი ქვემოთ გამოქვეყნებული ადათობრივი კანონებისა და ვახტანგის კანონების საფუძვლიანმა შესწავლამ და შედარებამ უნდა ვადასკრას.

მაგრამ დავუბრუნდეთ კვლავ ადათების შეკრების ისტორიას. დასახელებულ ბრძანებათა და განკარგულებათა შემდეგ 1810 წ. ოქტომბერს საქართველოს მთავარსარდალი გენ. ტორმასოვი განმეორებითს თანხმობას უცხადებს „საკრებულოს“, რათა დაევალოს ქართველ თავადთაგან შემდგარ საერთო საკრებულოს წევრებს დაჩქარებითი აღნუსხვა მეფეების დროს არსებული ადათებისა¹. საქმე მაინც კუს ნაბიჯით მიდიოდა. განსაკუთრებით იმიტომაც გვიანდებოდა ადათების შეკრება, რომ ქართლ-კახეთის თავადაზნაურთა მარშლები (წინამძღოლნი) პროვინციებში (მაზრებში) ცხოვრობდნენ და თვით „საერთო საკრებულოს“ წევრებიც უმეტესად სხვადასხვა პროვინციებში, სამხედრო თუ სამოქალაქო დაწესებულებებში, მსახურობდნენ, რის გამოც ტფილისში მათი შეკრება იშვიათად ხდებოდა. ეს გარემოება ნათლად ჩანს ქვემოთ მოყვანილი დოკუმენტიდან.

უზენაესის საქართველოს მმართველობის საზოგადო შეკრებულებას

წევრთა მისისათა თავადთა კოლეჯის, ასესორთა დიმიტრი თუმანოვისა და დიმიტრი ორბელიანოვისა, კავალერის რესებ ჯანდიეროვისაგან

მ ა ხ ს ე ნ ე ბ ა

ამ შეკრებილებას უმდაბლესად მოვახსენებთ რომელ ბრძანებაგვეკონდა ჩვენ ყოველთა ქართველთაგან წევრთა ამ შეკრებულებისათა, რათა აღგვეწერა ყოველ ხუთშაბათს ჩვეულებანი საქართველოისანი,

¹ საქ. ცენტრარქივი; მია. ВГІКЭ, т. № 110, лл. 13—18

რომელნიც ხმარებულ-იყუნენ და არიან ერთა შორის, რომელნიც მეფის ვახტანგის წესდებულების გარდა შეწყნარებულ-არიან საქართველოსა შინა, და რადგან დავრჩომილ ვართ აწ მხოლოდ ჩვენ სამნი წევრნი და სხუანი გაგზავნილ არიან მმართველობისაგან სხუასა და სხუასა ადგილსა ხელმწიფის სამსახურზედ, ამისთვის, მანამ ყველანი წევრნი თავს არ მოიყრიან, ჩვენგან მარტოკა არ შეიძლება ამის აღწერა, რომელსაც უმდაბლესად მოვახსენებთ ამ შეკრებულებას საუწყებელად. ოკდომბრის 28-სა დღესა 1810-სა წელსა.

სოვეტნიკი თავადი დიმიტრი თუმანოვი.

სოვეტნიკი თავადი დიმიტრი ორბელიანი.

თავადი როსებ ჯანდიეროვი¹.

1811 წ. 7 ივნისს ტორმასოვი კვლავ ახსენებს „საკრებულოს“ რომ „აქამდე ვერ ვხედავ ვერავითარ წარმატებას მაგ საქმეშიო“, ამასთანავე უმართებულესი სენატი მოითხოვს საჩქაროდ იქნეს შედგენილი და გადაგზავნილი ეს ადათობრივი სამართალიო და ფიცხელ ბრძანებას იძლევა საქმის სასწრაფოდ დასრულებისათვის².

1815 წ. 11 აგვისტოს თარიღით დაწერილს მემორიალურ ბარათში უკვე ნათქვამია, რომ დეისტ. სტატ. სოვეტნიკ მალინსკის თავმჯდომარეობით შედგენილი იყო, ზოგიერთ მოხელეთაგან, განსაკუთრებული კომიტეტი (особый комитет), რომელმაც უკვე დაამთავრა ადათების აღნუსხვა³. ხოლო იმავე თარიღით საქ. მთავარსარდალ გენ. რტიშჩევისათვის წარდგენილ მოხსენებაში გენ.-მაიორი სიმონოვიჩი აღნიშნავს, რომ „უკვე სავსებით დასრულებულ იქნა ქართველთა ადათების თავმოყრა“, რისთვისაც იგი ამავე მოხსენებასთან ერთად ადგენს „ადათების“ კრებულს „на грузинском диалекте, с переводом на русский“. ამავე მოხსენებიდან ჩანს, რომ ადათების შემკრები კომიტეტის თავმჯდომარედ მალინსკის შემდეგ ყოფილა თვითონ სიმონოვიჩი, ხოლო წევრებად: თავადები სტატსკი სოვეტნიკი ფალავანდიშვილი, პოდპოლკ. ივანე ანდრონიკაშვილი, კოლეჟსკი სეკრეტარი დარჩო ბებუთაშვილი, ნადვორნი სოვეტნიკი ზურაბ ორბელიანი და პრაპ. თამაზ ქობულაშვილი, „которые чиновники, занимаясь собиранием сих законов, привели в совершенное окончание“-ო — წერს გენ.-მ. სიმონოვიჩი⁴.

¹ იქვე, ფურც. 23.

² იქვე, ფურც. 26—30

³ იქვე, ფურც. 31.

⁴ АКАК, т. V, 1873, Т. № 313, стр. 255.

ამგვარად, როგორც იქნა, დასრულდა „ჩუეულებითა ჰსჯულთა“ შეკრება, რაშიაც უშუალო და ძირითადი მონაწილენი, როგორც უკანასკნელი დოკუმენტიდან ჩანს, იყვნენ თავადები: ფალავანდიშვილი, ი. ანდრონიკაშვილი, დ. ბებუთაშვილი, ზ. ორბელიანი და თ. ქობულაშვილი, რომელთაც ვინ უწყის, არა მარტო შემკრებ-ჩამწერთა, არამედ იქნებ, ნაწილობრივ მაინც, ავტორთა პრეტენზიის გამოცხადების უფლება-კი აქვთ.

„ჩუეულებითა ჰსჯულთა“ რუსული თარგმანი („Обычаи, введенные при грузинских царях законом“) უკანასკნელად 1887 წელს გამოსცა ა. ს. ფრენკელმა, დიმ. ბაქრაძის რედაქციით¹; რაც შეეხება ქართულ დედანს, იგი დღემდე არამცთუ არ ყოფილა გამოქვეყნებული, არამედ საერთოდ მისი არსებობაც არ იყო ცნობილი, როგორც გ. კ. ბაგრატიონ-მუხრანსკისათვის, რომელმაც გასული საუკუნის ოთხმოციან წლებში დაბეჭდა, თავისი დროისათვის, ფრიად საინტერესო მონოგრაფია მე-19 საუკუნეში ვახტანგის კანონთა მოქმედების შესახებ², ისე თვით დიმ. ბაქრაძისათვისაც, რომელმაც გამოსცა მისი რუსული თარგმანი. „ადათების“ ქართული ტექსტი ჩვენ ვიპოვეთ საქართველოს ცენტრალურ საარქივო სამმართველოს მთავარი საისტორიო არქივის მე-5ა — ფონდში: „Казенная Экспедиция Верховного Грузинского Правительства“ საქმის № 110, 1809 წ., „Об Обычаях Грузин“. ამავე საქმეშია დაცული მიმოწერაც „ადათების“ შეკრებისა და თარგმნის შესახებ.

ვახტანგ VI კანონებისა და გამოქვეყნებული „ადათების“ მე-19 საუკუნეში მოქმედების ისტორია ფრიად საინტერესოა და სპეციალური მონოგრაფიის საგანს წარმოადგენს. ქართულ იურიდიკულ ინსტიტუტთა ისტორია მე-19 საუკ. ჯერ კიდევ სავსებით ხელუხლებელი თემაა, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ დაძველებულსა და თანაც მნიშვნელოვანი პირველწყაროების გარეშე დაწერილს გ. ბაგრატიონ-მუხრანსკის ნარკვევს. ამ საკითხზე შეჩერება აქ უადგილოც იქნება, მაგრამ ის კი უნდა აღვნიშნო, რომ „ადათების“ აღმუხსნველ თუ „შემთხვევლ“ თავადობას — როგორც ამას „ადათების“ ვახტანგის კანონებთან ზერელე შედარება გვარწმუნებს — შესამჩნევი ნაბიჯი გადაუდგამს წინ კერძოდ ბატონყმური ურთიერთობის შემდგომი განმტკიცება-გამკაცრებისათვის. გარდა ამისა „ადათები“ სავსებით უდრტინველად ეწევა ვახტანგის განქიქებას და ყოველმხრივ მიისწრაფის ისარგებლოს გამოცვლილი პოლიტიკური მდგომარეობით,

¹ „Сборник законов ц. Вахтанга VI“, 1887, Т. стр. 366—382.

² „Юридическое обозрение“, 1886 г. № 265, и пр.

რათა შექმნას გაბატონებული ბრწყინვალე წოდებისათვის ხელსაყრელი სიტუაცია, რამდენადაც ის მხოლოდ ადათია, და წინანდელზე უფრო მკვიდრი წოდებრივი პრივილეგიები, რამდენადაც ის დაწერილ კანონად უნდა გადაქცეულიყო, რომლის ურყეველ განხორციელებას უზრუნველყოფდა თვითმპყრობელობა.

ტყუილად როდი ხდებოდა გაცხარებული შეხლა-შემოხლა და უთანხმოებანი „ადათების“ დამდგენ ქართველ თავადებს შორის. თუმცა, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, ყოველივე ეს სპეციალისტის მიერ წარმოებული კვლევა-ძიებით უნდა იქნას საბოლოოდ დადგენილი.

დასასრულ, ქვემოთ გამოქვეყნებული „ადათების“ ტექსტისათვის უნდა აღვნიშნოთ:

ცალკეცალკე მუხლებისათვის გაკეთებულ შენიშვნებში ხსენებული ვახტანგის კანონის პირველ წიგნად იგულისხმება თვით ვახტანგ VI კანონები; მეორე წიგნად ბერძნული კანონები (ვახტანგისავე რედაქციით), მესამე წიგნად — სომხური კანონები, მეშვიდე წიგნად — მოსეს კანონები; დანარჩენი შენიშვნებშივეა აღნიშნული.

ჩვენი დედანი დაწერილია ორ სვეტად დაყოფილ თაბახზე. პირველ სვეტში თანმიმდევრობით ჩაწერილია „ადათები“, ხოლო მეორე, უფრო ვიწრო, სვეტში — შენიშვნები, რომელთაც ჩვენ ყოველ შესაბამი მუხლის ქვემოთ ვბეჭდავთ. კუთხოვან ფრჩხილებში [] ჩასმული სიტყვები და ასოები ჩვენია. ტექსტი თავდაპირველი მართლწერითაა დაბეჭდილი; ¹შევასწორეთ აშკარა წერითი ლაპსუსები და კიდევ ზოგან, მხოლოდ იმ შემთხვევაში, სადაც უამისოდ აზრი გაუგებარი იქნებოდა; მოვიშველიეთ სასვენი ნიშნები.

1937. II. 28.

**საქართველოს კვალთაგან და ჩვეულებითად ქართველ
მეფეთა დროთა შემოღებული ჰსჯულის**

I

საზოგადო მამულისა და ყმის მონასყიდეთათვის

1. ნასყიდობის სიგელს თვით ყმისა და მამულის გამსყიდველნი დაუწერდნენ, ანუ, წერის არცოდნისა გამო, გარეშე კაცს დააწერინებდნენ და მისცემდნენ მსყიდველს იქ დამხუდურთ ღირს გვამთ დამოწმებით; გარნა მათ არაფერი მეფის სასარგებლოდ პოშლინა არ ედვათ, და მხოლოდ ტფილისსა შინა ნასყიდობის სიგელი დაიწერებოდა ტფილისის მელიქის გამოძიებით და ღირსად რწმუნებულის მოქალაქეთ დამოწმებით და რუბლზედ ერთი შაური პოშლინა, ეკკლესიის ყმათ გარდა, გამოერთმეოდათ მათის შერიგებისამებრ მსყიდველს ანუ გამსყიდველს მეფის სასარგებლოდ და უკეთუ შერიგებულნი არ იქნებოდნენ პოშლინა მხოლოდ გამსყიდველს გამოერთმეოდა და ისეთნი სიგელნი შექდგომ ხელმოწერისა და ბეჭდის დასმისა არ მოიშლებოდა და არც მიმსყიდველს ანუ მემკვიდრესა მისა ეძლო გამოხსნა გამსყიდველის ყმისა და მამულისა:

შენიშვნა: მეფის ვახტანგის კანონის მესამეს წიგნის სმ, სმა და სმგ მუხლნი არ მოხმარებულა.

გ ა ნ მ ა რ ტ ე ბ ა

ყმისა და მამულის სყიდვა პირველ გამსყიდავის მონათესავეს შეზღებოდა შემდგომ მომიჯნავესა იმ ფასათ რაერთსაც სხვანი შეაძლევდნენ და უკეთუ ისინი არ ისურვებდნენ სყიდვას მერმე ყველას შეეძლო სყიდვა არამედ ვინც მეტს ფას მისცემდა სიგელი იმის სახელზედ დაიწერებოდა:

შენიშვნა: მეფის ვახტანგის კანონის მეორეს წიგნის იგ მუხლი ამ ჩვეულებისამებრ მოხმარებულარს.

2. მრავალ არიან საქართველოსა შინა ნასყიდობის სიგელნი და ხელწერილნი არა მქონებელნი წელთა თვის რიცხვთა და არცა დამტკიცებულნი ბეჭდით ანუ საკუთრის ხელმოწერით, არამედ ნაცულად ბეჭდისა და ხელმოწერისა დასმულ არიან ნიშნად ჯვარნი და მელნით

დაწებულთა თითოთ გაშავებულნი აღვიღნი; გარნა ესეთნი სიგელნი ნამდვილ აღიარებულ იყვნენ, უკეთუ სიგელსა მას შინაგან წერებულნი მამულნი და ყმანი ეჭირვებოდა მსყიდველს და ექნებოდა მით სარგებლობა.

II

საზოგადო თამასუქით ვალისათვის

3. თამასუქი და ხელწერილი რომელიც მიმცემისაგან ნამდვილ აღიარებულ იქმნებოდა, უკეთუ ისი მიაწევდა სასამართლო აღვიღთა შინა, იმას არა რაი დააყენებდა თუ არ ბათილამა, და დასაცველად საზოგადო ესტიბრისა¹ და ვაქრობის წარმართებისათვის აიძულებენ ყოვლის ღონითა მოვალეს გარდახდისათვის, არა ქონებისა გამოხელად თეთრისა გასყიდვით ანუ დაგირავებით მოძრავის და უძრავის ქონებისა თვინიერ ყოვლისა აპელაციისა და სამართლის წარმოებისა, ხოლო უკეთუ მოვალეს ექნებოდა მასესხებელისაგან ბარათი თამასუქის რიცხვში მიცემულისათვის ისი რიცხვი გამოეანგარიშებოდა რაერთიც ბარათით ცხად იყოფებოდა.

4. ვალისათვის ოდესაც საჩივარი მიაწევდა სასამართლოდ, რომ თამასუქში სარგებელი წერებულყო მაშინ ჯერეთ მიუცემელს სარგებელს თუმანზედ თვეში ორშაურს გაუჩენდნენ, მაშინაც თუნდა თამასუქში მეტის სარგებლის მიცემაც წერებულყო:

შენიშვნა: მეფის ვახტანგის კანონის მესამეს წიგნის სლბ, მეხუთეს წიგნის მვ, მეშვიდეს წიგნის ლთ მუხლნი არ მოხმარებულარს.

5. ესეც მოხდებოდა მოვალე სარგებელს თვე და თვე ძღვევას დაუწყებდა თეთრის პატრონს ასე, რომ ხუთს ანუ ექვს წელს გაევიღო [ვალის] აღებიდამ და სარგებელი მიცემული ჰქონიყო და თავნი ისევ დარჩომილ ყოფილიყო, და მასუკან რამდენიმე ხანი გასულიყო სარგებელი აღარ ეძლია ასე, რომ თავნს სარგებელი შესწორებდყო და იქნებოდა კიდევ გარდამატებოდა, მაგრამ როდისაც საჩივარი შეექმნებოდათ იმ პირველად მიცემულს სარგებელს ველარ უანგარიშებდენ თეთრის პატრონს, არამედ თავნს ერთი ორად გამოართმევდენ და მასესხებელს მიცემდენ:

შენიშვნა: მეფის ვახტანგის კანონის პრველის წიგნის რკე მუხლი ამ ჩგულებისამებრ მოხმარებულარს.

6. ვისაც ექნებოდა თამასუქი ანუ სხვა წერილი ვადით და

¹ რუსულ თარგმანში „ესტიბრისა“-ს შესაბამ აღვიღლას სწერია „კრედიტისა“.

ვინაშენ მოვალე არ გარდუხდოდა იმ თეთრს საჩივრის შემდგომ მიცემამდის სარგებლით მიაცემინებდენ თუნდა თამასუქში სარგებელიც ხსენებულ არ ყოფილიყო, ხოლო თუ ვისმე ბარათით ანუ ნუსხით ემართებოდა ვისიმე თეთრი და სარგებლის მიცემისათვის წერილით შეკრულ არ იქნებოდა, მაშინ გავლილის ხანისათვის სარგებელს არ გაუჩენდნენ.

III

საზოგადო გირ[ა]თ აღებულის ვალისათვის

7. ვინც აიღებდა ვალს და დაუგირავებდა რასმე თეთრის პატრონს მოძრავს ანუ უძრავს ქონებას და იმათში ლაპარაკი შეიქნებოდა ასე, რომ სასამართლოდ მიწევნულ იყო, მაშინ თუ დამგირავებელი მაშინვე გირაოდამ ხელს აიღებდა თეთრის პატრონი ველარას იტყოდა, თუნდა ნაკლებათაც ღირებულ-იყო უნდა თავის გირაოს დასჯერებოდა, უკეთუ მოვალე შეკრულ არ იქნებოდა პირობით, რომ თუ შემთხვევით გირაო საკმარ არ ყოფილიყო სხვას ქონებიდამ შესრულებინა და თუ გააცოდვილებდა და ალაპარაკებდა არც გირაოს მოაკლებდენ და საჩივრიდამ თეთრის მიცემამდინ სარგებლით მიაცემინებდენ, თუნდა გირაოდამაც არ შესრულებ-იყო:

შენიშვნა: მეფის ვახტანგის კანონის ბერძულის მეორეს წიგნის რა მუხლი ამ ჩვეულებისამებრ იხმარებოდა.

8. რომელსაც მასესხებელს ნასესხების თავისათვის გირაოთ ექნებოდა როგორიმე მოძრავი თუ უძრავი ქონება იმას არა რომლისაზე მიზეზით მოაკლებდენ თავის გირაოს, და უკეთუ ისი გირაო იქნებოდა სხვასთანაც დაგირავებული ოდესაც გაყიდდნენ იმას, პირველად სიგელით მოგირავნეს მიეცემოდა თეთრი და მასუკან შემდგომსა და უკეთუ უსიგლოდ იქნებოდა გირაოდ, მაშინ პირველ მოგირავნის თეთრის მიცემის შემდგომ დანარჩომს მეორეს მისცემდენ.

9. თუ რომ პირველის მოგირავნის გირაოს ფასიდამ თეთრის მიცემისას იმდენი თეთრი არ დარჩებოდა, რომ უკანასკნელ მოგირავნეთაც მისცემიყო კმაყოფი, მაშინ რადგანაც მოვალეს ერთი მამული მოტყუებით სიგლით და უსიგლოდ ორისა და სამის გვამისათვის დაეგირავებინა ამისათვის იმათვისაც სხვა უგირავნ[ო] მასესხებელსავით მიაცემინებდენ კმაყოფას.

10. რომელსა კაცსაც როგორიმე თავის მამული რამდენისაზე რიცხვისათვის გირაოთ მიცემული ექნებოდა ვისთვისმე ამ სახით, რომ სარგებლის ნაცვლად გირაოს შემოსავლიდამ ესარგებლა და გირაოს წიგნშიაც ესრედ დაწერილ იქნებოდა „რერთხანსაც შენი თეთრი

ჩემთან დარჩეს არც შენ თეთრის სარგებელი მთხოვო და არც მე ჩემ-
გან გირაოდ მოცემულის მამულის შემოსავალი“, ამისთანას შემთხვე-
ვაში ვიდრემდის მასეხებელს თავნს სრულებით არ მისცემდენ გი-
რაოს არ ჩამოართმევდენ რაც უნდა დიდხანს მასეხებელს სკერიყო
გირაო და სარგებლის მიხედვით გირაოს შემოსავლიდამ სარგებლო-
ბაც მეტი ქონიყო:

შენიშვნა: მეფის ვახტანგის კანონის სომხურის შესამეს წიგ-
ნის სლგ მუხლი ამ ჩვეულებისამებრ მოხმარებულარს.

11. ბევრჯერ მომხდარა, რომ ვალს აიღებდენ და თეთრის პატ-
რონს მისცემდნენ მოძრავს თუ უძრავს მეტად ღირებულს ქონებას
გირაოთ და წიგნშიაც სხვათა შორის დაუწერდნენ „შენს თეთრში
ეს მამული დაგიგირავეო, თუ ამ ვადას გარდავაცილო და შენი თეთ-
რი არ მოგცე გირაო შენი იყოსო“; ამ გვარს საქმეს სპარსულის
ენით ბეუშათი ეწოდება, მაგრამ ამგვარი წერილი საქართველოსა
შინა შეუწყნარებელი იყო და არც უსაქმნია: გარნა მასეხებელს კა-
ნონისამებრ კმაყოფა მიეცემოდა ხოლმე.

12. ჟამსა ალა-მაჰმად ხანისაგან ტფილისის აოხრებისა და და-
წვისას მოხდა საჩივარნი სახლისა და დუქნის მოგირავენეთაგან, მა-
შინ მეფემან ირაკლიმ მოხელეთ თან დასწრებით დასდვა კანონად
ტფილისისა შინა რომელთაც აქუნდათ სახლი გირაოთ რაერთის თეთ-
რისათვისაც მათ მოგირავენეთ მეოთხედი მოუკლო და სამი წილი მია-
ცემინა მოვალეს მასეხებელისათვის და რომელთაც დუქანი ჰქონდათ
გირაოთ და დამწვარიყო მოგირავენეს ააშენებინა და დამგირავებელს
მასუკან თეთრი მიაცემინა მასეხებელისათვის რაერთიც ემართა, თუ
ორნი სამნი მოგირავენენი იყვნენ თავთავის კვალად დაუკლო თეთრი;
არა თუ ეს მხოლოდ ტფილისისათვის დასდვა არამედ საყოველთა-
ოდ, რომ სადაც ესეთი ცხადი საზოგადო წახდენა ქალაქთა და და-
ბათა შემთხვევიყო მასეხებელთ მოვალისათვის ზემო თქმულისა-
მებრ შეემსუბუქებინა.

IV

საზოგადო ვალის გარდუმხდელთათვის

13. უკეთუ თავადნი ანუ აზნაურნი და მოქალაქენი აიღებდენ
ვალს და თეთრის პატრონს აღარ გარდუხდიდნენ ბოროტ განზრახ-
ვით ასე რომ ექნებოდათ ალაგი გარდახდისა და თავს არ მქონებლად
გამოაცხადებდენ და იმ გვარის მიზეზით გააჯანჯლებდენ თეთრის
გარდახდას, მაშინ მოსამართლე[ნი] ძალის დატანებით ყმასა და მამულს
გაუყიდდენ და ისე მიაცემინებდენ თეთრის პატრონისათვის კმაყოფას;

არამედ მოვალის შვილს მამის სიკუდილს უკან ვალის გარდუხდელი ბის გამო მემკვიდრეობის უარყოფა არ ეძღო.

14. უკეთუ ვაჭარნი ანუ გლეხნი აიღებდენ ვალს და ამგვარ მიზეზებს მისცემდენ როგორც ზემო მუხლსა შინა წერილ არს თეთრის პატრონთ ასე რომ არა როგორიმე დაზიანება შემთხვევიყოთ მტრით, ცეცხლით და წყლით, არამედ მხოლოდ თეთრის პატრონის გაცოდვილებისათვის მოიფიქრებდენ რასმე, მაშინ მოსამართლენი დაიჭერდნენ მათ მოვალეთ და ძალდატანებით გამოართმევდენ თეთრს:

შენიშვნა: მეფის ვახტანგის კანონის სომხურის მესამეს წიგნის მ [და] მა მუხლნი არ მოხმარებულარს.

15. რომელიც მოვალე ბოროტგანზრახვით ვალს არ გარდიხდიდა და იმას შეაჩნდებოდა, რომ თავის ცოლისათვის მიეცეს ღირებული რამ ის შეუწყნარებელი იქნებოდა, არამედ ცოლს მხოლოდ მზითევი, ნიშანი და პირის სანახავი მიეცემოდა და სხვა ყოველივე მოვალის ქონებად აღითვლებოდა შეკერილისა და მოსახმარებელს ნივთის გარდა:

შენიშვნა: მეფის ვახტანგის კანონის სომხურის მესამეს წიგნის ოლდ მუხლი ცოლისა და რძლის მზითვის ვალში მიცემისათვის არ მოხმარებულა.

16. უკეთუ გლეხი ვინმე აიღებდა ვალს თავის ბატონის დაუკითხავად და იმის საჩივარი მიაწევდა სასამართლოდ, მაშინ მოიყვანდნენ გლეხს და რაც მოძრავი ქონება ექნებოდა იქილამ გარდააწყვეტინებდენ ვალს და უკეთუ ვერ აუღებოდა ვალს დაადებინებდენ რომ მოეგო და გარდებოდა, მამულსა და კაცს-კი არ მისცემდენ, ამიტომ რომ იმისის ბატონის დაუკითხავად მიუცია მასესხებელს თეთრი და თუ მებატონის ბეჭდით და ნებით იქნებოდა აღებული მამულსაც მისცემდენ და კაცსაც, თუ მოძრავის ქონებით არ აუღებოდა.

17. დედაკაცს არ შეეძლო ქმრის¹ დაუკითხავად ვალის აღება და არც ქმარი გარდუხდიდა მას და თუ ქმარი ეყოლებოდა სხვას მხარეს გამგზავრებული ანუ რომლისამე საოჯახოს საჭიროებისათვის აიღებდა და მოახმარებდა ისეთი ვალი შეიწყნარებოდა და ქმრის¹ ქონებილამ გარდიხდებოდა.

18. თუ ვინმე მოვალე წავიდოდა სხვას მხარეს და მასესხებელი იჩივლებდა მაშინ თუ ის ვალის ამლები იმ ქვეყნის საბრძანებელში იქნებოდა მოაყვანილებდენ მას იქ საცა მასესხებელი ცხოვრებდა ან საც ეჩივლა, და თუ სამძღვარს გარეთ იქნებოდა იქაურს მეუფროსეს მი-

¹ ხელნაწერში: „ქრმის“.

სწერდნენ მეგობრულად და სთხოვდნენ იმ კაცის გამოგზავნას, თუ არ მოვიდოდა რაც ქონება ექნებოდა იქიდან მისცემდნენ კმაყოფას.

19. მოვალეს რომელსაც შეხვდებოდა მოულოდინებელი დაზიანება ესე იგი ცეცხლით, წყლით, გაქურდვით, მტრისაგან დარბევით, და ანუ ვაჭრობით და ის ცხადად ცნობილ იქნებოდა მაშინ თუ როგორიმე წინათ იმედი დაინახვებოდა, რომ რამდენსამე დროს უკან შეიძლება ვალის გარდახდას მეფის ბრძანებით და მასესხებელთ თანხმობით დაუნიშნევდნენ ვადას და იმ ვადამდის შეძლებისამებრ ვალს გარდაახდევინებდნენ და თუ იმედი ისი არ იყო, მაშინ ყოველსავე ქონებას გაუყიდნენ და მასესხებელთ თავნისა და სარგებლის მიხედვით ვის რაერთი შეხვდებოდა გაუწილევდნენ, გარნა გირაოს მქონებელი გირაოსა თვისსა არ მოაკლდებოდა.

20. მოვალე რომელიც გარდიცველებოდა და დარჩებოდა უსაკო შვილი მაგრამ ქონება არა იმდენი, რომ მითი ვალის გარდახდა შესძლებიყო ამისთანას შემთხვევაში უკეთუ გამოძიებით დაინახვებოდა რომ რამდენსამე დროს შემდგომ ის ობლად დარჩომილი შეიძლება ვალის გარდახდას, მაშინ მოიხმარებდნენ ცდას რომ მასესხებელნი ვადის მიცემისათვის ეთანახმავებინათ და ისე ვადას მისცემდნენ არამედ ვალის გარდახდამდის არა როგორისამე ქონების გასყიდვა მასესხებელთ უთანახმოდ არ შეეძლო.

შენიშვნა: მოვალის შვილს არ შეეძლო მეფის ვახტანგის კანონის პირველის წიგნის რლთ და სომხურის მესამის წიგნის რვე მუხლს მინდობიყო და მამისა არც ქონება ენდომა და არც ვალი[ს] გარდახდა.

21. უკეთუ მცირეს წლოვანის მოვალის შვილისაგან არაფერი მომავალს დროს ვალის გარდახდის იმედი არ დაინახვებოდა და არც მასესხებელნი ვად[ა]ს მისცემდნენ, მაშინ გაუყიდნენ ქონებასა და მასესხებელ[თ] გაუწილევდნენ თავნისა და სარგებლის მიხედვით და თუ რომელიმე მასესხებელი უარზიობით თვისდა შეხვედრილს რიცხვს არ მიიღებდა და დააცლიდა მას მოვალის ობოლს მაშინ ის ოდესაც მოვალის ობოლი მოიქონიებდა შემძლებელ[ი] იყო გამოერთმევიანა ვალი თვისი შეძლებისამებრ.

22. მამის უმორჩილოს შვილისაგან აღებულს ვალს მამას ვერა სთხოვდნენ კანონის ძალით, მაგრამ მამის სიკვდილს უკან თუნდა ვალის ამლები შვილიც აღარ ყოფილიყო ცოცხალი იმ ვალს მამის ქონებიდამ რაც ამლებს წილი შეხვდებოდა იქიდან მიაცემინებდნენ.

შენიშვნა: მეფის ვახტანგის კანონის პირველის წიგნის რმ მუხლი ამ ჩვეულებისამებრ მოიხმარებოდა.

საზოგადო ვაჭრობისათვის

23. ყოველი ამხანაგობის და პირობის წერილი მოვაჭრე ამხანაგთა ვეჟილთა და თ[ი]რქაშივთა [ნოქართა] შორის დადებული აღსრულდებოდა სრულს ძალსა ზედა და ვერა რომელი მხარე ვერ შეიძლებდა იმის დარღვევას და ყოველთვის მოექცევოდნენ მათ შორის ქმნილის წერილისამებრ.

24. თუ რომელიმე ამხანაგი ვეჟილი და თირქაშივი თავიანთ შორის დადებულის წერილისა პირობისა და ანუ ამხანაგისაგან მიწერილის უკანასკნელის წიგნის წინააღმდეგ მოექცევოდა, მაშინ მეორის ამხანაგის ნებაზედ იყო დამოკიდებულ უკეთუ თავიანთის ვაჭრობით მოგებას დაინახავდა თავისდა სასარგებლოდ პირობის წერილისამებრ დაიდებდა მოგებიდამ წილს და თუ ერთის მხრისაგან პირობის გარდასვლით დაზიანება შემთხვევოდათ თავნსა თვისსა თვეში თუმნის თავს ორის შაურის სარგებლით გამოართმევდა.

25. თუ ამხანაგთა ვეჟილთა და თირქაშივთა სხვასადასხვას ალაგს ყოფნით ერთმანერთან ანგარიშისა ანუ სხვას საჭიროებისათვის მოკითხვის წიგნით მიწერ-მოწერა ექნებოდათ ისი წიგნი დავის შემთხვევისას შეწყნარებულ იქნებოდა სრულს ძალსაზედა და რომელსა წიგნსა შინაცა თქმულ იქნებოდა, რომ იმას იმისი მართებს ესეოდენ რიცხვი თეთრი ანუ სხვა რაიმე ამისთანანი მიღებულ იქმნებოდნენ ნაცვლად თამასუქისა და მიმწერი თანამდებ იყო უცვალეზელის მიცემისა როგორისაც წოდებისა უნდა ყოფილიყო მასესხებელი ანუ მოვალე უკეთუ უკანასკნელი დამაყენებელი წერილი არ იქნებოდა.

26. ოდესაც ამხანაგთა ვეჟილთა და თირქაშივთა შორის სავაჭრო ანგარიშისათვის სხვადასხვა დავა უჯათი, და საძიებელი მოხდებოდა და იჩივლებდენ მაშინ იმ დროს პატივცემულ ვაჭართ ჰკითხევდნენ თავიანთს ვაჭრობაში იმ გვარის შემთხვევისათვის მოხმარებულს რიგს და ისე მოექც[ე]ოდნენ.

27. ვისაც ექნებოდა ვისთანმე ანგარიშით დავა გინა დავთრით და ისინი იმ დავის გარდასაწყვეტელად არ მოინდომებდენ კეთილმნებებელობით ბკის აღმორჩევას და შეიტანდნენ საჩივარს მაშინ იმ საანგარიშებლის შესაფერს ვაჭართ მიანდობდენ მათის ანგარიშის ნახვას და შემდგომ იმ ვაჭართაგან ქმნილის ანგარიშის გაშინჯვით მისცემდენ გარდაწყვეტილობას.

28. რომელიც შვილი მამის სიცოცხლეში სარისტაში და აღებ-მიცემაში ყოფნისას აიღებდა ვალს რომ იმას აღებ-მიცემა მამის ცოდნით ჰქონიყო, და ან ოჯახზედ დახარჯული და მოხმარებული ექ-

ნებოდა რომ მაშინ იმ ვალის გარდახდისათვის მამა ისე მოვალე იყო ვითარცა თავისაგან აღებულია.

29. რომელიც ვაჭარი სხვაზედ წადავებისას თავის თხოვით შეაკვრევენებდა მოსამართლეთ მოპასუხის საქონელს ანუ თეთრს და ისი შემდგომ თავის სადაოს ვე[რ] უსაბუთებდა და გამტყუნდებოდა, მაშინ იმ ტყუილს მოდავეს შეკრულისა საქონლისა და თეთრისათვის რასაც მოგებას და სარგებელს მოსცდებოდა აზღვევენებდენ.

VI

გარდაცვლილ კაცთათვის

30. უკეთუ ისეთი კაცი მომკვდარიყო კეთილშობილთა ანუ მოქალაქეთაგანი, რომელსაც დარჩომიყო ქალნი გაუზითავენი და ეყოლებოდა ვაჟი-შვილი, გაუყრელი ძმა, ანუ ძმის წული ამისთანას შემთხვევაში ქონებასა მი[ს]სა დაიმკვიდრებდენ შვილნი, ძმანი და ძმის წულნი და ქალს შეძლებისამებრ გამზითევდნენ მაშინაც თუნდა მამისაც არა დარჩომოდათრა.

31. რომელიც კეთილშობილი გარდიცვლებოდა არ დარჩებოდა ვაჟი ანუ ქალი და არცა გაუყრელი ძმა ანუ ძმის წული, მამულთა მისთა საქართველოს მეფენი არა ითვისებდენ საყოველთაოდ ხაზინის სასარგებლოდ არამედ უბოძებდენ თვით უშორეს ნათესავთაცა და არა შეიძლების თქმა რომ მმნებლობითა თვისითა ოდესმე გარეშეთა თვისიცა არ ებოძებინოს შემთხვევასა შინა მძიმის გარემოებისა ანუ ჩინებულის სამსახურისა ამღვრეულთა დროთა შინა აუცილებელის სამეფოს საჭიროებისათვის, ხოლო მახლობელთა ნათესავთათვის ოთხთაობადმდე თანამდებ იყო მოქცევად ძიროვანის ჩვეულებითა სწორედ ისე როგორც ბრძანებულ არს კანონსა შინა მეფის ვახტანგისა¹.

32. გარდაცვლილს მოქალაქეთ, რომელსაც არ დარჩებოდა ვაჟი გაუყრელი, ძმა ანუ ბიძაშვილი არამედ ქალი, ამისთანას შემთხვევაში ქეთხუდების და მოყვარების მარიფათით იმ ქალის ქმარს ზედ სიძეთ შეიყვანდნენ და დააპატრონებდენ გარდაცვლილის ქონებას და შეიქმნებოდა ისი ისე სამეფო ხარჯის მძღვეელი ვითარცა მამულის პატრონი იყო და უკეთუ ქალიც არ ეყოლებოდა ცოლს შეეძლო ქმრის ახლო მონათესავეთაგანი შვილად აეყვანა და ქმრის ქონებაზედ დაეპატრონებინა.

¹ რუსულ თარგმანში ამ სიტყვის შემდეგ სწერია: „მესამე წიგნის 251 და 253 მუხლებით“.

33. გარდაცვლილს კაცს რომელსაც არ დარჩებოდა ვაჟი-შვილი, გაუყრელი ძმა, ბიძა და ბიძაშვილი არამედ ქალნი გათხოვილნი, მაშინ იმ კაცისაგან მონაღვაწი ქონება გაეწილვოდათ მხოლოდ ქალი და წინაპართაგან დაშთომილს ქონებას ტფილისის მოხელე რამდენისამე ქეთხუდის და სამღვდლო გვამთ დასწრებით გაუწილევდა გარდაცვლილის კაცის მონათესავეთ და იმ ქალთაცა მეტნაკლებ სისხლის მიხედვით, აგრეთვე სულის მოსახმარისადაც გარდასდებდნენაწილსა გარდაცვლილის კაცის კანონიერის ანდერძის მიხედვით, გარნა პირველ ქონებიდამ ვალს გარდუხდიდნენ და შემდგომ ზემოთქმულებისამებრ მოექცეოდნენ.

34. თუ ასეთი მოქალაქე გარდაცვლებოდა, რომ მას არც შვილნი და არც მამულ-დედეული ახლო მონათესავენი არ დარჩებოდა, მაშინ ქონებასა მისსა იმისთანა მონათესავე და მოყვარე ვერ დაიმკვიდრებდა რომელთა შორისაცა დიდხინის დაშორებით ერთმანერთში სჯულღერის კანონით მოყვრობა მოხდებოდა. არამედ დანაშთომსა გარდაცვლილის ქონებას გასწილევდნენ სამს წილად, ერთი წილი მიერთმეოდა მეფეს სამადლო დასახარჯავათ, მეორე ტფილისის მოხელეს და ქეთხუდებს საზოგადოების სასარგებლო დასახარჯავათ და მესამე გარდაცვლილის კაცის მოძღვარს და რამდენსამე სამღვდლო გვამთ გარდაცვლილის სულის მოსახმარისად, როგორათაც ამა მოხელებთა შინა თქმულების თანახმად კიდევ იქონება მეფეთ წყალობის სიგელი.

35. რომელნიც კეთილშობილ[ლ]თა, მოქალაქეთა ანუ გლეხთაგანი როგორისამე სახით გრანიცას გარეთ გავიდოდნენ და იქ დასახლებოდნენ, თუ იმას არ ეყოლებოდა შვილნი ანუ გაუყრელი ძმა, ბიძა და ბიძაშვილი მაშინ ქონება მისი სამეფოდ დაიდებოდა და ვისაც ენებებოდა მას უბოძებდა, მაგრამ თუ იმ კაცს ვალი ექნებოდა პირველად ქონებიდამ ვალს გარდუხდიდნენ და შემდგომ ზემოთქმულისამებრ მოექცეოდნენ.

36. კეთილშობილთ და მოქალაქეთა არა მყოფელთ ვაჟიშვილისა ვისაც ეყოლებოდა მხოლოდ ქალი შეეძლო დაემკვიდრებინა ქონებასა თვისსაზედა ქმარი ქალისა და ისრედ დაიმკვიდრებდნენ იმ ქალთან ნაყოლნი შვილნი[ა] არამედ კეთილშობილთ გვარისა და ღირსების გარდაცემა უმეფოდ არავის შეეძლო.

37. კეთილშობილთა და მოქალაქეთაგანი ძმანი ანუ სხვანი ნათესავენი უკეთუ იქნებოდნენ გაუყრელნი მათის მამულის შემოსავლის მოხმარება თავს ეყუდა¹ უფროს ძმას უკეთუ ისი ვნებულ არ იქნე-

¹ დედანში აქ სწერია: „თვის ეყოდა“; რუსულ თარგმანში: „управление их имуществом принадлежало старшему брату“.

ბოდა და თუ მას არ შეეძლო ისი ვინც შემძლებელ იქნებოდა მათში სახლის კეთილ წარმართებისა ყოველივე შემოსავალი მისის განგებით იქნებოდა მოხმარებული სახლის საჭიროებისათვის და გაყრისას რაც ქონება ანუ ვალი ექნებოდათ ყოველსავე თანასწორ გაიყოფდნენ.

38. გაუყრელი სახლის შვილი ვინც დარჩებოდა მცირე წლოვანი რომ მას ეყოლებოდა ძმა ანუ ბიძა შემძლე მამულისა და სახლის მოვლისა¹ მის წილის შემოსავალს ის მოახმარებდა მასა და სახლსაც, უკეთუ ის უფროსნი იქნებოდნენ ბედოვლათნი შემოსავლისა და ჩამომავლობითის ქონების გამფუჭებელნი ანუ წამგებელნი და ცნობილ იქნებოდა მაშინ მეფე, თუ მოსამართლე, ან მუნებური მოხელე და მცირე-წლოვანის მონათესავენი დაუყენებდენ კაცს ზედამხედველად და აღარ გაუფუჭებინებდნენ მის მცირეს წლოვანის წილს შემოსავლისა და იქნებოდა კიდევ გაეყარათ ერთმანერთისათვის და სანამ ის მცირე წლოვანი გაიზრდებოდა მის ახლო მონათესავეს მიუბარებდენ ყოველსავე მისდა შეხვედრილს მამულსა და შემოსავალს დასაცველად.

VII

გაყრისათვის²

39. კეთილშობილთ და გლეხთ გაყრისათვის მეფის ვახტანგის კანონის პირველს წიგნსა შინა სახმარებლად წერილ არს რომელიცა მოხმარებულარს და იხმარების კიდევ გარდა მოქალაქეთა და მოქალაქეთ გაყრისათვის იხმარებოდა შემდეგნი ჩვეულებანი.

40. გაუყრელ ძმათა, ბიძათა და ბიძაშვილთა ერთობასა შინა შემთხვეული ქირსა და ლხინში ხარჯი, ზარალი, მოგება, ვალი, ასაღებ-მისაცემი: ესე ყოველივე საერთოდ აღეთვლებოდათ და გაყრისას საერთო ქონება თანასწორ გაეწილვოდათ, თვინიერ ქვემო აღწერილის მუხლებსა:

¹ ეს სიტყვა („მოვლისა“) დედანში ორჯერაა დაწერილი.

² ვახტანგ VI კანონით (იხ. მუხლი: რა.) საქართველოში გაყრისათვის გაყოფილი მამულიდან და ყმებიდან სამეფო ხაზინის სასარგებლოდ მიდიოდა მეოცედი ნაწილი. გასამყრელო მიქონდა არა მხოლოდ მეფეს, არამედ მთავარსაც და კათალიკოზსაც, თვითმპყრობელობამ, რომელსაც ადგილობრივი თავადაზნაურობა თავის დასაყრდენ ძალად გადაექცია და რომელსაც ამდენადც სურდა თავადაზნაურობის მომადლიერება, 1810 წლის 7 აგვისტოს კანონით, უკანასკნელნი გაათავისუფლა ამ გამოსაღებისგან. ამ კანონში ვკითხულობთ: „... оное положение царя Вахтанга, яко отяготительное для частных людей, отменить, предоставляя грузинскому дворянству разделять вперед движимые и недвижимые имения на существующих в Грузии узаконениях, без всякого в пользу казны выдела“; მხოლოდ გაყრის აქტები უნდა დაწერილიყო გასაყოფი ქონების ფასის შესაბამ საღერბო ქალაქებზე (იხ. ПСЗРИ., т. XXXI, № 24318, стр. 306—7).

41. ოდესაც ძმანი, ბიძანი და ბიძაშვილნი თავიანთის კეთილნი ბობით არ გაიყრებოდნენ და მოხდებოდა ჩივილი, მაშინ ტფილისის მოხელე ეცდებოდა რომ მათ თავიანთ გასაყრელათ დაენიშნათ რამდენიმე მოქალაქე, თუ ისინი ამას არ მოინდომებდნენ დაუნიშნევდა თითონ რამდენსამე პატივცემულს მოქალაქეთაგანსა და მიანდობდა მათს გაყრას და უკეთუ საჭიროდ დაინახევდა თითონაც დაესწრებოდა—თუ არა ისინი ვაჭყრიდნენ ესრედ.

42. გაყრისა შინა შესვლისას თუ ერთს მეორეზედ ეჭვი ექნებოდათ და გამყრელნიც იმ მოღებულს ექვს დაინახევდნენ მართლად და კიდევ ამჯობინებდნენ შეკვრას, მაშინ ვის ხელთაც მათი საერთო ქონება იქნებოდა იმას შეკრევდნენ.

43. უფროს ძმას მამულისა და ქონების მიხედვით ერთ-ერთს მამულს საერთოდამ საუფროსოდ მისცემდნენ; და თუ მცირე ქონება ექნებოდათ, რომ მამული არ ერგებოდა¹ მათის შეძლების მიხედვით თეთრს მისცემდნენ, მაგრამ თუ იმ უფროს ძმას დიდხან ოჯახი შეენახა ჭირი და ლხინი გარდებოდა, აგრეთვე თავის ოჯახისათვის არა დაეკლო რა, იმას უფრო მეტს საუფროსოს მისცემდნენ.

44. თუ უფრო[ს] ძმას გაყრამდის ქალები არ ეყოლებოდა გათხოვილი და გაყრისას გასათხოვარი ქალები ეყოლებოდა მათის შეძლების მიხედვით ერთის ქალის ზითევ[ს] მისცემდნენ საერთოდამ და თუ გათხოვილი ეყოლებოდა არას მისცემდნენ.

45. რომელიც ძმა გაყრამდის დაუსახლებელი იქნებოდა გაყრისას რაც უფროსის ძმის ცოლისათვის ნიშნად გაგზავნილა უმცროსებსაც იმ ფასის ნიშანს მისცემდნენ საერთოდამ, თუ ისივე პირველი შეძლება ექნებოდათ, აგრეთვე საქორწილოსაც თეთრად გაუჩინდნენ იმ დროინდელის მათის შეძლებისამებრ.

46. რომელს ძმასაც უფროსს თუ უმცროსს თავის საკუთრის გარჯით თეთრი ანუ ქონება მოაოვებული ექნებოდა და თავისის ღვაწლით შემატებული იქიდან იმის გარჯის და მოგების მიხედვით საჭირნახულოს მისცემდნენ და დანარჩომს ძმათ გაუყოფდნენ.

47. გაყრისას თუმცა რომლისამე ძმისაგან აღებულს ვალსაც საერთოს ქონებიდამ მისცემდნენ ანუ როგორც ქონებას გაუყოფდნენ ისე ვალსაცა, მაგრამ თუ ვალის ამლებს ძმას თავის ბედოვლათობაზედ გაეფუჭებინა ესრედ რომ არც ოჯახზედ და არც თავის სახმარებელს ზარჯათ მოეხმარებინა, არამედ ბედოვლათობით გაუფუჭებია და ეგრეთვე ის აღებული ვალი ვაჭრობით არსად დაზიანებია და იმ ვალის საერთოდამ მიცემას გამყრელნი დიდს დაკლებად დაინახევდ-

¹ „რომ მამული არ ერგებოდა“ — დედანში განმეორებულია.

ნენ ასე რომ ვალის ოდენი იმას არა თუ წილი არ შეხვდებოდა ანა-
მედ სხვა ძმათაც თავიანთის წილიდამ დააკლდებოდათ, მაშინ გამყრე-
ლნი სვინდისისამებრ მოიქცევოდნენ, იმ ბედოვლათის ძმისაგან აღე-
ბულს ვალს სრულებით საერთოდამ არ გარდუხდიდნენ, არამედ ცოტას
რითამე შემწეობას მისცემდნენ.

48. გაყრის დროს ვისაც რა ტანისამოსი ანუ იარაღი ექნებოდა ყველას თავთავისას მისცემდნენ, თუნდა მეტნაკლებადაც ღირებულყო და თუ მამული, თოფი, იარაღი იქნებოდა დარჩომილი იმასაც რომელს უნცროს ძმას არ ექნებოდა იმას მისცემდნენ.

49. რაც საოჯახო წიგნი ანუ ასეთი რამ იქნებოდა რომ გაწილ-
ვა არ შეიძლებოდა იმას უფროსს ძმას მიიბარებდნენ; თუ რომ ის უფროსი ძმა გიჟი ანუ ბნელიანი და ანუ ბედოვლათი არ იქნებოდა: ესრედ რომ ის მიიბარებული საჭიროს დროს ყოველს ძმათ შესძლე-
ბიყო მოხმარება.

50. გაყრის დროს ვისაც რაერთი ვალი შეხვდებოდა ის იმას უნდა გარდაეხადა ანუ თავისის საკუთრის თამასუქის მიცემით მასესხებელი შეეჯერებინა და ძველი თამასუქი დაეხსნა, რომ მეორე ძმებთან მასესხებელს დავა აღარა ჰქონიყო და თუ ამას არ იქმოდა და არც მეორე ძმები უბეჯითებდნენ რომ ისრე ექნევინებინათ, მაშინ ერთობაში მიცემულის თამასუქის ძალით თეთრს იმას გამოარ-
თმევდნენ ვისაც მათგანს შეძლება ექნებოდათ.

51. გაყრის დროს თუ რომლისამე ძმისათვის სიმამრიდგან ფეშ-
კაშათ მოსული თეთრი აღმოჩნდებოდა დახარჯულად იმ თეთრს უსარგებლოდ საერთოდამ მისცემდნენ, იმას ვის სახელზედაც მოსუ-
ლიყო; თუ რომლისამე ძმის ცოლის მზითევი თეთრი თუ ნივთი საოჯახოდ დახარჯული იქნებოდა იმას საერთოდგანვე სარგებლით მისცემდნენ ისე როგორც გარეშე მასესხებელს და თუ რომ მას ქალს ექნებოდა გაცვეთილი, დახარჯული ანუ დაკარგული იმას კი არ უზღამდნენ.

52. გაყრისას დედას ანუ დედის-ნაცვალს ზითვისა, ნიშნისა, პი-
რის სანახავისა ანუ ქმრისაგან ნაჩუქებისა რაც რომ ექნებოდა ისი-
ნი მათვე მიეცემოდათ და თუ იმაებისაგან თავის ქალების გათხოვე-
ბისას ექნებოდა მზითვად მიცემული რამ იმას კი არ უზღევდნენ; და გარდა იმისა უკეთუ გათხოვდებოდა ისა მხოლოდ სამარხს და თუ არ გათხოვდებოდა სარჩოსაც მისცემდნენ და სამარხსაც რაოდენ-
სამე რიცხვს დაუნიშნევდნენ შექლებისამებრ; და იმ მიცემულს მზი-
თევს და ნიშანს თუ სახელდობრ რომელსამე შვილს განსაკუთრებით არ უანდერძა, [მაშინ] შემდგომ იმის სიკვდილისა შვილნი თანასწორ

დაიბკვიდრებდენ; არამედ ღირსებულს ნივთს [ვერც ღებდა და ვერც
დედინაცვალი] გარეშეს კაცს ვერ უანდერძებდა.

შენიშვნა: ძეფის ვახტანგის კანონის ბერძულის მეორეს წიგ-
ნის რბე მუხლი არ მოხმარებულარს.

53. რომელს ქვრივს რძალს ეყოლებოდა შვილი ვაჟი ანუ ქალი
მცირე წლოვანნი იმათ დააგდებდა და გათხოვდებოდა ამისთანას შე-
მთხვევაში თუ ექნებოდა საკმაო მზითევი მისცემდნენ მხოლოდ იმას
თვინიერ სამარხისა, და საკმაოს მზითვის უქონლობისას, გარდა მზი-
თვისა სამკუდროსაც მისცემდნენ, და თუ მეორეს ქმართან რომელ-
საც შეირთავდა შვილი არ ეყოლებოდა და უშვილოდ გარდიცვ-
ლებოდა მაშინ იმის სამარხად დახარჯულს გარდა მზითევი პირველს
ქმართან ნაყოლს შვილს დარჩებოდა და თუ შვილი არ ეყოლებოდა
და გათხოვბას მოინდომებდა ანუ იმ ოჯახიდან გასვლას, მაშინ ზი-
თევს გარდა შეძლებისამებრ სამარხიც მიეცემოდა და უკეთუ არც
ერთს ქმართან შვილნი არ დარჩებოდა ქალის მამა და ძმები ვაიტან-
დნენ თავიანთგან მიცემულს ზითევს—რაც დაკარგული ან გაცემ-
თილი და თავისაგან დახარჯული არ იქნებოდა:

54. ოდესაც გაყრისას ყოველსავე ზემო მუხლებთამებრ იმოქმე-
დებდენ შემდგომ დაუწერდნენ რამეთინიც ძმანი იყვნენ იმთენს გაყ-
რის წერილს და ისი წერილნი როგორც გამყრელთაგან აგრეთვე
ტფილისის მეღიქის და ქეთხუდებთაგან დაიბეჭდებოდა და დარჩე-
ბოდა სრულს ძალასა ზედა და შემდგომ იმ გაყრის წერილის მიცე-
მის ყოველნივე თავთავისთვის იქნებოდნენ და ერთმანერთან აღარა-
ფერი საქმე ექნებოდათ.

55. გაყრის წერილის მიცემის შემდგომ თუ რომელსამე ძმას
უპოვნინდნენ დამალულს თეთრს ანუ ნივთს, ასე რომ გაყრის უამს გა-
მყრელთათვის არ გამოეჩინოს, ის დამალული მიეცემოდა იმ ძმათა
რომელთათვისაც დაემალა და დამ[მ]ალავს იქიდან არაფერი წილი არ
დაედებოდა თუ ძმები თავიანთის ნებით არ მისცემდნენ; ჩვეულება
ესე არა მხოლოდ მოქალაქეთა ზედა იხმარებოდა არამედ კეთილ-
შობილთა ზედაცა ტფილისში.

56. გაყრის შემდგომ თუ მათ წინაპ[ა]რთაგან აღებული ასეთი
ვალი გამოჩნდებოდა, რომ მათ არა სცოდნიყოთ, იმ ვალს როგორც
ქონება ექნებოდათ გაწილული იმის მიხედვით მიაკემინებდნენ;—აგრეთ-
ვე ასალებსაცა.

VIII

ახლის სახლის და გენახის შენობისათვის

57. არ არის შესაძლებელი რომ მეზობელმან მეზობლის სახლის
მზრისაკენ თავის სახლს ფანჯარა გაუკეთოს რომ შიგ ჩაყურებდეს.

და ო.უ შუაზე ქუჩა არის თავის სახლს ფანჯარას დაატანს საცა უნ და ქუჩის მხარისაკენ და გარდა ამისა არცა ვის ძალუცს რომ ათოგე მთავრად ლი ანუ წყალი მეზობლის სახლის ეზოსა და ბანზედ მიჰყაროს და მიუგდოს და თუ ძველთაგან ჰქონია გზათა, მაშინ ველარას ეტყვის მეზობელი მეზობელს.

58. უკეთუ ვინმე მისცემდა ვისმე ცარიელს მიწას ვენახად რომ აეშენებინა, მათშუა ამისთვის პირობა როგორც იქნებოდა წერილით იმას ვერ გარდასცილდებოდნენ და როდესაც ვადა შესრულდებოდა შუა გაიყოფდნენ მიწის პატრონი და ამშენებელი, ანუ გააკეთებდნენ საერთოდ და მოსავალს შუა გაიყოფდნენ და თუ ვენახის გამკეთებელი კაცი მოსული იქნებოდა და იმას თავის ბატონი აყრიდა ისი ნაშენობა დაფასდებოდა და ნახევარ ფას[ს] მამულის პატრონი ამშენებელს მისცემდა, მაგრამ რაც პირველივე წერილით პირობა დაიდებოდა ისე გარდასწყდებოდა და უკეთუ მამულის პატრონი იმ მამულის გასყიდვას მოინდომებდა იმის სყიდვა გამკეთებელს შეხვდებოდა და თუ ის არ იყიდდა შემდგომ მამულის პატრონს ეძლო ვისთვისაც სდომიყო მიეყიდნა.

IX

მოსამართლეთ და ბკეთ განჩინებისათვის

59. განჩინება მდივანზეგთა ბკეთა და ადგილობით დადგინებულ მოსამართლეთა სადაოს საქმისათვის ქმნილი დარჩებოდა სრულს ძალსაზედა მეფისაგან დაუმტკიცებელიცა, უკეთუ მეფე იმ განჩინების წინააღმდეგს წერილობითს საბუთს არ უბოძებდა და ანუ თვით მეფე არ ინებებდა იმის მოშლას და გარჩევას.

60. ორთა მოდავეთაგან საქართველოსა შინა არა აღმორჩეულარს შეკრულების ხელწერილით ბკენი, არამედ უწერილოდ ესრეთ ორნი მოდავენი ვინც იქნებოდნენ ურთიერთის თანხმობით გამოირჩეოდნენ ორს, სამს, ექვსაც ბკეს და მეტს კი აღარ ანუ მეფის ბრძანებით ანუ სადაურნიც იქნებოდნენ მოდავენი მუნებურის მოხელის ბრძანებით და ისე გარდასწყვეტდნენ მათს სადაოს; დაუწვრდნენ გარდაწყვეტილობის განაჩენს ორსავე მხარეს და თუ ვინცის რომელიმე მათგანი მოჩივარი იჩივლებდა მეფეთა ანუ მოხელეთა თანა, ასე რომ მედიატორთაგან უსამართლო დამემართა[ო]; გაშინჯევდნენ მათს გარდაწყვეტილობის განაჩენს უკეთუ მართლად აღმოჩნდებოდა მოჩივარი მათს გარდაწყვეტილობას მოშლიდნენ და მოჩივარს კანონიერს კმაყოფას მისცემდნენ და თუ კანონიერად იქნებოდა გარდაწყვეტილი განაჩენსაც დაამტკიცებდნენ და მას ტყუილს მოჩივარსაც ჯა-

რომის გარდახდევინებით დასჯიდნენ, და როდისაც გაიხსნა რუსეთის მმართველობა აღმორჩევა წარმოებს მედიატორთა მოჩივართ კეთილ ნებობით თვინიერ მართებლობის გარეგნითა, მისცემენ მედიატორთ შეკრულების ხელის წერილს და დაამოწმინებენ სასამართლოსაც.

შენიშვნა: მეფის ვახტანგის კანონის პირველის წიგნის სიე, მეორის წიგნის ბერძულის რღვ, და აღბუღას მეექვსეს წიგნის ჟა, რ, და რა მუხლნი ამ ჩვეულებისამებრ მოხმარებულარს, და ბერძულის მეორეს წიგნის, რღზ და რლთ მუხლი სრულს ძალაზედ მაშინ მოიყვანებოდა ოდესაც ბჰენი ჭეშმარიტობით განსჯიდნენ.

61. უკეთუ დედოფალნი ანუ ძენი მეფეთანი ვასცემდენ თავიანთ წილს ყმასა და მამულსა მეფეთაგან ნაბოძებთა ანუ თვისგან ნასყიდთა, ისი ვაცემული ყმა და მამული დაემტკიცებოდათ ვისაც უბოძებდენ ვითარცა მეფეთ ნაბოძები და აღარ მოეშლებოდათ, იქნებოდა რომელთამე მეფეთათვისაც დაემტკიცებინათ და რომელთამე არა მაგრამ ორივ მტკიცე წყალობა იქნებოდა და არა მოიშლებოდა.

62. უკეთუ გლეხნი თავისის მებატონისაგან იქნებოდნენ წარგზავნილ სადმე საჭიროს საქმისათვის და იგი წარგზავნილი კაცი დაიკარგებოდა თუ მებატონეს შეეძლო თავისის მნებებელობით დაიხსნიდა და ისევ იმისი ყმა იქნებოდა და თუ თავისის ნაქონის მამულიდამ დაიხსნებოდა მაინც მებატონისა იყო და თუ იგი დაკარგული კაცი თავისთავად მოვიდოდა თავისავე ნაქონს მამულზედ და ხანს რასმე დაყოფდა, ერთს კვირასაც არის, მებატონეს ველარ წაუვიდოდა ყმობიდამ და კიდევ თუ რომლისამე შემთხვევით მტერი დაესხმებოდათ წახნებოდა ქალაქნი ანუ სოფელნი და იქ დაკარგული ტყვე როცა მოვიდოდა მებატონეს არ დაეკარგებოდა და ვერც ყმობიდამ წაუვიდოდა და თუ მებატონისაგან ზემო თქმულთამებრ გავზავნილი კაცი დაიკარგებოდა და თავისის მეცადინეობით მოვიდოდა ტყვეობიდამ და თავის ნაქონებს მამულში აღარ შევიდოდა მებატონის ყმობიდამ თავისუფალ[ი] იყო მხოლოდ თვით ცოლით თვისით და შვილნი მისნი პირველის ბატონისა იყვნენ და არ გამოეერთმევირდათ ისინი პირველს მას მებატონეს.

63. უკეთუ მეფე ანუ დედოფალი ანუ ძენი მათნი და ან თავადნი ახლის სოფლის აღშენებას იწყობდნენ და შეასრულებდენ მათ გლეხთ აზატობას მისცემდენ რამდენსამე წელს და არა ნაკლებ ექვსის წლისა ვითარცა სახასითა აგრეთვე სათავადოთა.

64. არიან თავადნი და აზნაურიცა რომელთაც აქვსთ ალაგი ტყისა, წყლისა და ბალახისა მთით და ბარით და ჰფლობენ იმა ალაგებთა, უკეთუ არა მნებებელობითა მათითა ვერავის ძალედვა მათის

ალაგებიდამ სარგებლობა რისამე, გარნა მუნებურნი და უახლოესნი სოფლის ხალხნი გამოიტანდნენ შეშას და ხეტყეს სახლისათვის და არა გასასყიდლად და აგრეთვე ბალახსაც ვერ დაუჭერენ საქონლის საძოვრად და უკეთუ სხვა სოფლებისა რომლისამე მცხოვრებელნი ისარგებლებდნენ იმ ალაგებიდამ მებატონის ნებით, მაშინ განწესებულს სარგებლობას მისცემდნენ, და თუ არ ენებათ მამულის მებატონეთ თავიანთ მამულში არავის შეუშვებდნენ თვინიერ თავის ყმისა.

65. არის აღგილობითი ჩვეულება რომ ოდესაც გათხოვდება პირველად ქალი მაშინ მუნებური მებატონე ანუ მოხელე ვისიც გლეხის ქალი იქნებოდა ვინც წაიყვანდა წაწყვანს გამოართმევდნენ ექვს აბაზს, ორს მინალთუნს და ანუ სამს მინალთუნს და ეს ჩვეულება არის თავადაზნაურთ ყმათა ზედა და თუ სახელმწიფო ყმა წაიყვანს მასაც გამოართმევენ, მაგრამ გარდა ამისა არ არის ჩვეულება უკეთუ თავადისა და აზნაურის ყმის ცოლი დაქვრივდებოდა და ითხოვდა ვინმე იმ ქვრივს ვინც წაიყვანს **საქვრივოს** გამოართმევენ ღირსებისამებრ ქვრივისა ხუთის მინალთუნიდამ ვიდრე ხუთს თუმნამდე.

66. უკეთუ ინებებდა მეფე სოფლის აშენებას ანუ დედოფალი, უბრძანებდნენ რომელთამე თავადთა ანუ აზნაურთაგანსა, დაიწყებდნენ სოფლის შენობას, როდესაც შესრულდებოდა შენობა ანუ პირველს დაწყებაშივე, მას აღშენებულის სოფლის მოურაობას უბოძებდნენ მას მოჭირნახულეს საუკუნოდ და საშვილიშვილოდ და ექნებოდა მოუშლელად წყალობა იგი და გარდა ამისა ამ გვარადვე უბოძებდნენ სოფლებს სახელოდ რომელნიც იმსახურებოდნენ სისხლით ანუ აჩვენებდნენ როგორმე სხვა რიგს სასარგებლოს სამსახურს და იგი მიცემული წყალობა არავის მოეშლებოდათ, თვინიერ შეცოდებისა და აქუნდათ მათ სოფლებთა შინა თავიანთ სახელო კაცთა ზედა ნება ჯოხით გალახვისა და ჯარიმის გარდახდევინებისა, და რაიცა იქნებოდა გამგებლობა სოფლისა ყოველივე იქნებოდა მოურავთაგან და აქუნდათ მათ სოფლებთაგან სხვადასხვა სარგებლობა და ზოგს ათის თავი სამეფოს შემოსავლიდამ გარდა სარგებლობისა და სამოურაოსა რომელ ესეცა აქუნდათ.

67. უკეთუ თავადთა ანუ აზნაურთაგანი სახლის უფროსი მიიცვლებოდა მაშინ მეფე იმის ყმასა და მამულს იმ წელს სამეფოს სათხოვრისაგან გაათავისუფლებდა.

68. თუ რომელიმე სოფელი სახელმწიფო, სათავადო, ანუ სააზნაურო დაისტყვებოდა იმ წელიწადს აღარას გამოართმევდნენ გამოსაღებს.

69. უკეთუ რომელიმე სოფელი სახელმწიფო, სათავადო ანუ სახელმწიფო ნაურო იტერთაგან წარიტყვევებოდა სანამ მას შიგან მცხოვრებელნი თავისავ მდგომარეობად მოვიდოდნენ გან[ა]თავისუფლებდენ ყოველის გამოსაღებიდამ.

70. სოფლებთა შინა აქეთ თვის თვისად ჩვეულება რომელ დასდებენ წერილთ აღთქმას მოსავლის წაუხდენლობისათვის ანუ სნების მორიდებისათვის განაწესებენ გარდასახადსა ვინც იმ პირობას გარდავიდოდა გარდაახდევინებდენ დადებულს ჯარემას იმათ ამისათვის ნება ჰქონდათ და ვერცარავინ უსაყვედურებდა, მაგრამ ისი უფრო მტკიცე მაშინ იქნებოდა უკეთუ მათის მეუფროსის თანხმობით იქმოდნენ მას.

71. მებატონე თავად-აზნაურნი ოდესაც შეცოდებისათვის თავიანთ ყმათ ყ რებოდნენ გარდაახდევინებდენ ჯარიმით და ჯოხის ცემითაც, თვინიერ ნასაღისა¹, ამისთვის მეფე არც უსაყვედურებდა ამგვარის საქმისათვის, რადგან მებატონეთ ყმათაზედა სრული უფლება აქვს და ვერც სადმე უჩივლებდა ყმა ბატონსა თვისსა.

72. მომხდარა რომ თავადის შესახედრს აზნაურს დაეგდო პირველი მებატონე თვისი და მისვლიყოს სხვას ისრედ ყოვლისავე მოძრავის ქონებით და ცოლშვილით მიუვიდოდა მეფეს ანუ სხვას თავადს და უძრავი ქონება რომელიც მას აზნაურს ეჭირებოდა ის დარჩებოდა უუჯათოდ პირველს მებატონესა მის[ს]ა.

73. დასხნილ ტყვეთათვის თუმცა კანონთა შინა თქმულ არს რომ დანიშნულს დრომდის გამომსახურების შემდგომ განათავისუფლონ, გარნა თვით ესე მხოლოდ დამხსნელის ნებასა ზედა დამოკიდებულ იყო და თუ დამხსნელი დაასახლებდა თავის ყმად მაშინ არავის ეძლო იძულებით განეთავისუფლებინათ ისი.

შენიშვნა: მეფის ვახტანგის კანონის ბერძულის მეორეს წიგნის ზ და მ, სომხურის მესამეს წიგნის სმ და მოსეს მეშვიდეს წიგნის ვ მუხლნი არ მოხმარებულარს.

74. გლებთ აღწერა მეფის ნებაზედ იყო დამოკიდებული და როდესაც მეფე ინებებდა აღწერას, მაშინ დანიშნევდა სამს ანუ ოთხს მოხელეს აღსაწერად, არამედ იმათ ვალედვათ აღწერასა მას შინა მებატონეთ მოსაწესახურენი, ქვრივ-ობოლნი და შეუძლებელნი არ ჩაეწერათ, აგრეთვე სოფლის მოხელენიცა რომელ ამათის ჩაუწერლობისათვის ამწერთ ჰქონდათ ნების დართვა.

¹ რუსულ თარგმანში ფრაზა „თვინიერ ნასაღისა“ გადმოცემულია ფრაზით: „не имея однако же права на лишение членов“.

შინაარსი

I. მანუფაქტურული წარმოების ისტორიისათვის ა/კავკასიაში	88-5
1. აბრეშუმის ძაფის ამოსახვევი და სართავი მანუფაქტურა	9
2. მინის მანუფაქტურა	29
3. სოფ. დრეს მუდის სარეწავი	40
II. შინამრეწველობა ა/კავკასიაში	45
III. „საქართველოს ძველთაგან და ჩვეულებითად ქართველ მეფეთა დროთა შემოღებულნი ჰსჯულნი“	67

№ 2607

ტექნიკური რედაქტორი უ. ჭუმბურიძე

მთელიტი № 2132

ანაწყოების ზომა 6×10

ტირაჟი 1.000 ც.

ქალ. ზომა 62×94 სმ ¹/₁₆

ბეჭდვ. ფორმა 5 ³/₄

გადაეცა წარმოებას 1938 წ. 20/XII

სასტამბო ნიშ. 6 ფ.

ხელმოწერ. დასაბეჭდად 1939 წ. 15. VI

შეკვეთა № 2416

აიწყო და დაიბეჭდა სახელგამის პოლიგრაფ-კომბინატში, ქორესის ქუჩა № 5

5. 8/9/1